

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXV / 2017
ČÍSLO 1

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ

SLEZSKÝ SBORNÍK 115 / 2017, ČÍSLO 1

SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zářický

Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA

Robert Antonín, † **Mečislav Borák**, Jiří Brňovják, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Petr Kozák, Matěj Martinčák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Saheb, Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 1. 9. 2017

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují, www.tiskaarnknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2017

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / ARTICLES

- Jaroslav SZYMAŃSKI: *Biblioteka księcia Ludwika I Brzeskiego (zm 1398)*** 5–16
Library of Louis I of Brzeg (deceased in 1398)
- Tomáš VELIČKA: *Zeměpanské písemnosti pro slezská města (do roku 1360). Pokus o statistický přehled*** 17–45
Sovereign documents for Silesian towns (until 1360).
An attempt at a statistical survey
- Janusz SPYRA: „Cyganie wajdę wolą”.
*O romskich przywódcach ze Śląska Cieszyńskiego przed i wojną światową*** 47–55
“Gypsies are electing their leader (vajda)”.
About the Roma leaders from Cieszyn Silesia before World War I
- Stanislav KNOB: *Žil byl jednou jeden... aneb rekonstrukce osobního života prostřednictvím pramenů evidenční povahy na příkladu Petra Cingra*** 57–77
Once upon a time there was a... reconstruction of personal life through non memoirs sources on the example of Petr Cingr
- Karolína HAZUCHOVÁ: *Ervín Tengler pohledem písemné pozůstalosti*** 79–98
Ervín Tengler From The Written Inheritance Perspective
- Vlastislav GALATÍK, Pavel ZONA: *Československá samostatná tanková brigáda při osvobození polské části Slezska (10. 3. 1945–15. 4. 1945)*** 99–116
The Czechoslovak Independent tank brigade in the liberation of Polish Silesia (10. 3. 1945–15. 4. 1945)
- Lubomír HLAVIENKA: *Volby do závodních rad v období let 1945–1948*** 117–130
Elections to work councils between 1945 and 1948
- Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices** 131–138
Miroslav, VANĚK – Pavel, MŮCKE, Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society. (*Lucie Osvaldová*); Michał PRZEPERSKI, Nieznośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku. (*Daniel Korbel*); Radosław DANĚK, Ostravské pivovarnictví v éře kapitalismu. Přeměna tradiční řemeslné malovýroby v moderní průmyslovou velkovýrobu (1830–1948). (*Pavel Kladiwa*); Wenzel JAKSCH: Ztracené vesnice, opuštění lidí... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928. (*Ondřej Kolář*)

Kronika / Chronicle

139–144

Za prof. PhDr. Mečislavem Borákem, CSc. (*Rudolf Žáček*); Životné jubileum Šárky Hernovej (*Ol'ga Šrajerová*); Prokletá část. Marginalizované oblasti sociálních věd (*Lubomír Hlavienka*); Gabriela Sokolová jubilující aneb „Verba docent, exempla trahunt“ (*Kamil Rodan*)

Bibliografická příloha / Bibliography

145–146

Autoři / Authors

147

BIBLIOTEKA KSIĘCIA LUDWIKA I BRZESKIEGO (ZM 1398)

Jarosław Szymański

Jarosław Szymański: Library of Louis I of Brzeg (deceased in 1398)

The goal of this paper is to reconstruct the book collection gathered by prince Louis I of Brzeg. It primarily consists of the description and identification of the existing manuscripts. Louis I started to collect books as early as in the 1350s, later on he donated his collection to the library of St Hedwig's Collegiate Church, which he founded in 1369 and eventually they were moved to the library of the Brzeg Gymnasium established in 1569. After World War II, the bigger part of the collection was moved to the University Library in Wrocław (hereinafter: ULW), where prince's Louis I manuscripts are kept in the Department of Old Prints of the ULW. One of the codes is located in the Department of Manuscripts of the ULW and the rest of the collection remains in Brzeg – in the Silesian Piast Museum, where historians identified one of the manuscripts from the prince's library. The information on other prince's manuscripts can be found in other sources; the most important one for the reconstruction of the collection is the testament of the prince of 1360, constituting provisional inventory of his library. Currently, we are able to identify ca. 25–27 manuscripts on history, morality and philosophy, as well as theology and liturgy. Collecting books and keeping the library are just part of many foundation activities of Louis I, who pursued his intellectual and religious goals all his life. Through his numerous activities, Louis I satisfied his passion for collecting and strengthened his political position by fostering the reputation of the dynasty and the prince.

Key Words: Prince Louis I of Brzeg, collection, manuscripts, chronicle, University Library in Wrocław

W średniowieczu książka nie była dobrem powszechnym; wręcz przeciwnie – na drogie manuskrypty mogli pozwolić sobie nieliczni. Największymi posiadaczami były instytucje kościelne, przede wszystkim klasztory, z czasem uniwersytety. Niemalę bywały biblioteczki uczonych – także duchownych. Rzadko kiedy świeckim udawało się przełamać ten swoisty monopol ludzi Kościoła na posiadanie książek, choć w ich wypadku chodziło nierzadko bardziej o prestiż niż lekturę¹.

Na średniowiecznym Śląsku największe księgozbiory posiadały klasztory, przede wszystkim augustianów w Żaganiu i we Wrocławiu, cystersów w Lubiążu, Henrykowie i Krzeszowie oraz dominikanów we Wrocławiu². Własne zbiory książek posiadały też inne instytucje kościelne – kolegiaty, wspólnoty i korporacje, a nawet parafie. Znane są biblioteki

1 Maria HORNOWSKA, Halina ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947, s. 87–88. Najwybitniejsi świeccy zbieracze książek w średniowieczu to m.in. angielski król Edward IV, król Maciej Korwin, książęta Humphrey Lancaster i John Bedford oraz książęta burgundzcy Filip II Śmiały oraz Jan bez Trwogi. W Polsce na przełomie XIV i XV w. największy księgozbiór „świecki” posiadała królowa Jadwiga, zaś ze zbioru bibliotecznego pierwszej wszechniej krakowskiej zachowały się zaledwie trzy kodeksy; por.: Jerzy Samuel Bandtkie, *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, Kraków 1821, s. 1–51, gdzie wymienia średniowieczne manuskrypty biblioteki; Piotr LECHOWSKI, *Biblioteka Jagiellońska – historia i współczesność*, „Forum Bibliotek Medycznych”, VI, 2013, nr 2 (12), s. 393; Edward POTKOWSKI, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 201; Antoni ZIEMBA, *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380–1500. Tom I: Sztuka dworu burgundzkiego oraz miast niderlandzkich*, Warszawa 2015, s. 222–224.

2 Por.: Józef MANDZIUK, *Średniowieczne biblioteki kościelne na Śląsku*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, T. IV, red. Jan Walkusz, Lublin 2005, s. 145–172; Stanisław SOLICKI, *Z problematyki średniowiecznych bibliotek śląskich*, w: *Średniowieczna kultura na Śląsku*, red. Roman Heck, Wrocław 1977, s. 33–37; Alfred ŚWIERK, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965; Krystyna ZAWADZKA, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239–1810)*, Wrocław 1999.

prywatne niektórych duchownych, np. Apeczki z Ząbkowic, Mikołaja z Gliwic czy Mikołaja Wandelera³.

Władcą, który był twórcą największej świeckiej biblioteki na Śląsku w XIV w. był Ludwik I brzeski (ur. pomiędzy 1313 a 1321, zm. 1398 r.), syn księcia legnickiego Bolesława III⁴, który zgromadził zbiór kilkudziesięciu manuskryptów. Celem niniejszego tekstu jest rekonstrukcja tego księgozbioru, który dotychczas nie został należycie opracowany. Ludwik I zaczął gromadzić księgi już w latach pięćdziesiątych XIV w., być może odkąd osiadł w Lubinie w 1348 roku. Następnie zbiory swe przekazał bibliotece kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu, którą ufundował w 1369 r.⁵, skąd księgi trafiły do biblioteki Gimnazjum Brzeskiego (*Bibliotheca Gymnasii Illustris Bregensis*, zbiór *Bibliotheca antiqua I*) powstałej w 1569 r. staraniem księcia legnicko-brzeskiego Jerzego II (1523–1586)⁶. Po II wojnie światowej księgozbiór ten przekazany został w większości do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (dalej BUWr.), do której wcielono w 1950 r. 2883 woluminy, wśród których też manuskrypty „ludwikańskie”. Zbiory te – także rękopisy – przechowywane są obecnie w Oddziale Starych Druków BUWr.⁷ Jeden kodeks, który trafił wcześniej do wrocławskiej biblioteki redigieriańskiej, znajduje się obecnie w Oddziale Rękopisów BUWr. Pozostała część zbioru pozostała w Brzegu – w Muzeum Piastów Śląskich, gdzie również udało się zidentyfikować jeden manuskrypt z kolekcji księcia. Rekonstrukcję książęcego księgozbioru zaczniemy od rękopisów zachowanych do dzisiaj.

Najbardziej znanym dziełem, które zostało zamówione przez Ludwika I⁸ jest liczący 204

3 Por.: Augustin KNOBLICH, Alwin SCHULZ, *Von einer verschollenen Bibliothek des 14. Jahrhunderts und ihrem Donator*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, VIII, 1867, s. 180–191; Alfred ŚWIERK, *Śląskie biblioteki do początku XVI w.*, w: *Studia z dziejów ideologii i kultury*, Wrocław 1968, s. 79–89.

4 *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. Stanisław SZCZUR, Krzysztof OŻÓG, Kraków 1999, s. 445–449; Zygmunt BORAS, *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1978, s. 195–214; Leokadia MATUSIK, *Ludwik I*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, T. 18, Kraków 1973, s. 100.

5 O tym, że biblioteka znajdowała się w kolegiacie już ok. 1370 r. wiemy z listu Mikołaja z Poznania, który wspominał, że znajduje się tam *multiplicans ministros librorum et ornatorum*; por. Alicja KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego: studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku XIV–XVIII w.*, Wrocław 1970, s. 173; por. też: Antoni KARBOWIAK, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*, T. II, Petersburg 1903, s. 77; Władysław SEMKOWICZ, *Paleografia lacińska*, Kraków 2002, s. 153.

6 Franz NIELÄNDER, *Die Piastenbibliothek des Brieges Gymnasiums und ihre bemerkenswertesten Schätze*, „Brieger Zeitung” nr 69: 22 März 1922, Unterhaltungs-Beilage 16, s. 3–4; nr 72: 25 März 1922, Unterhaltungs-Beilage 17, s. 3–4; nr 75: 29 März 1922, Unterhaltungs-Beilage 18, s. 3–4; Adam SZYMAŃSKI, *Bibliotheca Antiqua. Pomnik renesansowej kultury śląskiej*, Opole 2008; idem, *Jerzy II Piast, mecenas i kolekcjoner. Studium renesansowego mecenatu kulturalnego w Europie Środkowej*, Opole 2007, s. 308–320; Helena WIĘCEK, *Z dziejów Gimnazjum Piastowskiego w Brzegu*, „Kwartalnik Opolski”, III, 1957, z. 4, s. 41–42.

7 Średniowieczne rękopisy przechowywane są w Oddziale Starych Druków zapewne po to, by nie dekompletować zbioru składającego się w większości ze starodruków; por. Bronisław KOCOWSKI, *Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu*, Wrocław 1968, s. 30–38.

8 Według Michała Kaczmara „Kodeks lubiński” powstał w związku ze ślubem córki Ludwika I Małgorzaty oraz księcia bawarskiego Albrechta I, który odbył się 28 lipca 1353 r. Mariaż ten miał być dla lubińskiego księcia szansą na zaistnienie w świadomości europejskich elit pod warunkiem godnego zaprezentowania się poprzez udokumentowanie potęgi i znaczenia piastowskiego rodu; por. KACZMAREK, *Okoliczności powstania i twórca „Kodeksu lubińskiego” z Legendą obrazową o św. Jadwidze*, „Roczniki Historyczne”, 77, 2011, s. 66–70. Według Bogusława Czechowicza natomiast „był kreacją wyłącznie osobistą księcia przeznaczoną do własnego, względnie rodzinnego użytku”; por. CZECHOWICZ, *Książęcy mecenat artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005, s. 264.

karty i powstały w 1353 r. w Lubinie kodeks wraz z „Legendą obrazową o św. Jadwidze”⁹, zwany „Kodeksem lubińskim”¹⁰. Literacka warstwa tego rękopisu autorstwa Mikołaja Pruzi¹¹ zawiera genealogię świętej – *Tractatus sive speculum genealogie* wraz z tablicą genealogiczną, dwa jej żywoty (*Wita maior, Wita minor*), modlitwę do tej patronki Śląska, bullę i kazanie kanonizacyjne papieża Klemensa IV, wywód etymologii imienia św. Jadwigi (*Interpretacio nominis sancte Hedwigis*) oraz rozważania św. Bernarda z Clairvaux na temat fragmentu ewangelii o zwiastowaniu, jak również list Mikołaja z Poznania do księcia Ludwika¹². Tekst ilustruje 65 miniatur wykonanych piórkami i podmalowanych akwarelą anonimowego autorstwa¹³. Kodeks ten książkę zapisał legnickim dominikanom w 1360 r., jednak po 1371 r. trafił on do kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu, co potwierdza nota własnościowa: *Iste liber ecclesie sancte Hedwigis in Brega, quem dedit dux Ludewicus ad collegium ibidem*. Następnie, po wielu zmianach miejsc przechowywania i właścicieli, wskutek braku zainteresowania władz PRL w jego zakupie, to bezcenne dzieło trafiło w latach osiemdziesiątych XX w. do kalifornijskiego John Paul Getty Museum¹⁴.

W 1360 r. książkę zakupił liczący 54 karty pergaminowy kodeks z 1359 r., w którym znajduje się „Kronika polska” (*Chronica Polonorum*, zwana też „Kroniką polsko-śląską”, k. 1ra-12rb), dzieło powstałe pod koniec XIII w. w klasztorze lubińskim, opisujące historię wybitnych Piastów śląskich, przede wszystkim Henryka IV Probusa, na tle polskiej historii¹⁵. W kodeksie tym znajduje się również popularna w średniowieczu trzynastowieczna antologia krótkich fragmentów i sentencji pochodzących z dzieł Arystotelesa i innych filozofów (m.in. Platona, Seneki, Boecjusza, Apulejusza) – *Auctoritates librorum Aristotelis et aliorum*

9 Wydanie faksymilowe z niemieckim tłumaczeniem i komentarzem w *Der Hedwigs-Codex von 1353. Sammlung Ludwig*, hrsg. von Wolfgang BRAUENFELS, Bd. 1–2, Berlin 1972.

10 Oprócz tej nazwy (od miejscowości, w której kodeks powstał) w literaturze przedmiotu występują też inne jego określenia: Brzeski (od biblioteki kolegiaty brzeskiej, gdzie znalazł się po powstaniu), Ostrowski lub Schlackenwerther (od miejscowości Ostrov, niem. Schlackenwerth, na Morawach, gdzie kodeks był przechowywany w klasztorze Pijarów od XVII w.); por. *Legenda o św. Jadwidze*; opr. Wojciech MROZOWICZ, Wrocław 2000, s. 606.

11 Na temat pochodzenia Mikołaja por. KACZMAREK, *Okoliczności powstania*, s. 71–73.

12 Por.: CZECHOWICZ, *Książęcy mecenas*, s. 258–264; Josef KRÁSA, Klaus KRATZSCH, *Beschreibung der Handschrift und kunsthistorische Einordnung der Miniaturen*, w: *Der Hedwigs-Codex*, s. 10–12; *Legenda o św. Jadwidze*, s. 606.

13 Być może anonimowy iluminator pobierał nauki w Pradze, w pracowni mistrza ołtarza wyszobrodzkiego, skąd przejął tendencję italianizującą; por.: KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 14–34, tu s. 30.

14 Por. KACZMAREK, *Okoliczności powstania*, s. 58, 68–69. Na temat kodeksu najlepiej Joseph GOTTSCHALK, *Die älteste Bilderhandschrift mit den Quellen zum Leben der hl. Hedwig im Auftrage des Herzogs Ludwig I. von Liegnitz und Brieg im Jahre 1353 vollendet*, „Aachener Kunstblätter”, 34, 1967, s. 61–161. W 1380 r. ks. legnicki Ruprecht, bratanek ks. Ludwika I, zamówił kopię „Kodeksu lubińskiego”. Nie przetrwała ona do dzisiejszych czasów, ale we wrocławskiej Bibliotece Uniwersyteckiej przechowywana jest jej niemieckojęzyczna wersja, która powstała w 1451 roku na zamówienie patrycjusza wrocławskiego Antoniego Horniga i stąd znana jest jako „Kodeks hornigowski”; por. *Legenda o św. Jadwidze*, s. 5–620.

15 Edycja: *Scriptores rerum silesiacarum*, hrsg. von Gustav Adolf STENZEL, 1835, s. VI–IX, 1–32. Por.: KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 47–48, tab. XIX; Wojciech MROZOWICZ, *Śląska Kronika polska. Wstęp do studium źródłoznawczego (1)*, w: *Studia z historii średniowiecza*, red. Mateusz GOLIŃSKI, Wrocław 2003, s. 108–112; idem, *Die Polnische Chronik (Polnisch-Schlesische Chronik) und die Chronik der Fürsten Polens (Chronica principum Poloniae) als Mittel zur dynastischen Identitätsstiftung der schlesischen Piasten*, w: *Legitimation von Fürstendynastien in Polen und dem Reich: Identitätsbildung im Spiegel schriftlicher Quellen (12.–15. Jahrhundert)*, hrsg. von Grischa VERCAMER und Ewa WÓLKIEWICZ, Wiesbaden 2016, s. 254–257.

auctororum (k. 12va-51vb)¹⁶. Ów manuskrypt w czasach nowożytnych (po 1622 r.¹⁷) trafił do biblioteki Tomasza Redigera we Wrocławiu, następnie do Biblioteki Miejskiej, a obecnie znajduje się w Oddziale Rękopisów BUWr. (sygnatura R. 204). Na wewnętrznej okładce adnotacja: *Hic est kronica polonorum. Item auctoritates philosophorum. Hunc librum comparavit dux Ludwicus dominus Bregensis anno domini MCCCLX. Hic liber iste est ecclesie sancte Hedwigis in Brega.*

W Muzeum Piastów Śląskich na zamku w Brzegu znajduje się ewangeliarz (sygn. 3808) pochodzący być może z XIII wieku¹⁸. Manuskrypt ten zawiera cztery Ewangelie, „Dzieje Apostolskie” oraz „Listy Apostolskie” autorstwa Jakuba, Piotra, Jana i Judy – tzw. listy powszechne. Na to, że mógł być częścią biblioteki księcia Ludwika wskazują odniesienia w jego testamencie oraz numer 106 w katalogu zbiorów Gimnazjum Brzeskiego z 1622 r.¹⁹ – obok rękopisu „ludwikańskiego” nr 109.

Kolejną księgą, którą książę Ludwik posiadał ok. 1360 r. był pasjonat z 1357 r. liczący 209 kart²⁰. Jest to *Legenda aurea* („Złota legenda”) autorstwa Jakoba de Voragine (ok. 1228–1298), popularny w średniowieczu zbiór opowieści i rozważań o świętych przeznaczony do czytania na szczególne dni i uroczystości roku liturgicznego²¹. Znajduje się w Oddziale Starych Druków BUWr. (sygn. 405256). Na stronie 208v informacja: *Hoc passionale in ecclesie collegiate sancte Hedwigis in Brega quem dedit eis dominus dux Ludwicus.*

Następny rękopis, który był własnością księcia przed 1360 r. to foliant pergaminowy liczący 138 kart, pisany przez różnych skryptorów w połowie XIV w., który również znajduje się w Oddziale Starych Druków BUWr (sygn. 400059). Na okładce nota: *In hoc libro continentur primo de modo loquendi, et de virtutibus principum et philosophorum. Et dedit [...] colegiate sancte Hedwigis in Brega.* W kodeksie tym na początku znajduje się popularny w późnym średniowieczu *Tractatus de arte loquendi et tacendi* (k. 3ra-10vb)²² filozofa i prawnika Albertanusa de Brescia (ok. 1190–1250), w którym autor zawarł refleksje o sztuce mówienia oraz miejscu prawników w życiu publicznym²³. Następnie traktat franciszkanina, profesora teologii w Oksfordzie i Paryżu Jana z Walii (Johannes Galensis, ok. 1220–1285): *Breviloquium de virtutibus antiquorum principum et philosophorum* (k. 11ra-35rb)²⁴. To jeden z najpopularniejszych w XIII w. traktatów o cnocie pisanych

16 Por. Jacqueline HAMESSE, *Les auctoritates Aristotelis*, Louvain et Paris 1974, s. 66–80; MROZOWICZ, *Śląska Kronika*, s. 110–111, przyp. 32.

17 Wymieniony jest w *Catalogus librorum Illustris Bibliothecae Bregensis, Bibliotheca antiqua*, 1622, s. 7 pod nr. 112, por. BUWr., Oddział Starych Druków, mf 3159.

18 KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 82–83. Dziękuję p. mgr Małgorzacie Młynarskiej z biblioteki Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu za pomoc w skopiowaniu tego manuskryptu.

19 *Catalogus librorum*, s. 7.

20 Por. Eberhard RICHSTEIG, *Ungehobene Schätze der Piastenbücherei Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, LXXVI, 1942, s. 56.

21 Jacobi a Voragine, *Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta*, rec. Theodor GRAESSE, Lipsiae 1850, s. 1–857; przekład polski: Jakub de Voragine, *Złota legenda*, wybór i tł. Janina PLEZIOWA, opr. Marian PLEZIA, Warszawa 1983; Jakub z Voragine, *Złota Legenda*, opr. i tłum. Leopold STAFF, Warszawa 2003.

22 Albertanus de Brescia, *Tractatus de arte loquendi et tacendi*, Lipsiae 1495.

23 Por. James M. POWELL, *Albertanus of Brescia: the pursuit of happiness in the early thirteenth century*, Philadelphia 1992, s. 107–130.

24 Johannes Galensis, *Breviloquium de virtutibus antiquorum principum et philosophorum*, Venice 1496.

dla rządzących, który jest zbiorem opisów bohaterskich zachowań starożytnych filozofów i książąt mających być przykładem dla współczesnych²⁵. Kolejna jest *Disciplina clericalis* (k. 37ra-53vb)²⁶ – zbiór trzydziestu trzech orientalnych baśni i opowieści moralizatorskiego charakteru przetłumaczonych przez Petrusa Alphonsi na łacinę z arabskiego, perskiego i sanskrytu ok. 1110 roku. Następnie w księdze tej znajduje się fragment *Compilatio chronologica* Ricobaldusa Ferrariensis²⁷ zamieszczony jako *Chronica grece-latine* (k. 55ra-88rb)²⁸ oraz napisane w 1285 r. *Descriptio Terre Sancte* Burchardusa de Monte Syon (k. 89ra-98rb)²⁹. Przedostatnim elementem zbioru jest *Liber Aristotelis secreti secretorum sive de regimine principum vel regum vel dominorum* (k. 101ra-128ra) – powstały w połowie XII w. łaciński przekład pochodzącego z X w. arabskiego traktatu encyklopedycznego dotyczącego przede wszystkim sztuki rządzenia, lecz także etyki, medycyny, astrologii i alchemii. Był to jeden z najpowszechniej czytanych tekstów późnego średniowiecza błędnie przypisywany Arystotelesowi. Ma formę listów wysyłanych rzekomo przez Arystotelesa do Aleksandra Wielkiego w trakcie jego kampanii w Persji³⁰. Traktat ten mógł zostać wymieniony przez ks. Ludwika już w 1360 r. jako *de regimine principum*, co umożliwiłoby datowanie kodeksu na połowę XIV w. Końcową częścią manuskryptu jest *De quattuor virtutibus cardinalibus* (k. 128rb-136ra) – traktat moralno-filozoficzny przypisywany w średniowieczu Lucjuszowi Senece Młodszemu, w rzeczywistości zaś autorstwa Marcina z Bragi (ok. 515-580), zwanego Pseudo Seneką³¹.

Kolejny rękopis to foliant pergaminowy z 2. połowy XIV w. zawierający 170 kart. Zawiera *Expositio super Cantica canticorum* (k. 1ra-60rb)³² – komentarz św. Grzegorza Wielkiego (ok. 540–604) do „Pieśni nad pieśniami”³³, następnie listy św. Bernarda z Clairvaux do

25 Por. Jenny SWANSON, *John of Wales: a study of the works and ideas of a thirteenth-century friar*, Cambridge 1989, s. 41–62.

26 *The Disciplina Clericalis of Petrus Alfonsi*, ed. Eberhard HERMES, Berkeley 1977, s. 3–99.

27 Por. *Chronicon excerptum de diversis chronicis summorum pontificum et imperatorum, ab initio mundi usque ad annum domini MCCCCLXXIV*, w: *Rerum germanicarum scriptores aliquot insignes, qui historiam et res gestas Germanorum medii potissimum aevi inde a Carolo M. ad Carolum V, collectore Johanne Pistorio*, Ratisponae 1731, s. 1056–1115.

28 Inc.: *In nomine domini Jhesu Christi in hac compilatione...* Expl.: *Anno domini MCCXIII compositum est symbolum firmiter credimus in lateranensi concilio ab innocentio papa III.*

29 *Peregrinatores medii aevi quatuor. Burchardus de Monte Sion, Ricoldus de Monte Crucis, Odoricus de Foro Julii, Wibrandus de Oldenborg. Quorum duos nunc primum edidit duos ad fidem librorum manusccriptorum recensuit J. C. M. Laurent*, Lipsiae 1864, s. 3–94.

30 *Three prose versions of the Secreta secretorum*, ed. Robert STEEL, London 1898, s. 1–118; por. Steven J. WILLIAMS, *The secret of secrets: the scholarly career of a Pseudo-Aristotelian text in the latin middle ages*, Michigan 2003, s. 269–270. W średniowieczu poradniki dla książąt (*Miroirs de prince; Fürstenspiegel*) pisało wielu autorów – a pod tytułem *De regimine principum* m.in. Engelbert von Admont (1250–1331), Ptolemeusz de Lucca (ok. 1236–1327), Thomas Ocelet (1368–1426) oraz Aegidius Romanus; por. Hans ANTON, *Forschungsberichte. Fürstenspiegel (Königsspiegel) des frühen und hohen Mittelalters. Ein Editionsprojekt an der Universität Trier*, w: *Fürstenspiegel des frühen und hohen Mittelalters*, hrsg. von Hans Anton, Darmstadt 2006, s. 30.

31 *De quattuor virtutibus cardinalibus, sive de formula honestae vitae*, Paris 1500; por. Marcin z Bragi, *Dziela*, Warszawa 2008, s. 9–44.

32 *Expositio in Canticum Canticorum* (Corpus Christianorum. Series Latina 144), ed. Pierre-Patrick VERBRAKEN, Turnhout 1963, s. 3–46.

33 Interpretacja alegoryczna *Pieśni nad Pieśniami* autorstwa św. Grzegorza wywarła znaczący wpływ na mistyków chrześcijańskich XI–XIII w.; por. Krzysztof BARDSKI, *Poemat pierwszy Pieśni nad Pieśniami*

papieża Eugeniusza III (k. 61ra-81vb)³⁴ i pisma zebrane Bernarda z Clairvaux (k. 118ra-153rb; wśród których m.in. traktat *De Consideratione ad Eugenium papam*, k. 82ra-118ra)³⁵ oraz skompilowany w 1391 r. traktat Mateusza z Krakowa (ok. 1335–1410) *De celebratione missae* (k. 154ra-170ra)³⁶. Obecnie kodeks ten znajduje się w Oddziale Starych Druków BUWr. (sygn. 400058). W katalogu z 1622 r. ułożony został pod nr 108, obok „ludwikańskiego” wspomnianego wyżej manuskryptu nr 109³⁷, jednak brak jest w nim noty proveniencyjnej kolegiaty, stąd trudno zaliczyć go jednoznacznie do biblioteki brzeskiego księcia. Rok 1391 stanowi też *terminus post quem*, co oznacza, że manuskrypt mógł znaleźć się w bibliotece najwcześniej po tej dacie – tuż przed śmiercią Ludwika I w 1398 r., a być może już po niej.

W Oddziale Starych Druków BUWr. znajduje się także rękopis sygn. 400200 – foliant pergaminowo-papierowy najpewniej z przełomu XIV i XV w., który był własnością brzeskiej kolegiaty, o czym świadczy nota na wewnętrznej stronie okładki: *In hoc volumen spectat ad ecclesiam sancte Hedwigis in Brega*. Zawiera m.in.: *Margarita Decretalium* – indeks do dekretalów Grzegorza IX (do k. 105r)³⁸; fragmenty *De differentiis* Izydora z Sewilii (k. 108ra-115rb); *Johannesa de Deo* (ok. 1190–1267) *Summa de dispensationibus et de sententiis dispensationum formandis* (k. 162ra-190vb)³⁹ oraz fragmenty dekretalów Grzegorza IX z 1234 r. (*Liber extra*) oraz Bonifacego VIII z 1298 r. (*Liber sextus*, k. 191ra-221va)⁴⁰. Pisany dosyć niedbale zdecydowanie różni się od ksiąg z biblioteki Ludwika I – pięknie iluminowanych oraz starannie wypisywanych. Trudno jednak rozstrzygnąć jednoznacznie czy był zakupiony przez księcia, ewentualnie czy powstał na jego zamówienie. Być może w kolegiacie używany był do celów szkolnych z zakresu prawa kanonicznego, ponieważ gros tekstów, które zawiera, związanych jest z ustawodawstwem papieskim XIII wieku. Być może rękopisu tego dotyczy fragment przywileju księcia dla kolegiaty św. Jadwigi z 1386 r., w którym wspominał on, że znajdują się tam księgi m.in. prawa kanonicznego⁴¹.

(*Pnp 1,2-2,7*) w interpretacji tradycji chrześcijańskiej przekazanej przez Alkuina, „Warszawskie Studia Teologiczne”, XII, 1999, s. 12–13.

34 *Epistola venerabilis Bernardi Clarevallensis abbatis ad Eugenium papam*; w: *Patrologiae cursus completus. Series latina*, tomus 182, accurate J.-P. MIGNE, Parisii 1879, nr: 238–240, 245–249, 251, 252, 256–259, 261, 262, 268–270, 273, 275–278, 280, 283–286, 291, 294, 298, 305, 309.

35 *Sancti Bernardi abbatis Claraevallis de Consideratione ad Eugenium Papam tertium libri quinque*, Romae 1594, s. 1–204.

36 *Mateusza z Krakowa opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, wyd. Władysław SENKO, Adam SZAFRAŃSKI, Warszawa 1974, s. 367–409. Inne nazwy traktatu to: *De conflictu rationis et conscientiae*, *Dialogus de accendo ad sacramentum altaris*, *Dialogus rationis et conscientiae de communione*, *Dialogus rationis et conscientiae de crebra communione*, *Tractatus frequentii celebratione et salubri communione*, *Tractatus rationis et conscientiae de communione*, *Tractatus rationis et conscientiae de sumptione corporis Domini*; por. Cardelle de HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200–1400. Literaturhistorische Studie und Repertorium*, Leiden 2007, s. 683–685. Datacja tego traktatu por. *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*. Tl. 3, bearb. von Otto GÜNTHER, Danzig 1909, s. 110, 123, 128.

37 Por. *Catalogus librorum*, s. 7.

38 *Margarita Decretalium sive Annotationibus vel reportationes omnium Decretalium*, Basiliae 1496.

39 Inc.: *Tene quod dispensatio est iuris relaxacio vel dispensare est diversa laxare vel pensare...* Expl.: *Summa composita a magistro Johanne de Deo de dispensacionibus et de sentenciis dispensationum formandis*.

40 Friedrich SCHULTE, *Die Geschichte der Quellen und literatur des canonischen Rechts*, vol. III, Stuttgart 1877, s. 97–98.

41 *Urkundliche und chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stiftsgüter bis zum Jahre 1550* (dalej: *Urkunden*), *Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. 9, hrsg. von Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1870, s. 252; por. KARBOWIAK, *Dzieje wychowania*, T. I, Petersburg 1898, s. 200.

Wiadomo, że w zbiorach kolegiaty znajdowała się także napisana na zlecenie księcia brzeskiego „Kronika książąt polskich” (*Chronica principum Poloniae*)⁴² autorstwa Piotra z Byczyny, kanonika brzeskiej kolegiaty, która powstała w latach 1382–1386⁴³. Jest to najpopularniejszy utwór historiografii śląskiej wieków średnich⁴⁴, który oprócz zaspokojenia pasji zbierackiej oraz ciekawości historycznej księcia miał zapewne dodać mu prestiżu poprzez wykazanie związków jego rodu z panującą w Polsce dynastią⁴⁵, eksponując jednocześnie polskie dzieje Śląska⁴⁶.

Pozostałe księgi Ludwika I odnajdujemy w innych źródłach, spośród których najważniejszym dla rekonstrukcji jego księgozbioru jest testament z 1360 r. opublikowany przez Colmara Grünhagena w zbiorze dokumentów brzeskich⁴⁷. Nie wiadomo jakie okoliczności skłoniły księcia do pozostawienia tego aktu ostatniej woli – nie okazały się na szczęście zbyt poważne, skoro żył on jeszcze prawie czterdzieści lat. Tym samym postanowienia testamentu nie weszły w życie, natomiast sam dokument obecnie uchodząc może za pierwszy częściowy inwentarz książęcej biblioteki. Dowiadujemy się z tego aktu książęcej woli, że cztery księgi trafić miały do córki Katarzyny, która była mniszką

42 Ed. Zygmunt WĘCLEWSKI, in: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878, s. 423–578. Żaden z zachowanych egzemplarzy kroniki nie nosi noty własnościowej kolegiaty brzeskiej.

43 Por. KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 85. Do dziś zachowało się 15 kompletnych łacińskojęzycznych wersji „Kroniki” – w tym 10 średniowiecznych; por. MROZOWICZ, *Die Polnische Chronik*, s. 262.

44 Roman HECK, *O piastowskich tradycjach średniowiecznego Śląska (Problemy świadomości historycznej i narodowej)*, „Kwartalnik Historyczny”, 84, 1977, z. 1, s. 8; MROZOWICZ, „Kronika książąt polskich” i inne średniowieczne Silesiaca w rękopisie Biblioteki Narodowej w Pradze (XXIII G 27), w: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. Mateusz GOLIŃSKI, Stanisław ROSIK, Wrocław 2001, s. 45–46

45 Waclaw KORTA, *Średniowieczna annalistyka śląska*, Wrocław 1966, s. 333, 336; MROZOWICZ, *Die Polnische Chronik*, s. 258–261.

46 Miała być „Kronika książąt polskich” opracowaniem polemicznym wobec m.in. kroniki Pulkawy ukazującej historię Śląska w kontekście dziejów czeskich; por. CZECHOWICZ, *Querendo episcopos: Ryczyńskie aspekty sporu o Wrocław w schyłku XIV wieku*, w: *800 lat historii Oławy: Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Oławie 12–13 marca 2009 r.*, red. Tomasz Galwiczek, Wrocław 2010, s. 23–24; por.: Roman HECK, *Akcenty społeczne i moralizatorskie w Kronice książąt polskich*, w: *Cultus et Cognition. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 181–192; Adolf SCHAUBE, *Kanonikus Peter Bitschen und die Tendenz seiner Fürstenchronik (Cronica principum Poloniae)*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens“, LXI, 1927, s. 41–43; Wilhelm SCHULTE, *Die politische Tendenz der Cronica principum Poloniae (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte, Bd. 1)*, Breslau 1906.

47 Fragment poświęcony bibliotece: *Item de libris sic disponimus: primo passionale parvum et summam viciorum et virtutum et scintillarum librum et vitas patrum dabuntur filie nostre in Trebnicz. Item scolasticam historiam et corpus evangelicum et summam sancti Thome secundam secunde et super tercium sentenciarum et librum sermonum ad conventum fratrum predicatorum legamus in Brega et liberos papireos sermones. Item librum de constitutionibus Pragensibus et librum de regimine principum in albo volumine assignamus fratri nostro domino Wenczeslao. Item librum de vita sancte Hedwigis damus ad predicatores in Legnicz. Item passionale, quod habet dominus Johannes rector capelle, manebit in capella. Item quartum sentenciarum damus nostro capellano plebano in Olavia. Item libri rurales permanebunt in capellis. (...) Item viaticum nostrum damus domino Jacobo. Item maiorem viaticum volumus clavari in capella. Item evangeliare et epistolare damus in Legnicz ad collegium. Item summa sancti Thome secunda secunde in rubro volumine est obligata nobis pro III. florenis per fratrem Conradum ordinis predicatorum, que debet sibi restitui pro III. florenis. Item quidquid est in Brega in ornatis in libris, manebit ibi. Ceteri libri omnes dabuntur in Lubens; por. *Urkunden*, nr XXXIII, s. 246–247. Odpis testamentu księcia znajduje się w czternastowiecznym kopiarzu *Lehns und Erbe* przechowywanym w Archiwum Państwowym we Wrocławiu (APWr.), sygn. Księstwo Brzeskie, nr 474, k. 37v (s. 112). Streszczenie treści u CZECHOWICZA, *Książęcy mecenat*, s. 269, natomiast o całym księgozbiorze Ludwika I por. s. 268–271.*

w Trzebnicy. Były to: mały pasjonat, tożsamy zapewne z opisaną powyżej „Złotą legendą” Jacoba de Voragine, żywoty Ojców Kościoła – być może *Vita Patrum Hieronymi*, które to dzieło znajdowało się w Bibliotece Gimnazjum Brzeskiego według rękopiśmiennego katalogu z 1664 r. autorstwa Johanna Lucasa⁴⁸. Sporo wątpliwości identyfikacyjnych budzi dzieło poświęcone występkom i cnotom (*summa viciorum et virtutum*). Według Marii Hornowskiej i Haliny Zdzitowieckiej-Jasieńskiej suma ta miała być wyciągiem ze *Speculum maius* Wincentego de Beauvais (Liber IV *de virtutibus et vitiis*)⁴⁹. Jest to jednak mało prawdopodobne, gdyż rzekoma księga czwarta nosi tytuł *Speculum morale* i jest dziełem anonimowego autora z końca XIII wieku mylnie przypisywanym Wincentemu⁵⁰. Problem jednak pozostaje, ponieważ rozważania na te tematy podejmowało wielu myślicieli średniowiecza⁵¹. Być może w tym przypadku chodzi o sumę *De virtutibus et vitiis* – popularną trzynastowieczną encyklopedię etyczno-teologiczną autorstwa dominikanina Williama Peraulta (ok. 1190–1271)⁵², jednak pewności nie mamy. Kolejna księga przekazana córce to *Liber Scintillarum*, dzieło opracowane na przełomie VII i VIII w. przez Defensora, mnicha z opactwa Świętego Marcina w Ligugé niedaleko Poitiers. Jest to florilegium biblijnych i patrystycznych wypowiedzi w języku łacińskim uporządkowanych w 81 rozdziałach odnoszących się do zagadnień moralności i pobożności⁵³.

Obdarowani zostali także brzescy dominikanie, którzy mieli otrzymać pięć ksiąg. Najważniejsza to „Historia scholastyczna” Piotra Comestora (zm. 1179)⁵⁴, wymieniona w katalogu z 1622 pod nr. 124: *Historia scholastica Petri comestoris et ecclesiastica Ruffini*⁵⁵. Kolejne księgi przeznaczone braciom kaznodziejom to komentarz do trzeciej księgi sentencji Piotra Lombarda⁵⁶ autorstwa najpewniej Tomasza z Akwinu, jak wynika z testamentu księcia i katalogu z 1622 r.⁵⁷ oraz enigmatyczne: *corpus evangelicum*, księga kazań⁵⁸ i inne kazania na luźnych kartach (*liberos papireos sermones*).

48 Por. BUWr., Oddział Starych Druków, sygn. 405261, s. 12.

49 HORNOWSKA, ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA, *Zbiory rękopiśmienne*, s. 88.

50 Por. Adam FIJAŁKOWSKI, *Ocena wartości i przydatności pracy intelektualnej w połowie XIII wieku – na podstawie pism Wincentego z Beauvais OP. (+1264)*, „Studia Warmińskie”, XXXVII, 2000, s. 28.

51 Por. *Liste lateinischer Autoren und anonymer Werke des 13. Jahrhunderts (ca. 1170–1320)*, hrsg. von Peter JACOBSEN, Erlangen 2002.

52 *Summa de virtutibus et vitiis*, ed. Cologne 1497, 1618, 1629; Venice 1497; Rome 1557.

53 Henricus ROCHAIS, *Liber Scintillarum* (Corpus Christianorum, series Latina 117), Turnholt 1957.

54 *Historia scholastica* to dwunastowieczne kompendium, przedstawiające historię powszechną (uniwersalną) w oparciu o Biblię, dzieła klasycznych uczonych i Ojców Kościoła. Nazywana popularną biblią średniowiecza stanowiła źródło wiedzy biblijnej od XII do XV w.; por. James MOREY, *Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible*, „Speculum”, LXVIII, 1993, z. 1, s. 6–35.

55 *Catalogus librorum*, s. 9.

56 Por.: s. Thomae Aquinatis, *Scriptum super libros Sententiarum magistri Petri Lombardi episcopi Parisiensis*, t. 3, ed. M. F. MOOS, Parisiis 1956.

57 Nr 100, *Textus sententiarum cum Thomae de Aquino conclusionibus. Conclusiones Johannis Gersonis de diversis materiis moralibus*; por. *Catalogus librorum*, s. 6.

58 Być może chodzi o rękopis znajdujący się pod nr 107 w zbiorze Gimnazjum Brzeskiego *Bibliotheca antiqua I: Gregorii Nazianzeni homiliae super evangelia*; por. RICHSTEIG, *Ungehobene Schätze*, s. 56.

Fragment „Summy teologii” św. Tomasza – *Secunda Secundae*⁵⁹ w czerwonej oprawie (*in rubro volumine*) otrzymać miał dominikanin brat Konrad, któremu książkę winien był trzy floreny.

Swojemu bratu, ks. Wacławowi zapisał Ludwik księgę statutów diecezji praskiej (*De constitutionibus Pragensisbus*)⁶⁰ oraz traktat *De regimine principum* w białej oprawie (*in albo volumine*), najpewniej tożsamy z manuskryptem BUWr., sygn. 400059. Owe prawniczo-moralne księgi przeznaczone bratu, z którym Ludwik toczył od lat wojnę zakończoną w przeddzień wystawienia testamentu, świadczą albo o poczuciu humoru i swoistym sarkazmie księcia, który przekazywał znanemu z nienajlepszych rządów bratu podręcznik dobrego rządzenia, albo o jego przemożnej wierze w walory dydaktyczne tych dzieł, ewentualnie o chęci utwierdzenia dopiero co zawartego pokoju⁶¹.

Kaplicy zamkowej w Brzegu zapisał książę księgi, które tam były, tzn pasjonat (drugi), niezidentyfikowane *libri rorales*, a także książęcy brewiarz większy, natomiast kolegiacie Św. Grobu w Legnicy: ewangeliarz, zapewne ten znajdujący się obecnie w brzeskim muzeum i epistolarz. Dla niejakiego Jakuba – brewiarz mniejszy (*viaticum nostrum*), natomiast dla swojego kapelana, proboszcza w Oławie⁶² – *Quatuor libri Sententiarum* Piotra Lombarda⁶³. Wszystkie pozostałe księgi (*ceteri libri omnes*) trafić miały do klasztoru cysterskiego w Lubiążu⁶⁴.

Na tym kończy się książęcy testament, jednak wymienione powyżej księgi nie stanowiły pełnego księgozbioru. Biblioteka, którą książę przekazał kolegiacie po 1369 r. była zapewne

59 Suma św. Tomasza z Akwinu (ok. 1225–1274) składa się z trzech głównych części, z których każda zajmuje się fragmentem teologii chrześcijańskiej. Część pierwsza (*Pars Prima*) omawia istnienie Boga, stworzenie świata, aniołów, natury człowieka; część druga składa się z dwóch części: pierwsza (*Prima Secundae*) opisywała ogólne zasady moralności, natomiast druga (*Secunda Secundae*) zagadnienia teologii moralnej szczegółowej: omówienie poszczególnych cnót, darów Ducha Świętego, grzechów i wad w odniesieniu do wszystkich wiernych i do poszczególnych grup i stanów. Część trzecia (*Tertia Pars*) poświęcona jest Chrystusowi, Kościołowi i sakramentom; por. Wilhelmus VALKENBERG, *Words of the Living God: Place and Function of Holy Scripture in the Theology of St. Thomas Aquinas*, Leuven 2000, s. 188–200.

60 Zapewne chodziło o *Statuta sive Constitutiones Concilii provincialis Pragensis* z roku 1349 Arnošta z Pardubic; por. Ivan HLAVÁČEK, *Kodikologisch-bibliotheksgeschichtliche Bemerkungen zu den Provinzialstatuten Ernsts von Pardubitz von 1349*, w: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, hrsg. von Nathalie KRUPPA, Leszek ZYGNER (Studien zur Germania Sacra, 29), Göttingen 2006, s. 331–350.

61 Por. CZECHOWICZ, *Książęcy mecenat*, s. 269.

62 Postać nierozpoznana z imienia; być może notariusz księcia, pleban oławski Jan, który jest autorem znacznej części wpisów książęcego landbucha (*Lehns und Erbe*): *Registrum literarum domini ducis Ludovici Brege datarum cum seitu domini Johannis plebani de Olavia*; por.: APWr., sygn. Księstwo Brzeskie, nr 474, k. 14 v (s. 26); Zofia DĄBROWSKA, *Dwór brzeski w czasach Ludwika I (1358–1398)*, (Acta Universitatis Wratislaviensis No 70, Historia XIV), Wrocław 1968, s. 47.

63 Najważniejsze dzieło Piotra Lombarda (ok. 1100–1164), napisane metodą syntetyczną w latach 1145–1152, w którym autor chciał powiązać tematycznie wszystkie treści wiary. Zbiór ten oparty był głównie na św. Augustynie i innych Ojcach Kościoła, na pisarzach takich jak m.in. Kasjodor, Boecjusz, Izydor z Sewilli, Beda, Ambroży i Hilary z Poitiers. Kolekcja składa się z czterech ksiąg zawierających 182 sentencje. Dzieło to przede wszystkim teologiczne, mniej filozoficzne, jak napisał Władysław Tatariewicz „była to przeciętna suma, jakich było wiele w XII w., ani największa, ani najlepsza; zaletę jej stanowiła prostota i przejrzystość; do wyjątkowego jej powodzenia przyczyniło się, że na czele paryskiego fakultetu teologicznego przez 38 lat stał wierny uczeń Lombarda, Piotr z Poitiers, który wychował parę pokoleń na tym podręczniku”. Od końca XII w. powstało ok. 240 komentarzy do tego dzieła, ponieważ w takiej formie zwykło się wypowiadać poglądy filozoficzne i teologiczne; por. TATARKIEWICZ, *Historia Filozofii*, T. 1, Warszawa 1997, s. 224–225.

64 Przeglądając lubiąskie manuskrypty zdeponowane w Oddziale Rękopisów BUWr. nie natknąłem się na żaden powiązany z księciem Ludwikiem.

systematycznie pomnażana, choć nie mamy dokładnego inwentarza. W tekście przywileju dla kolegiaty z 1386 r. wymieniono rodzaje znajdujących się tam ksiąg: brewiarze, kantuały, księgi liturgiczne i prawa kanonicznego, teksty scholastyczne i nauk wyzwolonych, tomy Pisma św. i zeszyty teologiczne⁶⁵. Natomiast z testamentu wystawionego w 1396 r. dowiadujemy się, że książę przekazał kolegiacie wszystkie swoje księgi, duże i małe, a także obydwa swoje brewiarze⁶⁶.

Księgi te znajdowały się w bibliotece (*liberaria*) znajdującej się w budynku (*commodum*) obok kościoła kolegiaty⁶⁷. W końcu XIV w. na zamku brzeskim najpewniej znajdowało się także skryptorium, skoro Ludwik I opłacał skrybę oraz kupował materiały pisarskie⁶⁸. Książę musiał mieć kontakty z ludźmi, dzięki którym pozyskiwał manuskrypty o interesującej go treści. Było to tym łatwiejsze, że w XIV w. Śląsk stał się elementem międzynarodowego rynku księgarskiego dysponującego wieloma wyspecjalizowanymi dostawcami⁶⁹. W testamencie z 1360 r. jest informacja, że książę winien był dominikaninowi bratu Konradowi trzy floreny za tom *Summy* Tomasza z Akwinu. Najpewniej więc zakonnik ten (być może wraz z innymi braćmi) służył mu pomocą w gromadzeniu biblioteki⁷⁰. Być może jakąś rolę w realizacji kolekcjonerskiej pasji księcia odgrywał dom we Wrocławiu nabyty przez niego w 1374 r.⁷¹, jak również podróże – np. ta z 1373 r. do Akwizgranu, która mogła mieć nie tylko dewocyjny charakter⁷².

Przyglądając się bibliotece Ludwika I obecnie jesteśmy w stanie zidentyfikować ok. 25–27 ksiąg: 1. *Vita beate Hedwigis*; 2. *Chronica Polonorum*; 3. *Chronica principum Poloniae*; 4. żywoty Ojców Kościoła; 5. *Summa viciorum et virtutum*; 6. *Liber Scintillarum*; 7. Historia scholastyczna; 8. komentarz do trzeciej księgi sentencji Piotra Lombarda; 9. *Corpus evangelicum*; 10. fragment summy teologicznej Tomasza z Akwinu *Secunda Secundae*; 11. *De constitutionibus Pragensisbus*; 12. *Quatuor libri Sententiarum*; 13. *varia* sygn. 400059 – *De regimine principum*; 14–15. dwa pasjonały; 16. ewangeliarz; 17–18. dwa brewiarze; 19. epistolarz; 20. księga kazań oraz 21. i 22. – być może *varia* sygn. BUWr.

65 *Item libros omnes et singulos chorales, cantuales, lectionales, esslesiasticos et tam scolasticas quam juris canonici vel arcium et singulariter sacre pagine seu theologie volumina et quaternos*; por. *Urkunden*, s. 251; KARŁOWSKA-KAMZOWA, s. 73, 78.

66 *Urkunden*, s. 253.

67 *Ibidem*, s. 252. Alicja KARŁOWSKA-KAMZOWA w następujący sposób „wyobrażała sobie” ten budynek: „jako posiadający w dolnej partii przejście arkadowe (jak brama), w górnej pomieszczenie z oknami, kryte stropem, w którym mieściła się wymieniona biblioteka. Klatka schodowa mogła być umieszczona w murze; por. *Fundacje artystyczne*, s. 69, przyp. 116.

68 Robert RÖSSLER, *Urkunden Herzogs Ludwik I, von Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, XI, 1871, s. 456, nr 1148; 462, nr 1192. Według Alicji KARŁOWSKIEJ-KAMZOWEJ: „W Brzegu na dworze księcia Ludwika I pracowali skrypcy oraz malarz nadworny, ale nie wiemy czy był on miniaturzystą”; por. *Gotyckie rękopisy iluminowane na Śląsku (do 1450 r.)*, w: *Średniowieczna kultura na Śląsku*, s. 105; eadem, *Sztuka Piastów śląskich w średniowieczu*, Wrocław 1991, s. 17.

69 Por. SOLICKI, *Z problematyki*, s. 38.

70 Por. KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 48. oraz recenzja tej książki autorstwa Brygidy Kürbis, „Studia Źródłoznawcze”, 17, 1972, s. 225.

71 *Urkunden*, nr 246, s. 36.

72 Robert RÖSSLER, *Urkunden Herzog Ludwik I, von Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, VI, 1864, s. 84, nr 762.

400058 i 400200. Oprócz tego księgi śpiewów liturgicznych, *libri rorales*, egzemplarze Pisma św. (co najmniej trzy), co z pewnością nie jest pełnym wyczeniem.

W skład zbioru wchodziły zatem zarówno księgi o tematyce historycznej, moralizatorsko-filozoficznej, jak księgi teologiczne i liturgiczne. Te ostatnie służyły zapewne celom religijnym na dworze księcia, który był właścicielem sporej kolekcji szat liturgicznych, relikwiarzy, krzyży i innych paramentów⁷³. Co do innych ksiąg i traktatów, nie jesteśmy w stanie określić jednoznacznie ich wewnętrznego kontekstu, tzn. tego, co konkretny tekst oznaczał dla księcia. Czy na przykład dzieła historiograficzne, takie jak „Kronika polska” i „Kronika książąt polskich” ze swoim polskocentrycznym kontekstem były wyrazem świadomości historycznej Ludwika I, ew. tendencji panujących na dworze, czy też ich posiadanie zaspokajało jedynie pasję zbieracką? Podobne wątpliwości dotyczą też podręczników dobrego rządzenia (m.in. *De regimine principum*) i innych dzieł moralizatorskich – czy wykorzystywane były w praktyce rządzenia, czy też ich posiadanie realizowało czternastowieczną modę, którą utwierdzali w księciu ci, którzy sprowadzali i sprzedawali mu księgi?

Pomimo wątpliwości wydaje się, że motywy księcia były raczej głębokie i świadome. Gromadzenie ksiąg i utrzymywanie biblioteki wpisują się w jego szeroką działalność fundacyjną opisaną przez Alicję Karłowską-Kamzową, która zwracała uwagę, że Ludwik I „ukazywał w swoich fundacjach znaczenie Piastów, świetność ich przeszłości, zasługi, czyny chwalebne, poczynając od kodeksu z Legendą obrazową poprzez kościół kolegiacki w Brzegu aż do „Kroniki książąt polskich”⁷⁴, dodając jednak, że taka „Działalność kolekcjonerska księcia brzeskiego była typowa dla najwyższych warstw społecznych schyłkowego feudalizmu.”⁷⁵ Dobrym symbolem celów książęcych fundacji jest kolegiata brzeska, która obok typowych funkcji religijnych dostarczała „instytucjonalnego wsparcia dla środowiska intelektualnego potrzebnego dla efektywnego funkcjonowania władcy o coraz szerszych ambicjach politycznych oraz stanowiła miejsce przechowywania owoców kolekcjonerskiej działalności fundatora”⁷⁶. Tak więc celem takiej działalności księcia była realizacja ambicji intelektualnych i dewocyjnych, zaspokajanie pasji kolekcjonerskiej oraz umacnianie pozycji politycznej, a przede wszystkim troska o wizerunek rodu oraz własnej postaci.

W przypadku Ludwika I takie działania autopromocyjne były szczególnie uzasadnione oraz niełatwe – był on wszak potomkiem linii niegospodarnych hulaków (pradziad Bolesław Rogatka, ojciec Bolesław III Rozrzutny, brat Waclaw), ponadto musiał mierzyć się z wizerunkiem niechlubnej śmierci swego ojca, który długie lata żył pod ekskomuniką oraz zmarł ponoć z przejedzenia; być może też z legendą swego dziada Henryka V, władcy nieszczęśliwego, który porwany został przez Henryka III głogowskiego. Śmierć Bolesława III, która nastąpiła 21 kwietnia 1352 r. mogła być momentem przełomowym dla polityczno-moralnego wymiaru rządów Ludwika. To wówczas mógł powziąć postanowienie, by odwoływać się do najwybitniejszych postaci swego rodu, przede wszystkim do św. Jadwigi i Henryka II Pobożnego jako symboli starej śląskiej dynastii powiązanej

73 CZECHOWICZ, *Książęcy mecenas*, s. 270–271.

74 KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 94.

75 Ibidem, s. 96.

76 CZECHOWICZ, *Książęcy mecenas*, s. 206.

z rodem královským oraz tych wydarzeń, które odbyły się w Europie szerokim echem. Taka najpewniej była geneza powstania „Kodeksu lubińskiego” oraz „Kroniki książąt polskich”, być może też geneza zakupu związanej z Henrykiem IV Probussem „Kroniki polskiej”. Troska o wizerunek rodu skorelowana była bez wątpienia z dążeniem do umocnienia swej pozycji politycznej oraz zmanifestowania wizji władzy sprawiedliwej, co symbolizują podręczniki dobrego rządzenia oraz traktaty moralizatorskie. Książę, który otrzymał przydomki Sprawiedliwy i Prawy wizję tę chyba zrealizował, podobnie jak udało mu się umocnić swą władzę, uzyskując status jednego z najznaczących książąt śląskich w ostatniej ćwierci XIV wieku.

Wśród współczesnych Ludwikowi Piastów żaden nie mógł poszczycić się podobną biblioteką prywatną. Świadczy to o szerokim horyzoncie intelektualnym księcia oraz ponadprzeciętnej osobowości. Tym bardziej, że gros tego zbioru zgromadził w najbardziej dramatycznym okresie swego życia (lata 1346-1359), kiedy pozbawiony przez brata dziedzictwa walczył niejednokrotnie o przetrwanie⁷⁷. Oznacza to, że gromadzone w takich okolicznościach księgi nie mogły być dlań tylko wyznacznikiem statusu materialnego, lecz podstawą intelektualnej formacji, wyrastającej ponad poziom innych książąt śląskich⁷⁸.

Knihovna Ludvíka I. Břežského (zemřel 1398)

(Shrnutí)

Vládce, který založil největší středověkou světskou knihovnu ve Slezsku, byl Ludvík I. Břežský (zemřel 1398), jeden z nejvýznamnějších knížat piastovské dynastie své doby. v současnosti jsme schopni identifikovat 25–27 rukopisů věnovaných historii, morálce a filozofii, stejně jako teologii a liturgii, jež pocházejí z výše uvedené sbírky. Nejdůležitější knihy z knižecí sbírky představují tzv. Lubinský kodex (*Vita beate Hedwigis*), tzv. Polská kronika (*Chronica Polonorum*) a tzv. Kronika polských knížat (*Chronica principum Poloniae*). Ludvík byl jediným piastovským knížetem své doby, který disponoval takovou knihovnou. To ukazuje na jeho široký intelektuální horizont a výjimečnou osobnost. Ta vyniká tím spíše, že většinu své sbírky shromáždil v tnejdramatičtějším období svého života (1346–1359), kdy byl nucen bojovat o přežití ve sporech o dědictví se svým bratrem. Tato skutečnost dokládá, že knihy pro Ludvíka nepředstavovaly pouze symbol společenského postavení, ale především prostředek sebevzdělávání, jež se svým rozsahem vymyká dobovému prostředí slezských knížat.

77 Por. Krzysztof Rafał PROKOP, *Podziały księstwa legnickiego w połowie XIV wieku (1342–1364)*, w: *Studia i materiały z dziejów Śląska i Małopolski*, red. Rościsław ŻERELIK, Wrocław 2001, s. 76–103.

78 Ślady swych ingerencji w formę i treść fundowanych obiektów pozostawił ks. Ludwik w wielu miejscach; por. CZECHOWICZ, *Książęcy mecenat*, s. 240; KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne*, s. 49.

ZEMĚPANSKÉ PÍSEMNOSTI PRO SLEZSKÁ MĚSTA (DO ROKU 1360). POKUS O STATISTICKÝ PŘEHLED

Tomáš Velička

Tomáš Velička: Sovereign documents for Silesian towns (until 1360). An attempt at a statistical survey

This work deals with sovereign documents intended for Silesian towns from the beginning of their existence until 1360. The subject of interest is their chronological stratification, the content groups, the ratings according to the publishers and the recipients, and the connection to the itinerary of the publishers of these documents.

Key Words: Silesia, Silesian princes, Czech king, documents, towns, diplomatics

Součástí bližšího poznání vývoje měst jakéhokoliv regionu je rekonstrukce jejich vztahu k vrchnosti. Ten dnes můžeme odhalovat převážně (a v případě slezských měst to platí takřka výlučně) na základě dochované listinné a mandátové materie, která byla vydána těmito vrchnostmi pro města. Předpokladem pro takové vyhodnocení je existence přehledu těchto písemností a jejich základního vyhodnocení a zachycení na časové ose, stejně jako uvědomění si jejich obsahu v závislosti na okamžiku a okolnostech jejich vyhotovení s ohledem na adresáta takové písemnosti. Odtud dál potom lze postupovat k detailní analýze jednotlivých příjemců, či vydavatelů. Cílem následujících řádek je podat v jistém smyslu statistický přehled listin a mandátů vydaných vrchnostmi¹ pro zeměpanská slezská města. Slovo statistický by zde spíše mělo být dáno do uvozovek, neboť celý středověk patří ještě k období předstatistickému a data, která zde vyhodnocujeme, jsou do určité míry zkreslena mírou dochování – nejde tudíž o prameny hromadné povahy.² Tuto okolnost nelze ztráct ze zřetele, nicméně i přesto je takový postup legitimní, byť v sobě skrývá zmíněná úskalí. Že takové přehledy mají smysl, prokázal pro české prostředí opakovaně Ivan Hlaváček.³ Pro Slezsko doposud podobný pokus nebyl podniknut,⁴ i když právě on může přiblížit specifika výkonu správy jednotlivých oblastí politicky roztržitého regionu.⁵

* Studie vznikla v rámci řešení projektu Univerzity Karlovy Progres č. 3 (Q07), Centrum pro studium středověku.

1 Co pod tímto pojmem rozumím, rozvíjím níže.

2 K jejich charakteru viz Ivana EBELOVÁ, *Písemnosti hromadné povahy a jejich zpřístupňování*, in: *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním* (Opera Facultatis philosophice Universitatis Carolinae Pragensis, vol. VI), Praha 2008, s. 289–305.

3 Ivan HLAVÁČEK, *Die Luxemburger und die böhmischen königlichen Städte des 14. Jahrhunderts im Lichte ihres Privilegiengutes*, in: *Die Stadt als Kommunikationsraum. Beiträge zur Stadtgesellschaft vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Festschrift für Karl Czok zum 75. Geburtstag*, hrsg. von Helmut Bräuer – Elke Schlenker, Leipzig 2011, s. 413–430; Ivan HLAVÁČEK, *Johann von Böhmen und die böhmischen Städte*, in: *John of Luxembourg (1296–1346) and the art of his era: proceedings of the international conference, Prague, September 16–20. 1996*, ed. Klára Benešová, Praha 1998, s. 19–27.

4 Jediné dvě studie, které jdou tímto směrem, jsou: Mateusz GOLINŃSKI, *Miasta i polityka gospodarcza Henryka IV Probusa*, in: *Śląsk w czasach Henryka IV Prawego* (Wratislavia Antiqua. Studia z Dziejów Wrocławia, t. 8), pod. red. Krzysztofa Wachowskiego, Wrocław 2005, s. 49–62 a studie Krzysztofa Prokopa uvedené níže.

5 K vývoji slezských měst ve středověku viz Walter KUHN, *Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Marburg an der Lahn 1968; Krystyna KAMIŃSKA, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (Studium historycznoprawne)*, Toruń

V této studii bude podán nejprve chronologický a obsahový přehled zeměpanských písemností určených pro slezská města. Následuje představení příjemců a vydavatelů z hlediska toho, jak se na této komunikační výměně podíleli. Největší prostor potom dostávají nejaktivnější vydavatelé sledovaných pramenů. Rozsah práce je vymezen horní hranicí představující rok 1360. Tato volba nutně vyplývá ze stavu edičního zpřístupnění relevantního materiálu a jen v některých případech mohla být překročena.

Mezi sledované vydavatele panovnických písemností pro zeměpanská slezská města je třeba počítat místní knížata, české krále z titulu vratislavského, hlohovského a svídnicko-javorského vévody⁶ a vratislavské biskupy.⁷

Jako příjemci přicházejí v úvahu slezská zeměpanská města – tedy takové lokality mající městský charakter, jejichž bezprostřední vrchnosti byly v předchozím odstavci uvedené osoby. Zohledňovány jsou pouze ty písemnosti, které byly adresovány městu jako celku, popřípadě se dotýkaly celého města. Do přehledů tak nejsou pojaty dokumenty, které byly určeny pro jednotlivé měšťany.

I.

Geneze slezských měst spadá do počátku 13. století a hlavní vlna jejich zakládání tu přišla po roce 1241 po mongolském vpádu. V 1. polovině 13. století vzniklo ve Slezsku cca 25 měst, ve druhé polovině století asi 75. Nejsilnější byl lokační proces v 50. a 60. letech 13. století, vysoké tempo si ale udržel až do roku 1300. Do roku 1342 ve Slezsku existovalo zhruba 120 měst a městeček. Pro srovnání dodejme, že v podobně rozlehlém Velkopolsku jich bylo jen 52.⁸

Naprostá většina zakládaných měst tu byla zeměpanského původu. Silná byla vedle toho fundační aktivita vratislavských biskupů. Méně častá byla klášterní, neřku-li šlechtická založení. Základy měst byly v zásadě stejné jako jinde ve středovýchodní Evropě: podhradská sídla, trhové vsi atd.⁹ Význam města se zvyšoval i v souvislosti s knížecí rezidencí. Jak

1990; Jan DRABINA, *Historia miast śląskich w średniowieczu*, Kraków 2000; Jan DRABINA, *Miasta śląskie w średniowieczu*, Katowice 1987; Jan DRABINA, *Życie codzienne w miastach śląskich w XIV i XV wieku*, Opole 1991; Maria BOGUĆKA – Henryk SAMSONOWICZ, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986; Juliusz DEMEL – Kazimierz POPIOŁEK, *Miasta a miasteczka dolnośląskie*, Warszawa 1961; Franciszek LENCZOWSKI, *Ze studiów nad problemami miast śląskich do końca XIV wieku*, Opole 1965; *Schlesisches Städtebuch* (Deutsches Städtebuch, Band 1. Schlesien), hrsg. von Heinz STOOB und Peter JOHANEK, Stuttgart – Berlin – Köln 1995; nejnověji je třeba zmínit práce *Die Rechtsstadtgründungen im mittelalterlichen Polen* (Städteforschung A 81), hrsg. von Eduard MÜHLE, Köln [etc.] 2011; Rafał EYSYMONTT, *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009 (srov. recenzi Bogusława Czechowicze v *Szkice Legnickie* 32, 2011, s. 225–246).

6 Počítám sem i písemnosti, které čeští králové vydali ve prospěch Vratislavi či svídnicko-javorských měst v době, kdy ještě nebyli příslušnými knížaty, ale jejich nástupnictví v daných regionech již bylo ošetřeno.

7 Následující přehledy jsou prováděny na základě edic: *Schlesisches Urkundenbuch IV.–VI.* (dále jako *SUB*), bearb. von Winfried IRGANG, Köln [etc.] 1988–1998; *Regesten zur schlesischen Geschichte*, 6 Bände (dále jako *SR*), hrsg. von Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE – Erich RANDT, Breslau 1875–1930; *Regesty Śląskie, 5 tomów 1343–1360* (dále jako *RŚI*), pod red. Wacława KORTY, oprac. Kazimierz BOBOWSKI – Janina GILEWSKA-DUBIS, Wrocław 1975–1992 (s doplňky Eugeniusze Kobdzaje: recenze k prvnímu svazku *RŚI*, *Archeion* LXIX, 1979, s. 336–346 (dále jako *Kobdzaj I.*); k druhému svazku, *Archeion* LXXX, 1986, s. 239–256 (dále jako *Kobdzaj II.*).

8 *Historia Śląska. Tom I. Do roku 1763. Część I. Do połowy XIV wieku*, pod red. Karola MALECZYŃSKIEGO, Wrocław 1960, s. 448.

9 Franciszek LENCZOWSKI, *Ze studiów nad problemami*, s. 9–23.

stoupal počet jednotlivých piastovských větví, zvyšovalo se i množství rezidenčních měst.¹⁰ Mezi nejvýznamnější slezská města se v průběhu 13. století vyprofilovala především Vratislav, sídlo vratislavských knížat, která během některých úseků 13. století směřovala k zisku hegemonie ve slezském prostoru a expandovala i do sousedních polských oblastí.¹¹ Město bylo rovněž sídlem vratislavského biskupa a řady důležitých církevních institucí (kapituly, kláštery). V neposlední řadě byl podstatným činitelem hospodářský význam lokality. Ještě v první polovině 13. století neztrácela s Vratislaví příliš krok Lehnice, která byla v této době dočasně sídlem vratislavských vévodů. V polovině 13. století tu vzniká samostatná lehnická (lehnicko-břežská) knížecí větev. Třetím do počtu nejvýznamnějších slezských měst byl Hlohov ležící v severozápadní části regionu. Z ostatních rezidenčních měst postupně získávala na významu Svídnice a také Břeh. Z hornoslezských lokalit byla největší Ratiboř. Zvláštní postavení zaujímal biskupská Nisa, kde vratislavský biskup často rezidoval, ale která rovněž patřila ke skupině větších slezských měst.¹²

II.

V této části bude představeno chronologické rozvrstvení sledovaných písemností od 60. let 13. století, kdy se objevují nejstarší listiny určené pro města, až po rok 1360. Pro účely této studie jsem provedl nárys osmi věcných skupin zeměpanských písemností pro tyto příjemce, které budou v následujícím přehledu zohledněny.¹³ Rozumí se samo sebou, že v některých listinách bývalo dotčeno více skutečností zařaditelných do více než jedné kategorie. V takových případech jsem rozhodoval podle převládajícího obsahu. Jde tu skutečně jen o věcné skupiny bez ohledu na vnitřní či vnější znaky příslušné písemnosti. V tomto členění tedy nerozlišuji listiny a mandáty. Pro větší přehlednost jsem zkoumané období rozdělil do dvacetiletých úseků, v nichž budou sledovány hlavní tendence a proměny písemností určených pro města.

Mezi příjemci vystupuje celkem 42 městských lokalit. Z časového úseku takřka sta let se dochovalo 561 písemností určených pro analyzovanou příjemeckou skupinu, které během svých vlád vystavilo 36 osob.¹⁴

10 Hugo WECZERKA, *Die Residenzen der schlesischen Piasten*, in: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa* (Vorträge und Forschungen 36), hrsg. von Werner Paravicini – Hans Patze, Sigmaringen 1991, s. 311–347; viz též *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich: ein dynastisch-topographisches Handbuch. Teilband 2., Residenzen*, hrsg. von Werner PARAVICINI, bearb. von Jan HIRSCHBIEGEL und Jörg WETTLAUFER, Sigmaringen 2003, s. 79–82 (Vratislav), 526–528 (Svídnice), 283–284 (Javor), 336–338 (Lehnice), 215–216 (Hlohov), 82–83 (Břeh), 434–436 (Opole) atd. podle rejstříku.

11 Ewa MALECZYŃSKA, *Próby odbudowy państwowości polskiej w oparciu o Śląsk w XIII wieku. Szkice z dziejów Śląska*, Wrocław 1953.

12 *Historia Śląska. Tom I. Do roku 1763. Część I*, s. 249.

13 Do první skupiny jsem zařadil konfirmační či observační listiny. Do druhé jsou zahrnuty písemnosti pojednávající o fiskálních záležitostech v širokém slova smyslu, s výjimkou těch, které tvoří samostatnou skupinu a které následují. Třetí skupinu tvoří písemnosti dotýkající se trhu a obchodu – skupina je velmi blízká předchozí a některé písemnosti stojí na hraně. Do čtvrté skupiny náležejí kusy dotýkající se nějak soudních pravomocí města. Pátou skupinu jsem nazval městské zřízení, kam spadají pořízení týkající se vnitřního městského života. Do šesté skupiny patří církevní záležitosti – zpravidla městské špitály. Sedmá skupina je vyhrazena politickým záležitostem – takovým, kdy se město dostávalo do kontaktu s jinou institucí či osobou, nebo pokud šlo o správní záležitosti širšího rázu. Osmá skupina se týká písemností vyjadřujících se k židům.

14 Chronologické a obsahové přehledy doplňuje tabulka č. 1 a 2.

do roku 1300

V 60.–70. letech 13. století je to především Vratislav, která nejčastěji vystupuje jako příjemce zkoumaných písemností. Postupně se přidávají i další města, takže počet dochovaných kusů postupně narůstá. Obsahově se písemnosti teprve rozrůžňují. Zpočátku dominují jednak otázky městského zřízení, jednak fiskální záležitosti. Ve druhé skupině (fiskální záležitosti) se objevují různá knížecí darování, nakládání se cly, s daněmi apod. Ve skupině městského zřízení se velmi často setkáváme s nadáním městských práv. Vedle toho přicházejí nezřídka i obchodní a trhové záležitosti: mílové právo, osvobození od cel, dosti často také prodej sukna, což zrcadlí jednu z klíčových aktivit slezského hospodářství.

1300–1320

K výraznému zvýšení produkce (alespoň soudě dle dochovaných kusů) dochází na přelomu 13. a 14. století. Ve srovnání s předchozím desetiletím se v letech 1301–1310 množství dochovaných kusů zdvojnásobuje. Z jednotlivých let tu do popředí vystupuje rok 1310, ze kterého pochází 16 písemností směřovaných městům. Výrazně se na této produkci podílela lehnicko-břežsko-vratislavská knížata, tedy Boleslav III. a jeho bratři. Je to právě Boleslav III., který bude v následujících desetiletích udávat tempo knížecí komunikaci s městy. I v dalším desetiletí počet dochovaných kusů stoupá. Prohlubuje se diferenciaci obsahových druhů písemností. Nejvyšší podíl si s náskokem připsaly písemnosti ve fiskálních záležitostech, ale vysoký podíl – jednu pětinu – mají také konfirmační listiny. Nově se objevují observační listiny, s nimiž se v následujících letech budeme stýkat častěji.¹⁵

1320–1340

Další nárůst lze sledovat ve 20. i 30. letech 14. století. Lví podíl na něm měly písemnosti zmiňovaného Boleslava III. Co do obsahového hlediska se zvyšuje zastoupení písemností vydávaných v trhových a obchodních, soudních záležitostech, stejně jako v otázkách městského zřízení. Tyto tři skupiny se na rozdíl od předchozích let početně vyrovnávají předtím převažující skupině druhé – tedy fiskálním záležitostem.

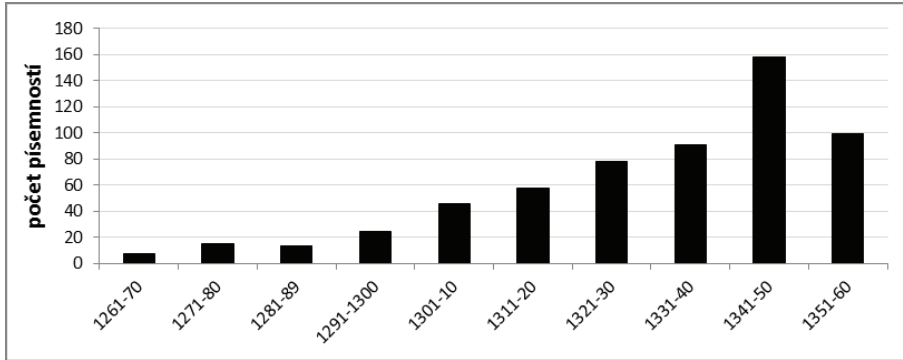
1340–1360

Skokový vzrůst a vrchol počtu vydaných písemností pro města přichází ve 40. letech, kdy jejich množství oproti předchozímu desetiletí stoupá téměř na dvojnásobek a dosahuje počtu přes 150 kusů. K neaktivnějším vydavatelům tu patřil nejen Boleslav III., ale také Jan Lucemburský, Karel IV. a Bolek II. Svídnický. I v 50. letech se emise listin udržuje na relativně vysoké úrovni, i když podstatně klesá oproti předchozí dekadě. Dostává se nyní zhruba na úroveň 30. let. V obsahovém rozložení písemností jsme svědky určité normalizace vývoje, kdy opět začínají převažovat, jako tomu bylo dříve, písemnosti fiskálního charakteru. Tentokrát je jejich podíl výrazný – více než třetinový. K nárůstu počtu těchto kusů dochází především na přelomu 40. a 50. let a potom v závěru let 50. Na druhém místě se za fiskálními písemnostmi umístily kusy vydávané ve věcech trhu a obchodu a městského zřízení. Konfirmace tentokrát tvoří jen asi jednu osminu, také

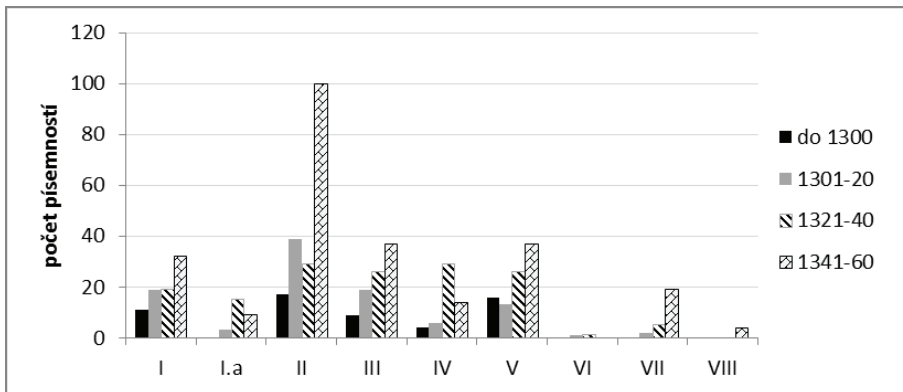
15 Pod tímto pojmem rozumím takové písemnosti, v nichž jejich vydavatel slibuje dodržovat práva příjemce – na rozdíl od konfirmačních listin, kde je přímo potvrzuje. Blíže viz Tomáš VELIČKA, Zeměpanské konfirmační listiny pro česká a slezská města do roku 1420, *Historia Slavorum occidentis* 7, 2014/2, s. 194–214 (zde s. 199–201).

počet dochovaných observačních listin klesá. Naopak stoupá množství písemností v šesté skupině, která je označena jako politické záležitosti. Mají to na svědomí především holdy měst, které byly zeměpány zlistiňovány.

I. počet zeměpanských písemností pro slezská města do roku 1360

II. obsahové dělení zeměpanských písemností pro slezská města do roku 1360¹⁶

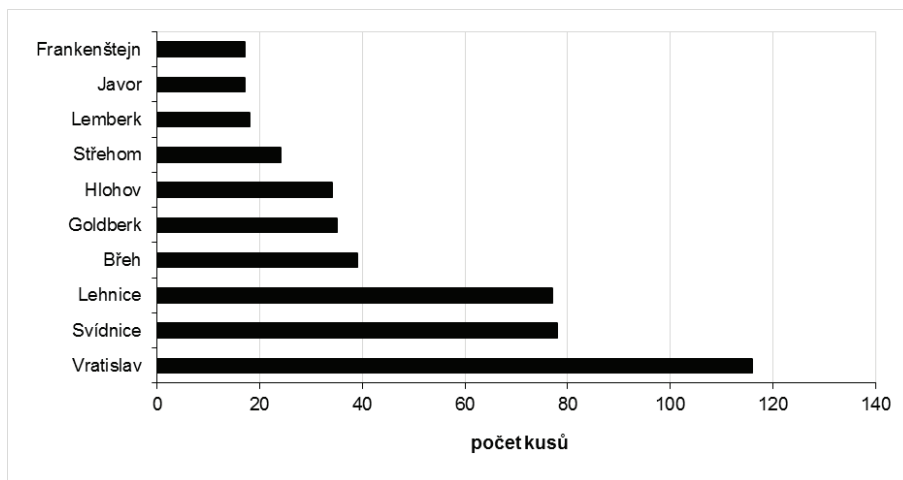

Jako další krok srovnáme jednotlivé příjemce dle počtu obdržených písemností. Nepřekvapí, že všem dominuje Vratislav. Slezská knížata a čeští králové jí vydali 116 kusů. Slezskému největšímu městu poměrně zdatně sekundovala Svidnice s Lehnicí – u obou přichází téměř shodný počet dochovaných písemností (78 a 77). Již s odstupem sledoval vedoucí trojici Břeh, Goldberk a Hlohov. Nad dvacet písemností se dostala ještě Střehom. Vyšší počet dokumentů se dochoval i v případě Lemberku, Javoru, Frankenštejnu, Střelína a Chojnova. Ostatní města neobdržela více než dvanáct písemností. Na čele žebříčku se jednalo vesměs o významná slezská města. Z větších měst v této skupině chybí jen biskupská Nisa, dále Středa a Reichenbach. Středecký a reichenbašský archiv se nezachovaly v dobrém

16 I. confirmace, I.a observace, II. fiskální záležitosti, III. trhové a obchodní záležitosti, IV. soudní záležitosti, V. písemnosti městského zřízení, VI. politické záležitosti, VII. církevní záležitosti, VIII. židé.

stavu,¹⁷ Nisa měla svá příjemecká specifika.¹⁸ V této skupině se kromě ní nenachází žádné z hornoslezských měst. Z ostatních se nejvýše umístila Ratiboř s 11 dochovanými písemnostmi.

III. nejčastější městští příjemci zeměpanských písemností do roku 1360¹⁹

Nepřekvapí, že nejvyšší zastoupení z měst v popředí žebříčku mají lokality lehnického knížectví. Kromě Lehnice byly poměrně intenzivními příjemci knížecích listin také Goldberk a Chojnov. Podobně na tom bylo i Svídnicko-Javorsko, kam patřila nejen druhá Svídnice, ale také sedmá Střehom, osmý Lemberk a devátý Javor. Z vratislavského knížectví je na předních příčkách jen Vratislav, ale její postavení bylo výjimečně silné. Mimo tato tři knížectví, která byla nejsilněji urbanizovaná, se na prvních příčkách nachází již jen Břeh, Hlohov a Frankenštejn. To byla centra dalších tří regionů, které v míře urbanizace jen o málo zaostávaly za svídnicko-javorským, lehnickým a vratislavským knížectvím. Zde přicházelo v úvahu největší množství potenciálních příjemců. Tady byla města nejen ekonomicky, ale i politicky stále silnější a vládnoucí knížata si jejich postavení uvědomovala. Odráží se právě na množství a obsahu písemností, které byly městům směřovány.

V celkovém přehledu do roku 1360 následují vydavatelé. Je jasné, že tímto ohraničením se zužuje záběr a vlády některých panovníků v něm nejsou obsaženy v úplnosti. Nicméně i s tímto rizikem přistupme k anoncovanému srovnání. Vytvořenému žebříčku naprosto a s přehledem dominují dvě významné postavy slezských dějin první poloviny, resp. prvních

17 Viz Otto MEINARDUS, *Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen* (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 2), Breslau 1906; Stanisław DĄBROWSKI (red.), *Dzierżoniów. Zarys monografii miasta*, Wrocław 1998.

18 Touto specifikou byl nízký počet biskupských písemností, které byly adresovány městu jako celku. Kontrastuje s tím poměrně velké množství dokumentů, které vratislavští biskupové vystavovali pro jednotlivé nisské měšťany.

19 Další pořadí: Střelín (16 kusů), Chojnov (15), Grotkov, Hiršberk, Olava, Nisa, Góra (=12), Minstrberk, Ratiboř (=11), Lubín, Bierutov (=9), Reichenbach (7), Zaháň (6), Boleslavec (5), Středa (4), Namyslov, Świebodzice, Sprotava (=3), Krosno, Kožuchof, Bělá, Stínava (=2), Opole, Bytom, Wąsosz, Landshut, Zlatý Stok, Mikołajowice, Pačkov, Kařty, Gryfów, Krapkovic (1).

dvou třetin 14. století – řeč tu je o Boleslavovi III. Marnotratném a Bolkovi II. Svidnickém. U prvního je k dispozici 114 dochovaných kusů pro některé z měst, u druhého, jenž navíc vládl až do roku 1368, 107 položek. Oba také dostanou níže v přehledu jednotlivých vydavatelů logicky nejvíce prostoru. S uctivým odstupem jsou obě knížata následována Karlem IV. Prakticky stejně písemností vydal slezským městům Jan Lucemburský. Kolem čtyřicítky dochovaných písemností je doloženo u lehnického Václava I. a březského (předtím též lubínského a lehnického) knížete Ludvíka I., jenž ale vládl ještě dlouho po roce 1360. Za nimi se již s odstupem umístili Jindřich IV. Probus, Jindřich VI. Dobrý a Boleslav II. Minstrberský. Mezi vydavateli se vyskytnou také představitelé, kteří nikdy nebyli slezskými knížaty. Zlistňovali zde vesměs z titulu poručníků.

IV. pořadí vydavatelů zeměpanských písemností pro slezská města do roku 1360

	vydavatel	počet kusů		vydavatel	počet kusů
1.	Boleslav III.	114	19.	Jindřich III. Bílý	5
2.	Bolek II. Svidnický	107		Přemysl Ratibořský	5
3.	Karel IV.	48		Lešek Ratibořský	5
4.	Jan Lucemburský	47	22.	Jindřich V. Železný	3
5.	Václav I. Lehnický	41		Konrád II. Hrbatý	3
6.	Ludvík I. Břežský	39		Přemysl II. Hlohovský	3
7.	Jindřich IV. Probus	20		Valdemar Braniborský	3
	Jindřich VI. Dobrý	20		Konrád I. Olešnický	3
	Boleslav II. Minstrberský	20	27.	Jindřich I. Bradatý	2
10.	Jindřich Javorský	17		Vladislav Opolský	2
11.	Jan Stínavský	14		Kazimír Těšínský	2
	Mikuláš II. Minstrberský	14		Jan Jindřich	2
	Jindřich IV. Věrný	14	31.	Boleslav II. Rohatka	1
14.	Bernard Svidnický	13		Václav II.	1
15.	Jindřich III. Hlohovský	12		Boleslav I. Opolský	1
16.	Jindřich V. Tlustý	11		Měšek I. Těšínský	1
	vratislavští biskupové	11		Heřman Braniborský	1
18.	Boleslav I. Surový	6		Boleslav II. Opolský	1

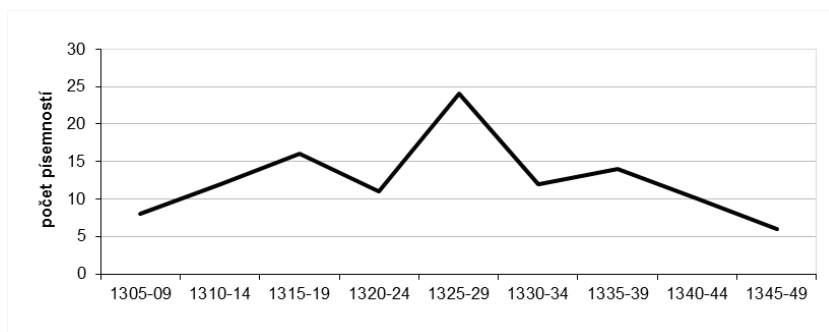
Tyto obecnější přehledy tvoří jakýsi odrazový můstek pro podrobnější rozbor, který se bude zabývat prvními šesti vydavateli z čela žebříčku. Na ně se tedy bude orientovat pozornost následujících řádek. Vedle všeobecného přehledu je tak nutné jít i u zvolených představitelů více do detailu – již jen s ohledem na to, že v celoslezském hodnocení může dojít k určitému zkreslení z hlediska vývoje jednotlivých knížectví.

III.

Boleslav III. Lehnicko-Břežský

Boleslavu III. Marnotratnému²⁰ náleží nejpřednější místo mezi vydavateli písemností pro slezské městské příjemce (do roku 1360). Právě tato stránka jeho působení nás zde bude zajímat. Této problematice se již dostalo částečného zpracování ve studii Krzysztofa Prokopa.²¹ Ten se ale nevěnoval jen Boleslavovi III. a naopak svůj zájem zúžil na města lehnického knížectví. Boleslav však nevládl jen zde, ale částečně také v Břežsku (a Vratislavsku). Roku 1342 se dokonce přesunul na půdu břežského vévodství a vládu v lehnickém knížectví přenechal svým synům.²² V letech dospívání a rané dospělosti vládl společně se svými bratry i ve vratislavském vévodství. Boleslav byl jedním z nejdéle panujících středověkých Piastovců. Jeho první písemnosti pro města vznikají roku 1305, poslední roku 1349. Byl tedy bezmála plné půlstoletí vydavatelem písemností, jimiž se tu budeme zabývat. Jednou z nejdůležitějších ekonomických opor jeho vlády se stala města, a tak není divu, že se dodnes dochovalo 114 jeho listin a mandátů, jež byly určeny městům v lehnickém, břežském a vratislavském knížectví.²³

Rozdělíme-li Boleslavovu vládu na pětileté úseky, je patrné, že emise jeho dokumentů pro města procházela určitým vývojem. Vše jakoby směřovalo k vrcholu ve 2. polovině 20. let, odkud zase počet dochovaných písemností poznenáhlu klesá, až se v posledních čtyřech letech jeho vlády dostává na nulu.²⁴

V. písemnosti Boleslava III. Marnotratného pro slezské městské příjemce

20 Krzysztof T. PROKOP, *Bolesław III Rozrzutny*, in: Stanisław Szczur – Krzysztof Ożóg, *Piastowie, Kraków 1999*, s. 443–445; TÝŽ, *Księstwo legnickie w XIV wieku na tle ówczesnej sytuacji politycznej Śląska*, *Szkice legnickie* 24, 2003, s. 49–74.

21 Krzysztof T. PROKOP, *Miasta księstwa legnickiego w polityce ekonomicznej książąt Bolesława III i Wacława I (1306–1364)*, *Cz. I.*, *Szkice legnickie* 25, 2004, s. 7–28; *Cz. II.*, *Szkice legnickie* 26, 2005, s. 5–34; *Cz. III.*, *Szkice legnickie* 27, 2006, s. 29–54.

22 Krzysztof T. PROKOP, *Miasta księstwa legnickiego*, *Cz. II.*, s. 14–15.

23 SR 2855, 2864, 2865, 2866, 2881, 2904, 2986, 3092, 3133, 3135, 3143, 3144, 3161, 3258, 3277, 3370, 3381, 3392, 3395, 3404, 3469, 3475, 3491, 3533, 3593, 3625, 3626, 3674, 3680 3688, 3696, 3723, 3725, 3768, 3769, 3829, 4038, 4073, 4075, 4105, 4225, 4295, 4304, 4343, 4344, 4356, 4382, 4449, 4450, 4451, 4463, 4465, 4495, 4536, 4537, 4545, 4626, 4658, 4712, 4740, 4741, 4798, 4807, 4812, 4829, 4830, 4831, 4855, 4860, 4891, 4893, 4980, 5013, 5061, 5131, 5133, 5134, 5231, 5244, 5251, 5262, 5276, 5401, 5479, 5480, 5481, 5482, 5490, 5840, 5888, 5907, 5928, 6043, 6062, 6215, 6349, 6350, 6412, 6535, 6544, 6748, 6940, 6982; *RŚI I.*, č. 5, 44, 208, 216, 500, 512, 692, 783; *RŚI II.*, č. 112, 114.

24 V letech 1349–1352.

Boleslav někdy nevydával své písemnosti sám. Hlavně v době nedílné správy otcovského dědictví zlistiňoval s bratry: častěji s Jindřichem VI.,²⁵ méně často v trojici s Vladislavem.²⁶ Na počátku 30. let vydal tři písemnosti spolu se synem Václavem (budoucím Václavem I. Lehnickým).²⁷ Na přelomu 30. a 40. let vznikají Boleslavovy listiny, které uvádějí jako spoluvydavatele oba jeho syny, nebo je příslušný kus vystaven s jejich souhlasem.²⁸ V podobné funkci někdy vystupuje i Boleslavova manželka Kateřina.²⁹

Mezi městskými příjemci Boleslavových písemností zauímají přední místo jeho dvě nejdůležitější rezidenční města: Lehnice³⁰ a Břeh.³¹ Obě byla příjemci jeho kusů již od roku 1310, kdy se osamostatnil v lehnicko-břežském knížectví a bratru Jindřichovi VI. přenechal Vratislavsko. Pro města lehnického knížectví již Boleslav nezlistiňoval po roce 1342, kdy vládl jen v Břežsku. Poměrně často mezi příjemci figuruje Goldberk,³² méně již Vratislav. Všechny Boleslavovy písemnosti pro ni určené vznikly pochopitelně do roku 1310, kdy zde vládl spolu s bratry. Další příčky obsazují menší města Lehnicka, Břežska i Vratislavka.³³

Boleslav vydal několik písemností, jejichž příjemcem bylo více měst. Poprvé je to doloženo roku 1324, kdy jde o dvojitou konfirmaci pro Břeh a Grotkov.³⁴ Ze třicátých a čtyřicátých let je známo více takových dokumentů³⁵ – jsou mezi nimi i takové, které směřují všem městům knížectví.

Boleslav vystavil nejvíce písemností, které se týkaly fiskálních záležitostí. V této skupině se mnohdy setkáváme s různými zástavami – nejčastěji se týkaly rozličných knížecích příjmů, nebo přímo objektů – či pronájmy a prodeji.³⁶ Tak jak se zhoršovala finanční situace Boleslava III., tím více se zadlužoval u měst svého vévodství (ale nejen u nich) a tím více plynou písemnosti tohoto charakteru. Přelomem tu byla léta 1315–17, kdy se

25 SR 3133, 3135, 3144, 3161.

26 SR 3092, 3143

27 SR 5131, 5133, 5134.

28 SR 6349, 6350, 6535, 6544.

29 SR 6349, 6350; *RŠI II.*, č. 112.

30 K dějinám města: *Legnica. Monografia historyczna miasta*, pod red. Mariana HAISIGA, Wrocław 1977; *Legnica. Zarys monografii miasta*, pod red. Stanisława DĄBROWSKIEGO, Legnica 1998; Ascher SAMMTER – Adalbert Hermann KRAFFERT, *Chronik von Liegnitz (bis 1815)*, 3 svazky, Liegnitz 1861–1872. (1. díl do roku 1454); *Liegnitz (Monographien deutscher Städte, Bd. 22)*, Berlin – Friedenau 1927; *Liegnitz. 700 Jahre einer Stadt deutschen Rechts*, hrsg. von Theodor SCHÖNBORN, Breslau 1942; *45 lat Archiwum Państwowego w Legnicy. Materiały sesji naukowej*, zespół red. Iwo ŁABOREWICZ et alii, Legnica 1998; Stanisław JUJECZKA – Krzysztof KUPIEC, *Urzednicy miejscy Legnicy do 1740/1741 roku*, Toruń 2012.

31 K dějinám města: *Brzeg. Dzieje, gospodarka, kultura*, pod red. Władysława DZIEWULSKIEGO, Opole 1975; Heinrich SCHÖENBORN, *Geschichte der Stadt und des Fürstentums Brieg*, Brieg 1907; Werner IRRGANG, *Geschichte der Piastenstadt Brieg. Bd. 1. Ältere Geschichte der Stadt Brieg in ihrem schlesischen Umfeld*, Goslar 1988.

32 K dějinám města: *Dzieje Złotoryi*, pod red. Ryszarda GŁADKIEWICZA, Złotoryja 1997; Carl Wilhelm PESCHEL, *Die Geschichte der Stadt Goldberg*, Goldberg 1841 (2. vydání); Ludwig STURM, *Geschichte der Stadt Goldberg in Schlesien*, Goldberg 1888.

33 Městští příjemci písemností Boleslava III. Marnotratného: Břeh (40 kusů), Lehnice (38), Goldberk (19), Vratislav (9), Grotkov (8), Chojnov (7), Olava (6), Bierutov (5), Středa (1), Namyslov (1).

34 SR 4304.

35 SR 5262, 5840, 5888, 6747.

36 Např. SR 2855, 3381, 3696, 4038, 4356, 4537.

jejich množství zvýšilo.³⁷ Mezi postupovanými objekty byly nemovitosti, příjmy z cel a jiných platů (např. šrotěřství), poplatky z obchodu, daně a příjmy z mincování. Na druhém místě se co do četnosti umístily konfirmace tvořící více než čtvrtinu všech jím vydaných kusů. Za Boleslavovy vlády se dosti rozšířily observační listiny.³⁸ Jejich emise se obvykle vázala na konkrétní okruh okolností (v souvislosti s Boleslavovým fiskálním tlakem).³⁹ Neméně i tyto, stejně jako písemnosti ve fiskálních záležitostech, svědčí o Boleslavových finančních požadavcích, které šly někdy až do krajnosti. Nelze nezpomenout na zástavu měst lehnického knížectví několika vratislavským měšťanům,⁴⁰ která však měla své pokračování v zástavě nejspíš ještě dalších lokalit.⁴¹

Méně jsou zastoupeny dokumenty postihující trh a obchod. Jimi byla privilegována především tři města: Břeh, Lehnice a Goldberk. Zatímco v případě Břehu jsou tyto písemnosti rozvrženy do celé délky Boleslavovy vlády,⁴² ty goldberské se koncentrují do 20. a počátku 30. let.⁴³ Téměř vždy představují osvobození od knížecích daní často doprovázené slibem nenakládat na město další finanční požadavky. Zajímavé je, že proud písemností tohoto druhu (záležitosti trhu a obchodu) ustává v polovině 30. let. Znovu je oživen jen v případě dvou písemností pro Břeh ze 40. let.

Ještě méně kusů připadá na soudní záležitosti a především městské zřízení. Zde šlo o rozličné dispozice pojící se s fojtstvím, spory uvnitř města, reglementací radních a cechovních pořádků.⁴⁴ Dvakrát bylo udělováno městské právo. Poprvé roku 1317 Goldberku.⁴⁵ Podruhé roku 1327 udělil Boleslav vratislavské právo Břehu. Neznamená to však, že by do té doby Břeh nedisponoval městskými právy (to samé platí i pro Goldberk⁴⁶). Již roku 1250 byl nadán středeckým městským právem – nyní došlo k přijetí vratislavského, čili magdeburského práva.⁴⁷

Do obsahové skupiny politických záležitostí jsem zařadil jedinou listinu. V ní roku 1333 Boleslav slíbil Lehnici, Goldberku a Chojnovu více je nezastavovat.⁴⁸

37 Krzysztof T. PROKOP, *Miasta księstwa legnickiego. Cz II.*, s. 7.

38 SR 4829, 4830, 4831, 4860, 4891, 5131, 5133, 5840, 5888, 6544.

39 V observačních listinách jejich vydavatel nepotvrzoval platnost práv či listin, ale sliboval jejich dodržování. Odpovídala tomu i dispoziční slovesa: v latinských listinách *observare* nebo *conservare*; v německých písemnostech slovesa *behalten*, *bei rechten lassen* apod. Blíže viz Tomáš VELIČKA, *Zeměpanské konfirmační listiny*.

40 Ti pro zastavená města vzápětí vydali observační listinu viz *Urkundenbuch der Stadt Liegnitz und ihres Weichbildes bis zum Jahre 1455* (dále jako *UBSL*), hrsg. von Friedrich Wilhelm Schirrmacher, Liegnitz 1866, č. 117.

41 Krzysztof T. PROKOP, *Miasta księstwa legnickiego. Cz II.*, s. 14–15.

42 SR 3161, 3475, 3688, 3725, 6940; *RŠI II.*, č. 114.

43 SR 4073, 4295, 4449, 5134

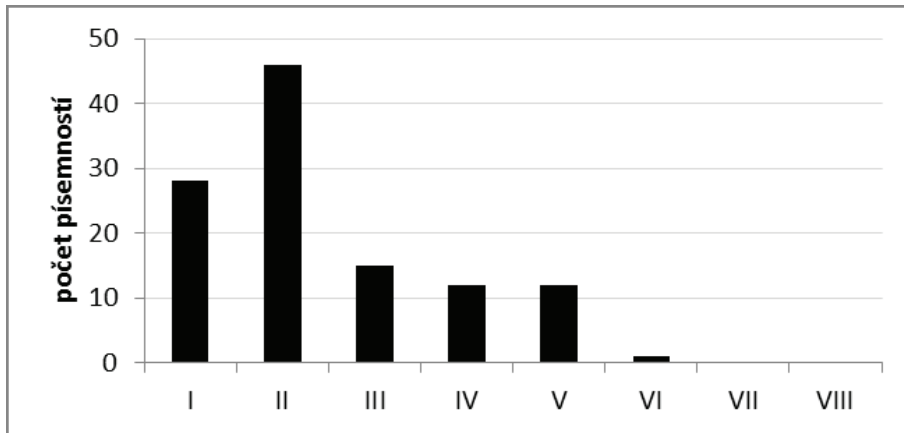
44 SR 2881, 3277, 3469, 3674, 4225, 4495, 4658, 5276, 5907, 6043; *RŠI I.*, č. 216.

45 SR 3674.

46 Viz *SUB VI.*, č. 57.

47 SR 4658; *Schlesisches Städtebuch*, s. 52.

48 SR 5262.

VI. obsahové dělení písemností Boleslava III. pro slezská města⁴⁹

Boleslavova vláda byla poznamenána stále rostoucím zadlužením knížete. Jeho dluhy spadaly především na města v jeho knížectvích. O jeho nevyrovnané finanční politice svědčí velké množství písemností vydávaných městům – řada z nich zrcadlí právě neustále se zvyšující nároky knížete a utahování daňového šroubu, které však nebylo možné provádět do nekonečna. Kvůli dluhům se tak Boleslav dostával do stále větší závislosti na svých městech, především Lehnice. Právě Lehničtí postupem doby získávají kontrolu nad knížecími financemi.⁵⁰

Špatný stav knížecí komory se ale neodrážel v ne příliš dobrém rozvoji měst – právě naopak. Velmi rychle se naučila profitovat z Boleslavovy neustálé finanční nouze a nechávala si udělovat četná privilegia. Ta jim umožnila růst nejen hospodářsky, ale také politicky. Ačkoliv Boleslavovi synové vedli promyšlenější hospodářskou politiku, otcovy dluhy zůstávaly trvalým a tíživým břemenem. Proto si naznačené trendy udržely svou platnost i za jejich vlády.⁵¹

Zmiňme se ještě krátce o souvislostech Boleslavova itineráře a emise zkoumaných písemností.⁵² Pro slezské prostředí je třeba zdůraznit výrazný vliv místa pobytu zeměpána na vznik jeho písemností pro města. Jinými slovy to znamená, že ve velkém množství případů byl dokument vydán tam, odkud byl i příjemce. Je to ale vlastně logické. Slezská knížata

49 I. konfirmace a observace, II. fiskální záležitosti, III. trhové a obchodní záležitosti, IV. soudní záležitosti, V. písemnosti městského zřízení, VI. politické záležitosti, VII. církevní záležitosti, VIII. židé.

50 Krzysztof T. PROKOP, *Miasta księstwa legnickiego. Cz II*, s. 9.

51 Krzysztof T. PROKOP, *Miasta księstwa legnickiego. Cz III*, s. 29–30.

52 Přehled polských bádání k tomuto tématu podává Piotr WĘCOWSKI, *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytnie. Przegląd badań i propozycje badawcze*, SŻ 37, 2001, s. 13–48 (zde s. 14–30). Z bezprostředně nás zajímající materie lze uvést jen studii Tomasz JUREK, *In sede viduali. Nad itinerarium księżnej świdnickiej Agnieszki z lat 1385–1392*, in: *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, ed. Krystyna Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 275–289.

byla více vázána na svá nevelká vévodství, i když i některá z nich působila dlouhodobě mimo Slezsko.⁵³

V místech vydání Boleslavových písemností (pro města) se samozřejmě zrcadlí jeho aktuální mocensko-politická situace, kdy ovládal různé části otcovského dědictví. Do roku 1310 tak sledované dokumenty zlistňuje výhradně ve Vratislavi. Většinovým příjemcem Boleslavových kusů byla tehdy sice Vratislav, ale vyskytují se i jiní. Po dělení knížectví vydával písemnosti pro města v lehnickém knížectví vesměs v Lehnici – částečně s výjimkou Goldberku, kam občas zajížděl a vystavoval tam pro něj různé písemnosti. Pro města březského knížectví hrál stejnou primární roli Břeh.

Bolek II. Svidnický

Dostáváme se z našeho pohledu ke druhé významné postavě po Boleslavovi III. – totiž k Bolkovi II. Svidnickému.⁵⁴ Bolek převzal vládu ve svídnickém knížectví roku 1326 po smrti svého otce Bernarda. V roce 1346 rozšířil své panování na Javorsko, když zemřel jeho strýc Jindřich. Od počátku 50. let 14. století byl podporován Karlem IV. ve svých slezských expanzivních snahách a dočasně tak ovládl část Hlohovska, polovinu březského knížectví a některé drobnější majetky.⁵⁵ Je známo celkem 107 písemností jím vydaných pro některé z měst.⁵⁶ Naprostá většina se týká lokalit ve Svidnicku-Javorsku. Sledování tu končí rokem 1360 a nepokrývá tak zcela jeho vládu, neboť žil až do roku 1368.

Nejintenzivněji vydával písemnosti pro města ve 2. polovině 40. let – toto pětiletí překonává takřka dvojnásobně všechny ostatní identické periody. Nejslabší diplomatická činnost je doložena v 1. polovině 30. let a potom v závěru sledovaného období.

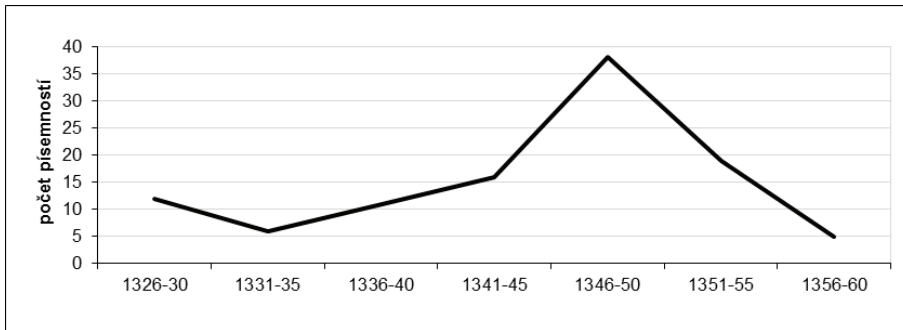
53 Viz Zdeněk ŽALUD, *Dvůr Jana Lucemburského*, in: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, edd. František Šmahel, Lenka Bobková, spolupř. Pavlína Mašková, Robert Novotný, Praha 2012, s. 285–290; Zdeněk ŽALUD – Lenka BOBKOVÁ, *Dvůr Karla IV.*, in: Tamtéž, s. 291–299; Mlada HOLÁ, *Slezská knížata na lucemburském dvoře*, in: Tamtéž, s. 408–413; Stanisław A. SROKA, *Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku*, in: Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów, ed. Krystyna Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 265–274; Jerzy SPERKA, *Władysław książę opolski, wieluniński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401)*, Kraków 2012.

54 Lidia KORCZAK, *Bolko II Mały*, in: Stanisław Szczur – Krzysztof Ożóg (edd.), *Piastowie*, Kraków 1999, s. 588–592; Erich GOSPOS, *Die Politik Bolkos II. von Schweidnitz-Jauer (1326–1368)*, Halle 1910; Zygmunt BORAS, *Ostatni suwerenny Piast śląski – Bolko II Świdnicki*, in: *týž*, *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1982, s. 210–225; Jarosław M. GRUZLA, *Podłoże polityczne koligacji dynastycznych i kierunki polityki Piastów linii świdnickiej (1278–1368)*, *Rocznik Świdnicki* 25, 1997, s. 8–32; TÝŽ, *Między Luksemburgami, Wittelsbachami a Polską. Transformacja polityczna Bolka II Świdnickiego w latach 1348–1364*, *Rocznik Świdnicki* 29, 2001, s. 43–78; Łukasz PIĄTEK, *Bolko II świdnicki – sojusznik Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Rola i znaczenie księcia świdnickiego w polskiej polityce antyluksemburskiej w latach 1326–1341*, in: *Kazimierz Wielki wobec Śląska. Śląsk wobec Kazimierza Wielkiego*, pod red. Damiana Halmera, Rybnik 2012, s. 25–46.

55 *Slezsko v dějinách českého státu I., Od pravěku do roku 1490*, Robert ANTONÍN – Martin ČAPSKÝ a kol., Praha 2012, s. 299–303.

56 SR 4541, 4543, 4560, 4657, 4699, 4700, 4701, 4751, 4775, 4922, 4923, 4975, 5005, 5018, 5013, 5044, 5387, 5484, 5594, 5637, 5660, 5681, 5760, 5764, 5882, 5906, 5955, 6089, 6099a, 6530, 6694, 6708, 6709, 6754, 6924, 6945; *RŠ I.*, č. 19, 270, 279, 293, 308, 316, 319, 323, 325, 440, 454, 478, 490, 491, 517, 526, 538, 650, 652, 655, 660, 680, 688, 736, 750, 754; *RŠ II.*, č. 5, 11, 12, 13, 22, 25, 26, 30, 33, 34, 65, 72; *Kobdzaj II.*, č. 1; *RŠ II.*, č. 125, 198, 205, 206, 327, 340, 341, 382, 449, 450, 477; *Kobdzaj II.*, č. 18; *RŠ II.*, č. 567, 569, 626, 715, 731, 743, 781; *Kobdzaj II.*, č. 33; *RŠ II.*, č. 809, 1048, 1081; *RŠ III.*, č. 10, 139, 171, 184, 242, 554; *RŠ IV.*, č. 104; *RŠ V.*, č. 81, 189.

VII. písemnosti Bolka II. Svidnického pro slezské městské příjemce

Příjemcům zcela jasně dominuje Svidnice.⁵⁷ S velkým odstupem za ní následuje Střehom.⁵⁸ Na třetím místě se nachází Javor,⁵⁹ pro nějž Bolek vydal první listinu roku 1345 a vládnout zde začal o rok později. Zatímco Lemberk⁶⁰ náležel do Svidnicka, Hiršberk,⁶¹ pro nějž se dochovalo stejné množství Bolkových písemností, k Javorsku a Bolek pro něj začal zlistiňovat až roku 1345. Z javorského knížectví mezi příjemci vystupují ještě Boleslavec⁶² a Gryfów.⁶³ Z měst svídnického knížectví obdržely Bolkovu listinu rovněž Reichenbach, Świebodzice a Landshut.⁶⁴ Mimo jeho dědičné země figuruje jako příjemce jeho písemností jen Hlohov⁶⁵ –

57 K dějinám města: *Świdnica. Zarys monografii miasta*, pod red. Waclawa KORTY, Wrocław – Świdnica 1995; Friedrich Julius SCHMIDT, *Geschichte der Stadt Schweidnitz*, 2 svazky, Schweidnitz 1846–1848; Wilhelm SCHIRRMANN, *Chronik der Stadt Schweidnitz*, Schweidnitz 1908; Mateusz GOLIŃSKI, *Wokół socjotopografii średniowiecznej Świdnicy*, 2 svazky, Wrocław 2000–2003; Mateusz GOLIŃSKI – Jarosław MALINIAK, *Urzędnicy miejscy Świdnicy do 1740 r.*, Toruń 2007; Stanisław KOTELKO, *Świdnica w średniowieczu (od początków miasta do r. 1526)*, Rocznik Świdnicki 15, 1992, s. 5–43; Danuta HANULANKA, *Świdnica*, Wrocław 1973.

58 K dějinám města: Julius FILLA, *Chronik der Stadt Striegau*, Striegau 1889; Krystyn MATWIJOWSKI (red.), *Strzegom. Zarys monografii miasta i regionu*, Wrocław 1998.

59 K dějinám města: Chr. Fr. E. FISCHER, *Geschichte und Beschreibung der schlesischen Fürstentumshauptstadt Jauer*, 3 svazky, Jauer 1803–1805; Gustav SCHÖNAICH, *Die alte Fürstentumshauptstadt Jauer. Bilder und Studien zur jauerschen Stadtgeschichte*, Jauer 1903.

60 K dějinám města: Paul KLEBER, *Bilder aus Löwenbergs Vergangenheit*, Löwenberg 1930; Mieczysław Zlat, *Lwówek*, Wrocław 1961.

61 K dějinám města: *Jelenia Góra. Zarys rozwoju miasta*, pod red. Zbigniewa KWAŚNEGO, Wrocław 1989; Johann Karl HERBST, *Chronik der Stadt Hirschberg in Schlesien bis zum Jahre 1847*, Hirschberg 1849; M. VOGT, *Illustrierte Chronik der Stadt Hirschberg in Schlesien*, Hirschberg 1875; Ernst HERING, *Chronik der Stadt Hirschberg*, Berlin 1936.

62 K dějinám města: Ewald WERNICKE, *Chronik der Stadt Bunzlau*, Bunzlau 1884; Eduard DEWITZ (bearb.), *Geschichte des Kreises Bunzlau*, Bunzlau 1885; Janusz BACHMIŃSKI, *Bolesławiec*, Wrocław 1970.

63 K dějinám města: Johannes Gotthelf LUGE, *Chronik der Stadt Greiffenberg in Schlesien*, Greiffenberg 1861; *750 Jahre Stadt Greiffenberg: Streiflichter ihrer Geschichte(n); 1261–2011*, hrsg. von Ingrid KREBEL, Greiffenberg 2011.

64 K dějinám těchto lokalit: *Dzierżoniów. Zarys monografii miasta*, Stanisław DĄBROWSKI (red.), Wrocław 1998; Alfred KRENKEL, *Die Stadt Freiburg in Schlesien und ihr Verhältnis zur Grundherrschaft in vorpreußischer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte schlesischer Mediatstädte*, Breslau 1922; *Kamienna Góra. Monografia geograficzno-historyczna miasta i okolic*, Stanisław MICHALKIEWICZ (red.), Wrocław 1985.

65 K dějinám města: Ferdinand MINSBERG, *Geschichte der Stadt und Festung Glogau*, 2 Bd., Glogau 1853; Janusz CHUTKOWSKI, *Dzieje Głogowa od czasów najdawniejszych do r. 1950*, Legnica 1989.

spadají do roku 1331, kdy v knížectví Bolek vykonával poručnickou vládu za svou ovdovělou sestru Konstancii.⁶⁶

Je známo také několik kusů, které byly určeny pro více městských příjemců. Nejčastěji směřovaly všem měštům knížectví (svídnického, javorského, nebo obou), méně jen některým vybraným (bez ohledu na správní rozčlenění knížectví).⁶⁷

Jak se má situace s ohledem na obsah udílených písemností? V jejich rámci hrají prim fiskální záležitosti.⁶⁸ Nejvíce jich přichází na přelomu 40. a 50 let. Mezi léty 1347–1351 se jich objevuje více než polovina z celkového počtu.⁶⁹ I během tohoto krátkého úseku převládá jako příjemce Svídnice, ale nikoliv s takovým náskokem jako je tomu v celkovém přehledu písemností. Především Javor je jí tu téměř rovnocenným partnerem, ale lze se setkat i s jinými městy. Právě během těchto let stoupá počet písemností vztahujících se k Bolkově dluhu u jeho měst. I před tím se vyskytují písemnosti takového charakteru, ale jejich množství narůstá právě tehdy.

Druhou nejpočetnější skupinou jsou písemnosti v obchodních a trhovách záležitostech.⁷⁰ Ty Bolek vydával poměrně rovnoměrně během celé své vlády. Velká část těchto dokumentů se týká soukenictví jako klíčového ekonomického oboru měst svídnického knížectví. Objevují se v nich jak spory rady se soukeníky, mezi soukeníky a postřihači sukna, nedodržování mílového práva v otázce výkroje sukna, tak fungování či výstavba soukenických krámů.⁷¹ Tyto záležitosti se netýkaly jen Svídnice, ale také Střehomi a Hiršberku. Úzce se s tím pojilo svídnické právo skladu na mořenu barvířskou, jež se používala pro barvení sukna.⁷² Několikrát jsou také vysazovány nové trhy: dvakrát ve Střehomi, jednou ve Svídnicí.⁷³

Jen o něco méně písemností se týkalo městského zřízení.⁷⁴ Zde je škála zlistiňovaných věcí velmi široká. Vedle vnitroměstských záležitostí, které se týkaly fojtství, tu přichází několik zajímavých kusů. Roku 1336 například Bolek II. spojil Svídnici s tamním Novým Městem⁷⁵ – šlo o část města objevující se v pramenech od roku 1313. Obývali ji především tkalci.⁷⁶ Opakovat Bolek musel nařízení Svídnickým, v nichž zakazoval nosit ve městě zbraně.⁷⁷ Střehomským zase povolil užívat vlastní pečeť a udělil právo váhy a míry.⁷⁸

66 Měštní příjemci písemností Bolka II. Svídnického: Svídnice (58 kusů), Střehom (19), Javor (10), Lemberk (8), Hiršberk (8), Reichenbach (6), Boleslavec (3), Hlohov (2), Świebodzice (2), Landshut (1), Gryfów (1).

67 *RŠI I.*, č. 454 (Svídnice, Střehom); *RŠI II.*, č. 449 (Svídnice, Střehom, Reichenbach).

68 *SR* 4700, 4701, 5044, 5484, 6708; *RŠI I.*, č. 270, 293, 316, 319, 478, 491, 652, 680, 750, 754; *RŠI II.*, č. 5, 12, 13, 26, 30, 34, 65, 72, 125, 327, 340, 341, 449, 450, 477; *Kobdzaj II.*, č. 18; *RŠI II.*, č. 715, 743; *Kobdzaj II.*, č. 33; *RŠI III.*, č. 139, 184; *RŠI V.*, č. 81, 189.

69 *RŠI I.*, č. 652, 680, 750, 754; *RŠI II.*, č. 5, 12, 13, 26, 30, 34, 65, 72, 125, 327, 340, 341, 449, 450, 477; *Kobdzaj II.*, č. 18

70 *SR* 4541, 4543, 4560, 4657, 4922, 5594, 5681, 5906, 5955, 6099a, 6709, 6754, 6945; *RŠI I.*, č. 308, 440, 490, 538, 688; *RŠI II.*, č. 569, 626, 1081; *RŠI III.*, č. 242, 554.

71 *SR* 4541, 4543, 4560, 4667, 5681, 5955, 6709, 6754, 6945; *RŠI I.*, č. 490, 538; *RŠI II.*, č. 626.

72 *RŠI III.*, č. 242.

73 *SR* 5906 (Svídnice); *RŠI I.*, č. 308 (Střehom); *RŠI III.*, č. 554 (Střehom).

74 *SR* 4975, 5018, 5637, 5760, 5764, 6924; *RŠI I.*, č. 19, 279, 526, 650, 655; *RŠI II.*, č. 22, 205, 206, 567, 731; *RŠI III.*, č. 10, 171.

75 *SR* 5637.

76 Marek SŁOŃ, *Miasta podwójne i wielokrotnie w średniowiecznej Europie*, Wrocław 2010, s. 169–170.

77 *SR* 6924; *RŠI I.*, č. 655.

78 *RŠI I.*, č. 279; *RŠI II.*, č. 731.

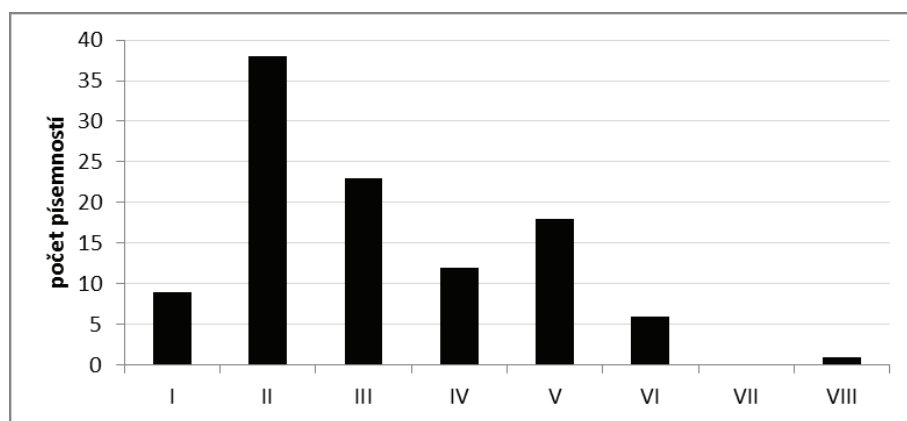
V případě Svidnice byly rovněž reglementovány radní pořádky: první se týkal kontroly ročního vyúčtování následující radou, druhý změny termínu volby radních a zároveň zvýšení jejich počtu.⁷⁹ Platnost poslední listiny (1355) se dlouho neudržela, protože k další změně došlo roku 1361.⁸⁰ V každém případě Bolkův akt z roku 1355 přinesl výrazné změny ve složení městské rady.⁸¹ Vydání zákazu cechovních veřejných shromáždění z roku 1351 pro Svidnici⁸² předcházelo povstání tkalců.⁸³

Dále je třeba zmínit soudní záležitosti, kterých také nebylo úplně málo.⁸⁴ Vesměs se týkaly městských soudních kompetencí, ale někdy byla města nadána širšími pravomocemi.⁸⁵ Jindy zase listiny reagovaly na neshody radních s obyvateli měst.⁸⁶

Co do četnosti se na dalším místě umístily konfirmace a observace. Po nich přichází několik písemností v politických záležitostech. Týkaly se spolků proti zločincům, užívání mince a jiných městské hradby přesahujících věcí.⁸⁷

Jednou Bolek povoluje Svidnici a Střehomi přijímání židů z Míšně.⁸⁸

VIII. obsahové dělení písemností Bolka II. Svidnického pro slezská města⁸⁹

79 RŚI III., č. 10, 171.

80 Mateusz GOLIŃSKI – Jarosław MALINIAK, *Urzednicy miejscy Świdnicy*, s. 13.

81 Mateusz GOLIŃSKI, *Zmiany w grupie kierowniczej miasta Świdnicy w latach 1351–1522 – Analiza faktograficzna*, Sobótka 62, 2007/1, s. 4.

82 RŚI II., č. 567.

83 Mateusz GOLIŃSKI, *Zmiany w grupie kierowniczej miasta*, s. 1.

84 SR 4923, 5013, 5660, 6089, 6530; RŚI I., č. 736; RŚI I., č. 25, 33, 198, 382, 809, 1048.

85 SR 4923, 6089; RŚI II., č. 382.

86 RŚI I., č. 25, 33.

87 SR 4699, 4775; RŚI I., č. 517, Kobdzaj II., č. 1; RŚI II., č. 781; RŚI IV., č. 104.

88 RŚI I., č. 454

89 I. konfirmace, observace, II. fiskální záležitosti, III. trhové a obchodní záležitosti, IV. soudní záležitosti, V. písemnosti městského zřízení, VI. politické záležitosti, VII. církevní záležitosti, VIII. židé.

Podobně jako Boleslav III. využíval i Bolek II. velmi umně pomoci měst a odměňoval je za to četnými privilegii či zástavami knížecích příjmů. Nikdy se ale nedostal do takové finanční tísně, která by vyústila v praktickou finanční závislost na městech. Je pravdou, že doba jeho největších expanzivních podniků sahá až do 60. let, kdy také jeho zadlužení u různých subjektů dosáhlo vrcholu.⁹⁰

Podobné tendence, které jsme pozorovali u itineráře Boleslava III. a míst vydání příslušných dokumentů, mají platnost i pro Bolka II.: bývaly vesměs vystavovány ve městě, které bylo zároveň jejich příjemcem. Přichází tu ale více výjimek, než u Boleslava III. Mezi místy vzniku Bolkových dokumentů pro města dominuje Svídnice – bývaly tu vystavovány nejen písemnosti pro ni samou, ale občas i pro jiná města. Přesto ale nechal sepsat několik svídnických kusů jinde.⁹¹ Co se týče dokumentů pro další městské příjemce, nachází se mezi nimi množství těch, které vznikly přímo ve Svídnicí, ale nemálo z nich tvoří i ty, kdy místo vydání i příjemce byli identičtí. Knížecí rezidence v některých městech hrály někdy významnější úlohu, neboť v nich vznikaly i písemnosti pro jiná města: takovou roli hrál občas Landshut⁹² a Střehom.⁹³

Jan Lucemburský

Po Boleslavovi III. a Bolkovi II. vydali nejvíce písemností pro slezská města čeští králové – první listina Jana Lucemburského⁹⁴ pro slezské město připadá na rok 1327. Jan se hned při prvním listinném kontaktu z Vratislaví okázale prezentoval jako budoucí pán největšího slezského města. Vydal v jeho prospěch pět listin.⁹⁵ Nejintenzivnější Janovu listinnou činnost pozorujeme na přelomu 30. a 40. let, nejnižší naopak v první polovině let 30. I v první polovině 40. let je počet dochovaných písemností poměrně vysoký. K nim navíc přistupovala zlistinění Janova nejstaršího syna Karla. Celkem se z Janovy slezské působnosti vůči městům zachovalo 47 listin a mandátů.⁹⁶

90 Erich GOSPOS, *Die Politik Bolkos II.*, s. 74.

91 SR 4975 (Landeshut), 6530 (Zirlau), 6708, 6709 (obě Střehom); *RŠ I.* č. 538 (Hiršberk); *RŠ II.*, č. 327 (Javor), 715 (Maniów).

92 SR 4975, 5764, 5882.

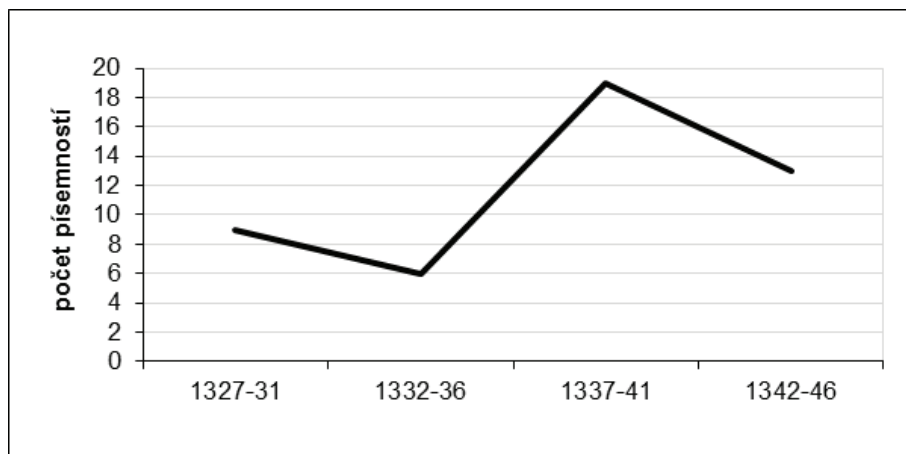
93 SR 6708, 6709; *RŠ I.*, č. 526; pro dobu vlády Anežky Svídnické srov. Tomasz JUREK, *In sede viduali*, s. 277.

94 Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba*, Praha 1994; Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české, IVa, 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003; Antoni BARCIAK, *Polityka czeska wobec ziem polskich za panowania ostatnich Przemysławów i Jana Luksemburskiego*, in: *Polska około roku 1300. Państwo – społeczeństwo – kultura*, Wojciech Fałkowski (ed.), Warszawa 2003, s. 225–246; Bronisław NOWACKI, *Czeskie roszczenia do korony w Polsce w latach 1290–1335*, Poznań 1987; Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski*, Warszawa 2012; Robert ANTONÍN, *Jan Lucemburský a slezská knížata v letech 1327–1329*, Slezský sborník 108, 2010/1–2, s. 5–21.

95 SR 4636, 4637, 4638, 4640, 4642. Je vcelku zajímavé, že roku 1327 byla oživena i zlistinovací aktivita Jindřicha VI. Vratislavského vůči Vratislaví. Během tohoto roku vydal ve prospěch města hned pět písemností (SR 4610, 4612, 4613, 4668, 4669), což kontrastuje s poměrně nízkou listinnou emisí v předchozích letech. Pro přesnost uveďme, že od roku 1311 vystavil pro město pouze šest písemností (SR 3234, 3241, 3363, 3812, 4258, 4450). Aktivnější činnost v roce 1327 jako by ukazovala na možnou souvislost s listinnou emisí Jana Lucemburského. Od roku 1328 až do své smrti v roce 1335 pak již pro město žádnou písemnost nevydal – na rozdíl od Jana Lucemburského.

96 SR 4636, 4637, 4638, 4640, 4642, 5041, 5051, 5055, 5056, 5187, 5323, 5559, 5561, 5687, 5725, 5799, 5859, 5861, 5864, 5872, 5913, 6122, 6123, 6254, 6319, 6323, 6450, 6498, 6500, 6599, 6675, 6690, 6691, 6719, 6879, 6909; *RŠ I.*, č. 4, 33, 34, 115, 117, 258, 259, 357, 373, 375, 434.

IX. písemnosti Jana Lucemburského pro slezské městské příjemce

Nepřekvapí, že prvořadým příjemcem Janových dokumentů byla Vratislav.⁹⁷ Ostatní města ležící v državách přímo podřízených českému králi tu dopadla výrazně hůře, ať už je to Hlohov, Středa, Střelín nebo Frankenštejn.⁹⁸ Jedna Janova listina měla více příjemců – šlo o schválení vzniku městského spolku, k němuž přistoupilo několik slezských a lužických měst.⁹⁹

Nejvíce písemností spadá do kategorie fiskálních záležitostí. Máme tu co do činění se cly, postupováním příjmů, odpouštěním daně.¹⁰⁰ Poměrně hodně Janových kusů náleží mezi soudní záležitosti,¹⁰¹ kde se kromě soudních kompetencí řeší i regulace dědického práva.¹⁰² Pak již následují konfirmační a observační listiny. Poměrně nižší počet kusů náleží

97 Výběrově k dějinám města: Cezary BUŠKO – Mateusz GOLIŃSKI – Michał KACZMAREK – Leszek ZIĄTKOWSKI, *Historia Wrocławia. Od pradziejów do końca czasów habsburskich*, Wrocław 2001; *Verfassung, Verwaltung und Recht der Stadt Breslau, Tl. 1: Mittelalter*, hrsg. von Theodor GOERLITZ – Ludwig PETRY, Würzburg 1962; Gerhard PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*, Breslau 1929; Janina GILEWSKA, *W późnośredniowiecznym Wrocławiu*, Wrocław 1967 (roku 2000 vyšlo jako *Życie codzienne w późnośredniowiecznym Wrocławiu*); Oskar PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, 5 Bände, Dortmund 1986–1991; Mateusz GOLIŃSKI, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*, Wrocław 1997.

98 Městští příjemci písemností Jana Lucemburského: Vratislav (35 kusů), Hlohov (8), Středa (2), Střelín (2), Bytom (1), Frankenštejn (1), Zlatý Stok (1). K dějinám Středy: Paul KINDLER, *Geschichte der Stadt Neumarkt*, Breslau 1903; Rościsław ŻERELIK, *Źródła do dziejów Środy Śląskiej 1201[1281]–1975*, Wrocław 1986; ke Střelínu: *Strzelin. Monografia geograficzno-historyczna miasta i powiatu*, Stanisław MICHALKIEWICZ (red.), Wrocław 1974. K Frankenštejnu: Johannes Anathasius KOPIETZ, *Geschichte der deutschen Kultur und ihrer Entwicklung in Frankenstein und im Frankensteiner Lande. Ein Beitrag zur schlesischen Kulturgeschichte*, Breslau 1910.

99 SR 6323; byla to Vratislav, Středa, Hlohov, Zhořelec, Budyšín, Kameneč, Löbau, Střelín a Olava. Viz Zdeněk BERAN, *Landfrýdní hnutí v Horní a Dolní Lužici ve středoevropských souvislostech*, MHB 16/1, 2013, s. 15–54 (zde s. 22–25).

100 SR 5056, 5187, 5323, 5859, 6123, 6450, 6498, 6500, 6719, 6879; RŠI I., č. 373, 375.

101 SR 4642, 5041, 5055, 5561, 5687, 5725, 5799, 5872, 6254, 6319, 6909.

102 SR 6254, 6319.

k trhovým a obchodním záležitostem¹⁰³ – týkaly se osvobození od cel a také nových trhů. Ty byly vysazeny ve Vratislavi: nejprve to byl roku 1336 solný trh, o rok později výroční trh.¹⁰⁴ Byl to druhý jarmark, který se ve Vratislavi konal. Během následujících desetiletí město obdrželo privilegia na další dva.¹⁰⁵

Jen o málo více písemností než v obchodní a trhové oblasti spadá do věcí městského zřízení.¹⁰⁶ Poměrně často se lze setkat s kategorií politických záležitostí, kam je možné zařadit schválení uzavření městského spolku, příkaz složení holdu Karlovi, ale také bezpečný průvod pro Jana ze Schwenkfeldu či povolení nedodržovat královské rozkazy jdoucí proti zájmům města.¹⁰⁷ Významným bylo Janovo ustanovení ohledně doživotní volby radních,¹⁰⁸ které výrazně posilovalo moc patriciátu. Nařízení de facto zrušil Karel IV. roku 1348, když obnovil dřívější každoroční volbu.¹⁰⁹

Jeden Janův právní akt (adresovaný městům) se týká i církevních záležitostí. Roku 1338 podmínil právoplatnost donací církevním institucím svým souhlasem.¹¹⁰ Janovo rozhodnutí spadá do období vážných neshod s vratislavským biskupem Nankerem a zároveň sporu o odvádění svatopetrského denáru.¹¹¹

Několik listin se dotýkalo židovského obyvatelstva či platů, které odvádělo.¹¹² Nepřímo je postihovala také listina, v níž Jan Vratislavským povoloval využití židovských náhrobků na opravu hradeb.¹¹³ Předcházelo jí pronásledování židů vyvolané požárem města roku 1345.¹¹⁴

Vydávání listin pro slezská města se do určité míry řídilo itinerářem panovníka. Jinými slovy vždy, když Jan Slezsko navštívil, stoupá počet jím vydaných písemností.¹¹⁵ Na druhou stranu to nebylo jedinou podmínkou pro emisi příslušných listin, protože zároveň vystavil mnoho kusů mimo hranice Slezska. Potvrzují to i následující čísla: ze 47 Janem (pro slezská města) vydaných kusů jich ve Slezsku vzniklo 18 – naprostá většina ve Vratislavi,¹¹⁶ jedna

103 SR 4640, 5725, 5864, 5913.

104 SR 5725, 5913.

105 *Schlesisches Städtebuch*, s. 30.

106 SR 4636, 5559, 5861; *RŠI I.*, č. 33, 434.

107 SR 6323, 6599, 6675; *RŠI I.*, č. 115.

108 *RŠI I.*, č. 33.

109 *Slezsko v dějinách českého státu I.*, s. 278.

110 SR 6122.

111 Józef MANDZIUK, *Historia kościoła katolickiego na Śląsku. Średniowiecze. Tom I cz. 2 (1302–1417)*, Warszawa 2004, s. 39–40; *Historia Śląska. Tom I. Do roku 1763. Część I.*, s. 567–568.

112 SR 6690, 6691; *RŠI I.*, č. 357.

113 *RŠI I.*, č. 373.

114 *Historia Śląska. Tom I. Do roku 1763. Część I.* s. 487.

115 K tomu viz Mlada HOLÁ, *Pobyty Jana Lucemburského a jeho syna Karla ve Vratislavi 1327–1345*, in: *Pierwsze polsko-czeskie forum młodych mediewistów*, pod red. Józefa Dobosza – Jakuba Kujawińskiego i Marzeny Matly-Kozłowskiej, Poznań 2007, s. 217–232; *Un itinéraire européen: Jean l'Aveugle, comte de Luxembourg et roi de Bohême (1296–1346)*, édité par Michel MARGUE, Bruxelles, 1996.

116 SR 4636, 4637, 4638, 4640, 4642, 5055, 5056, 5799, 5859, 5861, 5864, 5872, 6319, 6323; *RŠI I.*, č. 258, 259, 357.

v Hlohově.¹¹⁷ Většina tedy připadá na jiné oblasti. Deset písemností bylo vydáno v Praze,¹¹⁸ v jiných českých (resp. moravských) lokalitách další tři.¹¹⁹ V předalpské části říše to bylo osm kusů,¹²⁰ v Itálii jeden.¹²¹ Vystupují tu ale i mimoříšské lokality – šlo o Francii, kde Jan vystavil čtyři písemnosti pro zkoumané příjemce.¹²² Až přijde řada na Karla IV., bude příležitost místa vydávání obou panovníků porovnat.

Ludvík I. Břežský

Mladším synem Boleslava III. byl Ludvík I.¹²³ Jak Ludvíkovi, tak Václavovi (staršímu synovi) přenechal Boleslav III. lehnické knížectví roku 1342. Až do roku 1346 zde oba bratři vládli společně. Od roku 1347 si Ludvík budoval svou rezidenci v Lubíně. Po smrti otce Boleslava (1352) a matky Kateřiny (1358) spadlo brežské knížectví na oba bratry, ale ještě rok trvalo, než se tu Ludvík proti svému staršímu bratru prosadil (ten knížectví zastavil, ale nakonec došlo ke kompromisu). Zde Ludvík rezidoval až do konce svého života v roce 1398.¹²⁴

Ludvík vystupuje jako spoluvydavatel otcových písemností ještě v době vládnutí Boleslava III. v celém knížectví¹²⁵ a poté v období spoluvlády s bratrem Václavem I.¹²⁶ Pak již vydával listiny samostatně, bratr v nich jako spoluvydavatel figuruje jen sporadicky.¹²⁷ V roce 1352 společně vystavili listinu týkající se způsobu splácení dluhů po otci, které se týkaly obou, a roku 1358, kdy oba bratři (ještě ve shodě) přijali Břeh jako uvolněné dědictví.¹²⁸

Celkem je dodnes dochováno 39 písemností pro zkoumané příjemce, které Ludvík vystavil, nebo v nich vystoupil jako spoluvydavatel. Nejvyšší počet kusů připadá na sklonek 50. let, kdy se etabloval jako brežský kníže. Vládl, jak bylo řečeno, až do roku 1398.

117 SR 5051.

118 SR 5041, 5559, 5561, 5913, 6675, 6690, 6691, *RŠI I.*, č. 373, 375, 434.

119 SR 5687, 5725, 6719.

120 SR 5323, 6122, 6123, 6254, 6498, 6500; *RŠI I.*, č. 115, 117.

121 SR 5187.

122 SR 6450, 6879; *RŠI I.*, č. 33, 34.

123 Krzysztof R. PROKOP, *Ludwik I.*, in: Stanisław Szczur – Krzysztof Ożóg, *Piastowie*, Kraków 1999, s. 445–449; Zygmunt BORAS, *Władca sprawiedliwy i mecenas – Ludwik I brzeski*, in: *týž*, *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1982, s. 190–209; Alicja KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I Brzeskiego*, Wrocław 1979; Robert RÖSSLER, *Urkunden Herzog Ludwig I. von Brieg*, ZVGS 6, 1864, s. 1–96.

124 *Slezsko v dějinách českého státu I.*, s. 317–318.

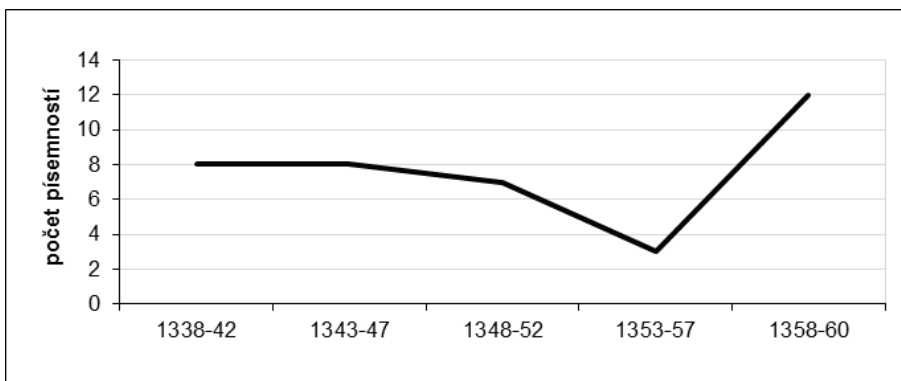
125 SR 6104, 6349, 6350.

126 SR 6710, 6859, 6863, 6915, 6952; *RŠI II.*, č. 15, 16, 159, 288, 289, 291.

127 *UBSL*, č. 140; *RŠI I.*, č. 456; *RŠI II.*, č. 186, 377, 378, 411, 412; *Kobdzaj II.*, č. 19; *RŠI II.*, č. 574, 807, 808; *RŠI III.*, č. 51; *RŠI IV.*, č. 22, 26, 246, 329, 452, 487, 542, 579, 596, 613, 665; *RŠI V.*, č. 87.

128 *RŠI III.*, č. 574; *RŠI IV.*, č. 26.

X. písemnosti Ludvíka I. pro slezské městské příjemce

Mezi příjemci naprosto dominuje Lehnice, ačkoliv zde Ludvík vládl jen čtyři roky společně s bratrem. Tehdy skutečně vydali poměrně značné množství listinných pořízení, leč Ludvík pokračoval v písemném kontaktu s městem i nadále. V lehnickém knížectví ale nevládl – tyto písemnosti se týkaly výhradně dluhů (a jejich splácení), které zdědil po otci. Na druhém místě se umístil Břeh, kde se Ludvík na sklonku sledovaného období usídlil. Jen tři písemnosti obdržel Lubín,¹²⁹ přestože byl v letech 1347–58 jeho rezidencí. Ostatním příjemcům bylo adresováno méně písemností.¹³⁰

Zajímavé je obsahové složení Ludvíkem vydávaných písemností. Dvě třetiny z nich tvoří dokumenty fiskálního charakteru.¹³¹ Skupinu lze ještě zúžit na písemnosti týkající se splácení dluhů především Lehnici. Ty jsou jí směřovány i v době, kdy tu Ludvík nevládl. Právě v 50. letech tento typ písemností naprosto převládá a zároveň dokresluje tíživou situaci lubínského a posléze březského knížete. Na druhém místě se co do počtu umístily konfirmační listiny. Je příznačné, že jediná konfirmace, kterou kníže vydal v 50. letech (ostatní spadají do předchozího decénia), se týkala potvrzení zástavy dolu městu Lehnici.¹³² Až za nimi byly zlistňovány trhové a obchodní náležitosti. Tři ze čtyř těchto listin ale připadají na období dvojvládní v lehnickém knížectví (1342–1346).¹³³ Jen jednou přichází písemnost ve věci městského zřízení – udělení lehnického práva Chojnovu.¹³⁴

Zajímavé je porovnání s obsahovou stránkou písemností jeho bratra Václava I. O něm budu hovořit samostatně, ale už teď je možné předeslat, že písemnosti fiskálního charakteru postihující splácení dluhů jsou u něj také doloženy poměrně četně, ale nikoliv v takové

129 K dějinám města: Konrad KLOSE, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Lüben*, Lüben 1924; Jan BILIŇSKI, *Przewodnik po ziemi lubińskiej*, Wrocław 1971, s. 17–36.

130 Městští příjemci písemností Ludvíka I.: Lehnice (24 kusů), Břeh (5), Lubín (3), Olava (3), Goldberk (3), Chojnov (2), Mikołajowice (1).

131 SR 6104, 6859, 6863; RŠI I., č. 16, 159, 291; RŠI II., č. 377, 378, 411; Kobdzaj II., č. 19; RŠI II., č. 574, 807, 808; RŠI III., č. 51; RŠI IV., č. 22, 26, 246, 452, 542, 579, 596, 613, 665; RŠI V., č. 87.

132 RŠI II., č. 412.

133 SR 6710, 6952, RŠI I., č. 288; RŠI IV., č. 329.

134 RŠI I., č. 289. K dějinám města: *Chojnow dawniej i dziś. Szkice i materiały*, Ryszard GLADKIEWICZ (red.), Chojnow 1992; Theodor SCHOLZ, *Chronik der Stadt Haynau in Schlesien*, Haynau 1869.

míře jako u Ludvíka. Dominance písemností tohoto druhu předznamenala i pozdější vývoj, kdy Ludvík vládl v březšském knížectví. Zkoumal jsem z tohoto pohledu (po roce 1360) jen písemnosti města Břehu.¹³⁵ Z dochované materie vyplynulo, že po roce 1360 se tato tendence ještě prohlubuje. Až do počátku 15. století tu přicházejí takřka pořád jen zlistinění fiskálních záležitostí. Tento trend je doložen i u jiných měst, ale v Břehu nabyl své nejextrémnější podoby.

Pokud jde o souvislost itineráře a místa vzniku zkoumaných písemností Ludvíka I., pak je nutno konstatovat, že tu do určité míry pokračují tendence, které jsme v tomto ohledu jmenovali u jeho otce Boleslava III. Závisí tudíž na rozsahu aktuálně spravovaného území a tím v úvahu připadající rezidence, kde mohl prodlévat se svým dvorem včetně knížecí kanceláře. V letech spoluvlády s bratrem Václavem v lehnickém knížectví dominuje jako místo vzniku zkoumaných písemností Lehnice bez ohledu na osobu příjemce. Situace se mění po roce 1347, kdy Ludvík samostatně spravoval lubínské knížectví. Tehdy se stává právě Lubín centrálním zlistinovacím místem jeho písemností pro města. V některých případech, je-li příjemcem Lehnice, došlo k zlistinění právního aktu právě zde (v Lehnici).¹³⁶ K další změně dochází po roce 1359 spolu s počátkem panování v Břežsku. Břeh zde však nepředstavuje hlavní místo vzniku sledovaných písemností, jako tomu bylo za vlády jeho otce. Častěji je tu určována osobou příjemce – jinými slovy: tyto kusy jsou vystavovány především ve městech, která byla i jejich adresátem.¹³⁷ Písemnosti pro Lehnici, které Ludvík v této době vydával (v letech 1359–1360), vznikají bez výjimky, což je zajímavé, v Lubíně.¹³⁸

Karel IV.

V případě Karla IV.¹³⁹ postihuje následující přehled jen část jeho vlády (do roku 1360). První listinu pro slezské město vydal roku 1341 a odtud se až do roku 1360 jejich počet stále zvyšuje. Celkem se dochovalo 48 kusů.¹⁴⁰

135 Podle *Codex diplomaticus Silesiae IX. Urkunden der Stadt Brieg*, hrsg. von Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1970.

136 *RŠI II.*, č. 377, 411; *Kobdzaj II.*, č. 19.

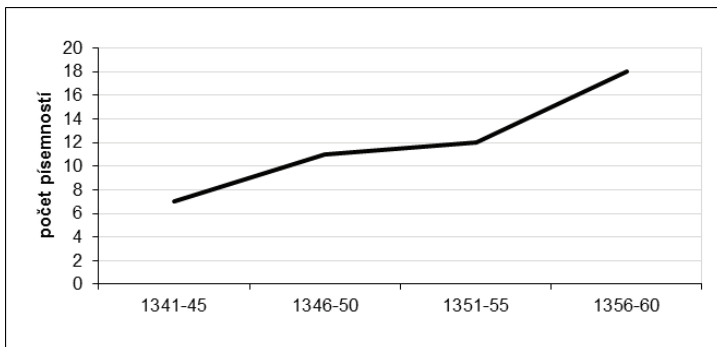
137 *RŠI IV.*, č. 487 (pro Břeh v Břehu), 579, 596 (pro Olavu v Olavě);

138 *RŠI IV.*, č. 452, 542, 613, 665; *RŠI V.*, č. 87.

139 Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české, IVa, 1310–1402*, Praha – Litomyšl 2003; Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993; Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo*, Praha 1978; František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika*, I–II, Praha 1993; Ferdinand SEIBT, *Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1316–1378*, Frankfurt am Main 2003.

140 *SR* 6674, 6703, 6704, 6784, 6839, 6880; *RŠI I.*, č. 241, 625, 626, 627, 713, 818, 819; *RŠI II.*, č. 137, 138, 184, 188, 189, 538 547, 617–619, 627, 688, 915, 969; *RŠI III.*, č. 3, 132, 142, 243, 344, 254, 296, 310, 404, 500; *RŠI IV.*, č. 360, 361, 370, 396, 397, 398, 445, 548; *RŠI V.*, č. 95, 294, 361.

XI. písemnosti Karla IV. pro slezské městské příjemce

Z příjemců tu opět nad všechny ční Vratislav. Z ostatních dosahuje vyšších počtů Frankenštejn, který Karel IV. od roku 1348 držel v zástavě od minstrberského vévody Mikuláše, roku 1351 došlo k jeho koupi a Frankenštejnsko se stalo přímou državou českého krále.¹⁴¹ Několik písemností obdržel Hlohov, který byl ale po část sledovaného období v zástavě.¹⁴² Tři písemnosti byly určeny pro město svídnicko-javorského knížectví poté, co byla mezi Karlem a Bolkem II. Svídnickým uzavřena nástupnická dohoda. U ostatních měst jde jen o jednotlivosti.¹⁴³

Z hlediska obsahu jednotlivých písemností pozorujeme určitá specifika. Do značné míry jsou upozaděny dokumenty v čistě fiskálních záležitostech, které se objevují až na třetím místě. Velmi hojně vydával Karel IV. konfirmace. Spolu s nimi se na špici zařadily trhové a obchodní písemnosti. S radostí vratislavští kupci hleděli především na udělování celních osvobození v Karlových zemích.¹⁴⁴ Roku 1359 je Karel zbavil nutnosti dodržování práva skladu v Praze¹⁴⁵ a téhož roku k tomu přibylo osvobození od cel ve Frankfurtu nad Mohanem.¹⁴⁶ Od cel v Čechách osvobodil Karel rovněž město svídnicko-javorského knížectví.¹⁴⁷ Vratislavi rozšířil některá trhová oprávnění.¹⁴⁸ Během obchodní války s Polskem na počátku 50. let 14. století obdrželi Vratislavští oprávnění zadržovat polské kupce.¹⁴⁹

Na třetím místě, jak řečeno, se nacházejí písemnosti ve fiskálních záležitostech.¹⁵⁰

141 Mlada HOLÁ, *Vratislavská hejtmanská kancelář za vlády Jana Lucemburského a Karla IV.* (SAP Supplementum ročníku LXI, č. 2), Praha 2011, s. 42.

142 *Tamtéž*, s. 40; Jana WOJTUCKA, *Začlenění Hlohovska do Koruny české a jeho vývoj v letech 1331–1384*, in: *Korunní země v dějinách českého státu. I., Integroční a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, Lenka Bobková (ed.), Ústí nad Labem 2003, s. 96–160.

143 Městští příjemci písemností Karla IV.: Vratislav (34 kusů), Frankenštejn (6), Hlohov (3), město svídnicko-javorského knížectví (3), Nisa (1), Krapkovice (1), Namyslov (1).

144 *RŠI I.*, č. 625.

145 *RŠI IV.*, č. 360.

146 *RŠI IV.*, č. 445.

147 *RŠI I.*, č. 969; *RŠI III.*, č. 132

148 *RŠI II.*, č. 188, 189, 619.

149 *RŠI II.*, č. 627.

150 *SR* 6784, 6839, 6880; *RŠI II.*, č. 547; *RŠI III.*, č. 3, 296; *RŠI IV.*, č. 398; *RŠI V.*, č. 95.

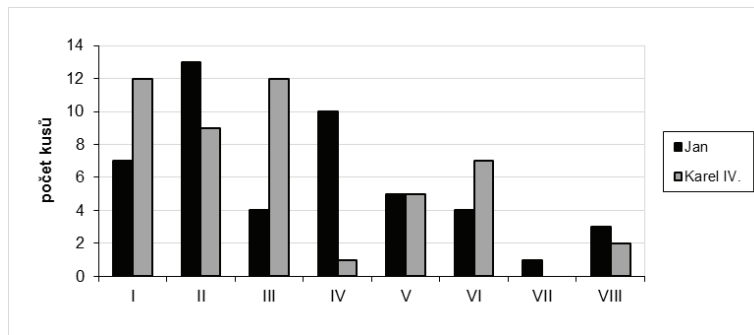
Značná část vznikla ve spojitosti s dluhem, jaký měli čeští králové ve Vratislavi, část jsou poukázání sum královských příjmů třetím osobám (na vyrovnání jejich dluhů). Roku 1360 udělil Karel Vratislavi právo razit zlatou minci, přičemž si vyhradil dvě třetiny z příjmů ražby.¹⁵¹

Poměrně značné množství Karlových písemností lze zařadit mezi politické záležitosti. Dvakrát se objevuje příkaz ke složení holdu, který byl v prvním případě určen pro Frankenštejn, v druhém pro Vratislav.¹⁵² Patří sem řada slibů pro svídnicko-javorská města zlistiněných roku 1356.¹⁵³ Roku 1353 panovník rozkazoval Kladsku, Frankenštejnu a Nise, aby neobtěžovaly poddané kameneckého kláštera.¹⁵⁴ Do stejné skupiny náleží i mandát ohledně odstranění jezů a rozhodnutí ve sporu Vratislavi s olbínskou kanonií.¹⁵⁵

Dvě písemnosti patří k židovské tematice. Roku 1347 Karel zlistiňoval ohledně židovské jurisdikce, roku 1349 ve věci předání židovských majetků. Obě listiny byly určeny pro Vratislav. Druhá z nich byla důsledkem židovského pogromu, který se odehrál ve městě na konci května téhož roku.¹⁵⁶

Srovnáme-li z obsahového hlediska Janovy a Karlovy (do roku 1360) písemnosti pro slezská města, lze vysledovat nikoliv nepodstatné rozdíly. Srovnání je tím instruktivnější, že u obou se dochoval prakticky stejný počet dokumentů. Karel vydal více konfirmací a observací a také písemností v politických, trhovích a obchodních záležitostech. Častější byly naopak Janovy fiskální a soudní písemnosti. V ostatních kategoriích jsou rozdíly nepatrné. Celkově lze říci, že těžiště písemností doby Janovy se ze soudní oblasti přesunulo za Karla IV. do oblasti trhu a obchodu – právě tyto dvě kategorie zaznamenávají nejvýraznější kolísání ve srovnání obou panovníků.

XII. obsahové dělení písemností Jana a Karla IV. pro slezská města¹⁵⁷

151 *RŠI V.*, č. 95.

152 *RŠI I.*, č. 818; *RŠI IV.*, č. 396.

153 *RŠI III.*, č. 254.

154 *RŠI II.*, č. 915.

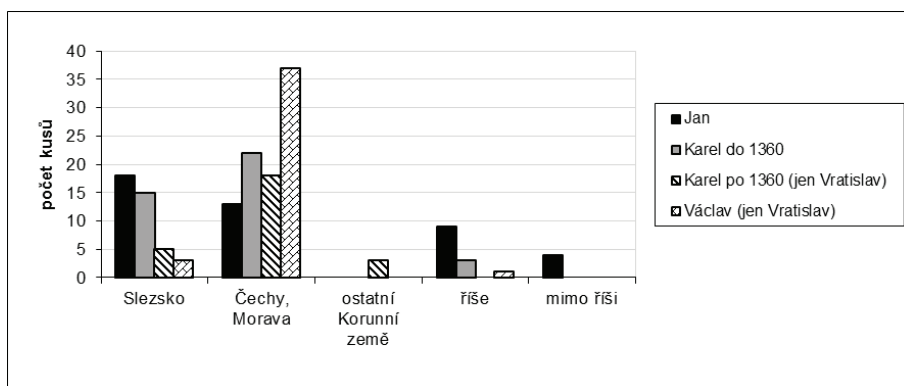
155 *RŠI III.*, č. 142; *RŠI V.*, č. 294, 361.

156 Cezary BUŠKO – Mateusz GOLIŃSKI – Michał KACZMAREK – Leszek ZIĄTKOWSKI, *Historia Wrocławia*, s. 157.

157 I. konfirmace, observace, II. fiskální záležitosti, III. trhově a obchodní záležitosti, IV. soudní záležitosti, V. písemnosti městského zřízení, VI. politické záležitosti, VII. církevní záležitosti, VIII. židé.

Srovnáme také místa vydání, jak bylo předesláno výše.¹⁵⁸ Pro Jana a Karla (do roku 1360) je k dispozici kompletní materie. Pro období po roce 1360 jsem vycházel jen z vratislavského diplomatáře,¹⁵⁹ pro dobu vlády Václava IV. jen z originálního dochování pro Vratislav.¹⁶⁰ Janovy i Karlovy písemnosti byly ale valnou měrou určeny právě pro toto město, takže se nedopouštíme takového zkreslení, vezmeme-li jej po roce 1360 za bernou minci. Zatímco ještě za Jana byla téměř třetina jeho písemností pro slezská města vydávána ve Slezsku, za Karla se tento poměr vychyluje výrazněji ve prospěch českých a moravských lokalit. Zvláště po roce 1360 je tento trend zcela zřetelný a Slezsko jako místo vydání zkoumaných písemností ustupuje do pozadí. Postupující Václavova nechuť cestovat mimo hranice Čech pak způsobila, že 90 % svých dokumentů pro Vratislav vydal v Čechách. Jediná písemnost, která byla za jeho vlády pro Vratislav vydána v říši, spadá do období jeho druhého zajetí.¹⁶¹

XIII. místa vydání písemností Jana, Karla a Václava IV. pro slezská města

Václav I. Lehnický

Pro počátky vlády Václava I. Lehnického¹⁶² platí totéž, co pro jeho bratra Ludvíka – společná vláda s bratrem v lehnickém knížectví v letech 1342–1346, což znamenalo i společné zlistiňování. Po roce 1346 již Václav vydává písemnosti (až na výjimky)

158 Srov. Ivan HLAVÁČEK, *Vratislav jako místo pobytu Karla IV. a Václava IV. (k interpretaci pozdněstředověkých panovníckých itinerářů)*, in: *Źródłoznawstwo i studia historyczne*, Kazimierz Bobowski (ed.), Wrocław 1989, s. 165–174; Mlada HOLÁ, *Pobyty Karla IV. a jeho dvora ve Vratislavi v letech 1348–1372*, in: *Dvory a rezidence ve středověku (Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 1)*, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, s. 163–189.

159 *Breslauer Urkundenbuch, Bd. 1*, hrsg. von Georg KORN, Breslau 1870.

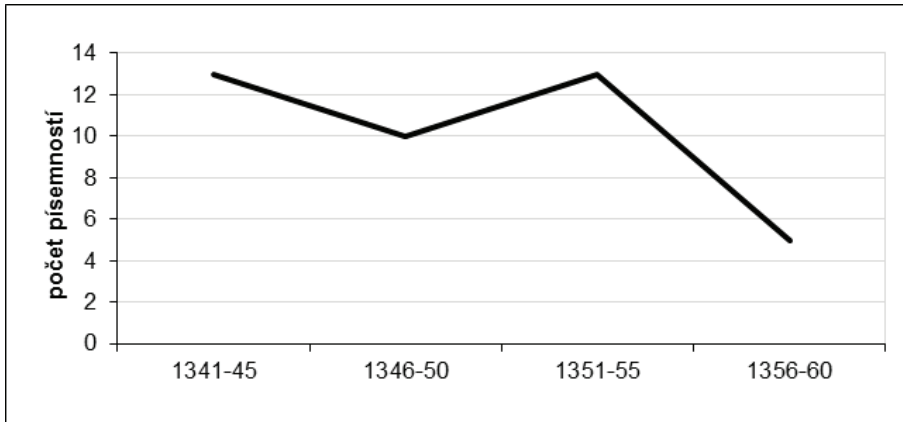
160 Na základě *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska, T. V–VIII (1366–1400)*, oprac. Roman STELMACH – Rościślaw ŻERELIK, Wrocław 1991–1998 a fondu Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Dokumenty miasta Wrocławia.

161 AP Wrocław, DM Wrocławia, č. 1026.

162 Krzysztof R. PROKOP, *Wacław I*, in: Stanisław Szczur – Krzysztof Ożóg, *Piastowie*, Kraków 1999, s. 443–445; Kazimierz BOBOWSKI, *Etapy rozwoju miasta w okresie piastowskim*, in: Stanisław Dąbrowski (ed.), *Legnica. zarys monografii miasta*, Wrocław – Legnica 1998.

samostatně. Až do poloviny 50. let se počty jeho kusů drží na podobné úrovni, v závěru 50. let jejich četnost klesá.¹⁶³ Celkově se dochovalo 41 písemností pro sledované příjemce.¹⁶⁴

XIV. písemnosti Václava I. Lehnického pro slezské městské příjemce

Nepřekvapuje, že nejvíce dokumentů bylo určeno pro Lehnici. Více kusů obdržel ještě Goldberk a Chojnov. Ostatní města byla zastoupena jen jednotlivinami.¹⁶⁵

Z obsahového hlediska jsou na vrcholu písemnosti fiskálního charakteru.¹⁶⁶ Již výše bylo leccos naznačeno o finanční politice lehnických knížat. Dluhy převzaté po otci byly obrovské a právě tato skutečnost determinovala obsah písemností fiskálního charakteru. Stejně jako v případě bratra Ludvíka, i u Václava narůstá počet těchto písemností od přelomu 40. a 50. let. V případě Václava však zcela nevytlačují zlistinění ostatních záležitostí.

Na dalším místě v pořadí se nacházejí písemnosti z oblasti městského zřízení. Obsahovaly udělení městského práva: Chojnovu bylo uděleno nejprve lehnické právo, posléze magdeburské,¹⁶⁷ Goldberku magdeburské právo.¹⁶⁸ Lehnice a Chojnov byly roku 1353 nadány privilegiem svobodné volby radních.¹⁶⁹ Goldberku bylo roku 1348 reglementováno dědické právo.¹⁷⁰

Na dalším místě se umístily konfirmace spolu s písemnostmi v trhových a obchodních záležitostech – právě těch bylo kupříkladu ve srovnání s listinami Karla IV. velmi málo.

163 Václav žil do roku 1364.

164 SR 6710, 6859, 6863, 6915, 6952; RŠI I., č. 15, 16, 159, 288, 289, 291; Kobdzaj I., č. 17; RŠI I., č. 381, 505, 589, 639, 640, 641, 642, 726, 746, 757; RŠI II., č. 56, 417, 574, 584, 585, 599, 606, 644, 815, 829, 835, 846; RŠI III., č. 63, 105, 384, 525, 543; RŠI IV., č. 26, 515.

165 Městští příjemci písemností Václava I. Lehnického: Lehnice (22 kusů), Goldberk (14), Chojnov (7), Mikołajowice (1), Břeh (1), Lubín (1).

166 SR 6859, 6863; RŠI I., č. 16, 159, 291, 381, 589, 641; RŠI II., č. 56, 417, 574, 585, 599, 606, 644, 846; RŠI III., č. 63, 105; RŠI IV., č. 26, 515.

167 RŠI I., č. 289; RŠI III., č. 525.

168 RŠI III. č. 543.

169 RŠI II. č. 815, 829.

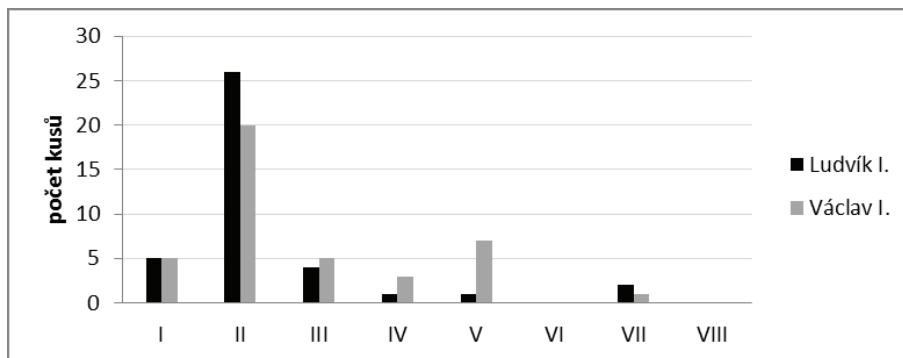
170 RŠI I., č. 757.

Na druhou stranu to souzní se stavem, jaký panoval u jeho bratra Ludvíka. Dvakrát Václav (spolu s bratrem) vysadil solný trh v Lehnici.¹⁷¹ O deset let později nadal Lehnici pro změnu chlebovým trhem.¹⁷² Dvě písemnosti se týkaly nového města v blízkosti Lehnice – Mikołajowic. Vztahovaly se k prodeji piva, chleba a bot, druhá potom k vykonávání řemesel.¹⁷³ První z těchto listin ale byla vydána ve prospěch Lehnice, Golberku, Chojnova a Lubína, neboť pro ně nové urbánní centrum představovalo nevídanou konkurenci. Václav s Ludvíkem se roku 1345 museli zaručit, že existence Mikołajowic nebude na škodu městům v lehnickém knížectví.¹⁷⁴ i v tom je vidět finanční závislost tehdejších lehnických knížat na městech. Ta si de facto vynutila degradaci Mikołajowic na město druhé kategorie s velmi omezenými hospodářskými možnostmi.

Třikrát se Václavovými písemnostmi mihnou soudní záležitosti,¹⁷⁵ jednou máme co do činění s církevní oblastí – týkala se prodeje platu městskému špitálu v Goldberku.¹⁷⁶

Srovnáme-li obsahové dělení písemností pro města bratrů Ludvíka I. a Václava I. (oba jich vydali zhruba stejně), lze vidět již výše naznačené. Zatímco u Ludvíka druhá skupina fiskálních záležitostí citelně potlačila všechny ostatní obsahové skupiny, u Václava k tomu nedošlo v takové míře. Vyrovnaný je ve vzájemném srovnání počet konfirmací a trhových a obchodních písemností.

XV. obsahové dělení písemností Ludvíka I. a Václava I. pro slezská města¹⁷⁷

Zkoumané Václavovy písemnosti pro knížecí města vznikaly v naprosté většině případů v sídelní Lehnici. Pouze Goldberg ve dvou případech využil návštěvy zeměpána ve svých hrabách a nechal si od něj vystavit požadované dokumenty.¹⁷⁸ i pro jiná města Václav

171 SR 6710, 6952.

172 RŠI II., č. 584.

173 RŠI I., č. 288, 746.

174 RŠI I., č. 291.

175 RŠI I., č. 639, 640, 642.

176 RŠI III., č. 384.

177 I. konfirmace, observace, II. fiskální záležitosti, III. trhové a obchodní záležitosti, IV. soudní záležitosti, V. písemnosti městského zřízení, VI. politické záležitosti, VII. církevní záležitosti, VIII. židé.

178 Kobdzaj I., č. 17; RŠI I., č. 757.

zlistiňuje takřka vždy v Lehnici. Výjimkou jsou pouze dva pobyty ve Vratislavi – v roce 1352 a 1357 – kdy vyřizoval i záležitosti svých měst.¹⁷⁹

IV.

Na předchozích řádcích byla nejprve věnována pozornost produkci zeměpanských kancelářů vůči zkoumaným příjemcům. V celkových přehledech, jejichž záběr byl z důvodů edičního zpřístupnění většinou limitován rokem 1360, byly zdůrazněny dva důležité okamžiky, kdy došlo k velkým skokům v počtu dochovaných zeměpanských kusů pro tyto příjemce. Prvním byl zhruba rok 1300, kdy po tomto datu dochází ke zdvojnásobení produkce. Druhým byla 40. léta 14. století, z nichž pochází výrazně více zeměpanských dokumentů pro města, než tomu bylo jak dříve, tak i posléze. Důvody spočívaly v dynastických změnách v lehnicko-břežském knížectví, potažmo ve Vratislavsku, nicméně přistupovaly k tomu i jiné bezprostřední příčiny, které nejsou ve všech detailech rekonstruovatelné.

Pozornost byla věnována i obsahovému složení zkoumaných písemností. Z osmi vytvořených skupin byly nejčastěji zlistiňovány fiskální záležitosti. Příliš za nimi nezaostávaly písemnosti vystavované v otázkách trhu a obchodu, stejně jako v městském zřízení. Stranou nezůstávaly ani konfirmace, často se uplatňovaly observační listiny. Vzájemné početní relace mezi jednotlivými skupinami během desetiletí kolísaly, ale fiskální záležitosti vždy představovaly nejčastější náplň zkoumaných písemností.

Statistického porovnání se dočkali též jednotliví příjemci. Ze srovnání jasně vyplynula vedoucí úloha Vratislavi. Za ní se vykristalizovala dvojice měst, která sice co do počtu obdržených zeměpanských písemností nedosahovala úrovně slezské metropole, přesto ale měla výrazný náskok před ostatními příjemci. Byla to Lehnice a Svidnice. Třetí skupinu pak tvořila města, u nichž se počet dochovaných kusů vzájemně dosti přibližoval a naopak směrem dolů byl zřetelně ohraničen větší mezerou. Patří sem Břeh, Goldberg a Hlohov. Mezi zkoumanými příjemci vystoupilo celkem 42 subjektů. Města z čela žebříčku se koncentrovala geograficky do tří knížectví: vratislavského, lehnicko-břežského a svídnicko-javorského. Až za nimi se nachází hlohovské knížectví, ostatní stojí v pozadí.

Sestavenému pořadí jednotlivých vydavatelů vévodili Boleslav III. Marnotratný, lehnicko-břežský vévoda, a Bolek II. Malý, svídnický kníže. Druhou silnou skupinu, byť početně zaostávající za prvními dvěma, představovali Karel IV., Jan Lucemburský, Václav I. Lehnický a Ludvík I. (později Břežský). Celkem mezi vydavateli vystoupilo 36 osob, ale jen zmíněná první šestice měla „na svědomí“ 65% všech písemností. Největší pozornost byla pochopitelně věnována Boleslavu III. a Bolkovi II. Boleslav III. vydával nejvíce písemností pro města ve druhé polovině 20. let. Mezi nejčastějšími příjemci se nacházela Lehnice a Břeh. Náplní jeho písemností byly nejvíce fiskální záležitosti, ale hodně vydával i konfirmační a observační listiny. Obsahově se značné množství jeho kusů týkalo jeho zadlužení u měst knížectví (hlavně Lehnice), do jejichž finanční závislosti se tak dostával. Bolek II. Svídnický neintenzivněji zlistiňoval pro města v 2. polovině 40. let a nejčastěji byly jeho písemnosti určeny Svidnici. Proporce obsahových kategorií jeho dokumentů pro města v zásadě odpovídaly celoslezským tendencím.

Zajímavou součástí přehledů listinné emise je jejich vztah k místu vydání. Ten byl

179 *RŠI II.*, č. 584; *RŠI IV.*, č. 525, 543.

do značné míry určován omezeným počtem knížecích rezidencí ve Slezsku – u většiny zkoumaných vydavatelů tak hrál roli právě tento centrální bod jejich správní a vládní činnosti. Vedle toho ale v některých případech využívala jednotlivá města cest svého knížete a nechávala si od něj vystavovat listiny za svými hradbami. Výraznější byly tyto tendence u Bolka II. Svídnického než u knížat lehnicko-břežských. Samostatnou kapitolu v tomto ohledu představují čeští králové: počet písemností vystavených pro slezská města přímo ve Slezsku postupně klesá; písemná komunikace se stále častěji odehrávala za pomoci posílů (především Vratislavi), kteří byli nuceni svého zeměpána hledat na různých místech jeho království.

Písemnosti některých dvojic vládnoucích panovníků byly vybrány v určitých ohledech pro srovnání. Připomeňme porovnání obsahových skupin písemností Jana Lucemburského a Karla IV., které ukázalo některé výraznější rozdíly (Karel vydával více dokumentů ve věcech obchodu a trhu a politických záležitostech, Jan zase v oblasti soudnictví). Porovnání se týkalo rovněž míst vydání písemností českými králi pro slezská města (s důrazem na Vratislav). Po obsahové stránce byly konfrontovány také písemnosti bratrů Václava I. Lehnického a Ludvíka I. Nebyly mezi nimi takové rozdíly jako mezi dokumenty Jana Lucemburského a Karla IV., i když i zde se vyskytly určité rozdílnosti.

Mezi zkoumanými vydavateli se v nejvíce ohledech vymykal Karel IV. Nemám zde na mysli jen místa, kde příslušné kusy vznikaly, ale především jejich obsahovou stránku, která se lišila od většiny ostatních zkoumaných původců. Šlo především o poměrně masivní uplatnění konfirmačních listin, ale také písemností ve věcech obchodu a trhu – tento stav byl dán již jen jeho výrazně širšími manévrovacími schopnostmi, než jakými disponovala slezská knížata. Ale v míře emise těchto písemností se výrazně lišil i od svého otce Jana.

V mnoha ohledech byla specifická též listinná produkce Boleslava III. Marnotratného, která měla do určité míry své pokračování i za vlády jeho synů. Mezi typické znaky patřilo poměrně značné používání specifického druhu tzv. observačních listin.

Stranou podrobnějšího zájmu musely zůstat potvrzovací listiny, které často vypovídají více než jen o pouhém stvrzování aktuálních příjemcových práv. Jejich uplatnění se ve Slezsku lišilo podle jednotlivých knížectví a vyvstávají tu poměrně zajímavé rozdíly.¹⁸⁰ Stejně tak mimo rámec této studie jsem ponechal jazykovou stránku pojednávaných písemností.¹⁸¹ Samostatnou pozornost by si zasloužila i otázka knížecích itinerářů, role jejich rezidencí a jednotlivých příjemců na listinnou emisi.

Sama o sobě předkládaná studie přináší možná více otázek, než uspokojivých odpovědí. Ovšem ani to nemusí být od věci. Při tomto hodnocení nesmíme nikdy zapomínat, jakou roli ve zlistinění toho či onoho aktu hrál vydavatel a jakou příjemce. Zatímco u listin či privilegií vycházel prvotní podnět ze strany budoucího příjemce, u materiálu mandátového byla iniciativa především na straně vydavatele, byť tu samozřejmě mohly hrát roli i jiné subjekty. Vydání každé písemnosti tak bylo svým způsobem výsledkem interakce dvou, někdy i více stran. Zajímavým způsobem pak tyto skutečnosti vyplouvají na povrch při srovnání jedné příjemcecké skupiny a dvou po sobě následujících vydavatelů. Patrné

180 Viz Tomáš VELIČKA, *Zeměpanské konfirmační listiny pro slezská města do počátku 15. století*, *Roczniki historyczne* 82, 2016, s. 7–62.

181 Samostatně byla analyzována v práci: Tomáš Velička, *Od latiny k němčině. Slezská města jako vydavatel i příjemce německých a latinských písemností ve 14. století*, *Historie – otázky – problémy* 7, 2015/1, s. 113–129.

rozdíly jsem uváděl výše kupříkladu u Jana Lucemburského a Karla IV. Karlův přístup ke Slezsku se tak zrcadlí i v této rovině. Nicméně i ostatní vydavatele je třeba hodnotit zároveň odděleně a zároveň neztrácet ze zřetele celoslezský vývoj, neboť jednotlivé regiony měly své mocensko-politická a správní specifika, které snad pomohla tato studie v určitém ohledu přiblížit.

Sovereign documents for Silesian towns (until 1360). An attempt at a statistical survey
(Summary)

This study deals with the sovereign documentary production intended for Silesian towns until 1360 - the upper time limit is given here by the level of publication accessibility. The effort is to present a comprehensive view of the preserved matter and to evaluate it from several perspectives. The first view is a chronological one, which gives a finding of a gradually increasing amount of the preserved materials, when the period around 1300 and 1340 can be marked as certain turning points. The second possible view is the examination of these documents in terms of their content - by dividing them into several related groups (and their projection into the timeline, as well as consideration of individual recipients and publishers). The question relating to the individual recipients and the order of the preserved documents is equally important (Wrocław, Swidnica and Legnica occupy the top positions). Something similar was also performed as for the individual publishers, all of whom were dominated by Legnica-Brzeg Duke Boleslav III and Swidnica Prince Bolek II the Small. Further, the links between the itinerary and the issue of the documents published were examined - it was mostly true that the document was drawn up in the location the recipient came from, nevertheless, the situation slightly differed with individual publishers. In the overall sense, the documents issued by Charles IV (with regard to their content and place of issue) and Boleslav III (as for the content) occupied a unique position in the Silesian area. All the analyses are, of course, conducted upon realizing the fact that we are working with the preserved matter that does not need to faithfully mirror the original situation in all respects.

„CYGANIE WAJDĘ WOLAĆ”. O ROMSKICH PRZYWÓDCACH ZE ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO PRZED I WOJNĄ ŚWIATOWĄ

Janusz Spyra

Janusz Spyra: “Gypsies are electing their leader (vajda)”. About the Roma leaders from Cieszyn Silesia before World War I

Besides the nomadic way of life, Roma groups were also characterized (and are characterized) by the specific internal organization and the existence of their own leaders. These were often old men, in other cases they were people appointed by the local rulers. In Central Europe, before World War I, we most often encounter a form of selecting the leader from the members of the community. The article describes this type of leadership documented with the Romas living in Cieszyn Silesia in the 19th century. Here, the leader was called Vajda, from the word *Vojvoda*, i.e. the designation of a military leader.

Key Words: Roma, vajda, Cieszyn Silesia

Jak wszystkie grupy etniczne także Romowie / Cyganie posiadali (i posiadają) swoisty dla siebie model wewnętrznej organizacji grupowej, dostosowany do sposobu życia, własnej tradycji, otoczenia w którym działali i zmieniających się czasów. Jego podstawą jest podział na rody (klany) oraz wspólnie wędrujące i zdobywające środki do życia taborzy (*kumpanie*). Pierwsze grupy Romów z Bałkanów w większej liczbie pojawiły się na początku XV wieku w Europie Środkowej i Zachodniej, a wraz z tym na kartach europejskiej historii. Prowadzone były przez przywódców, którzy szczylicili się tytułami „książąt” i „hrabiów”. Romowie więc umiejętnie dostosowali się do terminologii ówczesnego feudalnego świata¹. W późniejszym okresie w różnych krajach romscy przywódcy nosili różne nazwy i tytuły. W szlacheckiej Polsce w XVI–XVIII wieku istniał urząd „króla” nad Cyganami, którego mianował król, najczęściej z grona drobnej szlachty; nie wpływało to na strukturę przywództwa mniejszych grup romskich. W okresie międzywojennym władzę nad Romami w Polsce usiłował narzucić wpływowy ród Ćwieków, w postaci operetkowej instytucji królów cygańskich². Zgodnie z aktualnym rozeznaniem wśród różnych plemion i szczepów romskich spotykane są dwa zasadnicze typy przywództwa, przy czym u Kelderaszów najważniejsze sprawy rozstrzyga zbierająca się okresowo rada starszych (*Romano Kris*). Najczęściej jednak wybiera się przywódcę spośród cieszących się największym autorytetem Romów. Przez członków Cyganów Polskich (Polska Roma) jest on zwany *Szero Rom*, albo *Baro Szero*, co niekiedy jest traktowane jako odpowiednik tytułu „króla”³. Także w innych krajach działają różni romscy „królowie”.

W Europie Środkowej w czasach nowożytnych częściej spotykane było określenie „vajda”,

1 Angus FRASER, *Dzieje Cyganów*, Warszawa 2001, s. 59–72.

2 Jerzy FICOWSKI, *Cyganie na polskich drogach*, Kraków – Wrocław 1985, s. 32–59, 88–107; Lech MRÓZ, *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej w XV–XVIII wieku*, Oświęcim–Warszawa 2001, s. 188–219. Jeden z nich, Michał II Kwiek, pojawił się we wrześniu 1930 r. w Cieszynie, podobno, by przeprowadzić spis Romów osiadłych na terenie Śląska Cieszyńskiego.

3 Agnieszka J. KOWARSKA, *Polska Roma. Tradycja i współczesność*, Warszawa 2005, s. 27–31; A. KOWARSKA, *z badań nad przywództwem polskich Romów*, *Studia Romologica* 6, 2013, s. 135–154.

wywodzące się od słowa „wojewoda”, oznaczającego dowódcę wojskowego⁴; jest ono spotykane także w innych grupach etnicznych związanych z obszarem bałkańskim⁵. W XVII i XVIII wieku zakazywano pobytu Romów w większości krajów regionu, między innymi w monarchii Habsburgów, za sam fakt obecności można było odebrać im życie⁶. W 2 połowie XVIII wieku bezwzględna eksterminacja została zastąpiona zasadą koncesjonowania pobytu, dążeniem do osiedlenia Romów (sedentyzacji) oraz ich „ucywilizowania”, czyli asymilowania do społeczności osiadłej. Od tego momentu wpływ na obsadę funkcji cygańskich przywódców miała także władza państwowa i feudalni panowie, choć rzadko oznaczało to sprawowanie faktycznej kontroli nad Romami osiadłymi na jakimś terytorium. Tak było w przypadku rodziny wajdy Stefana Daniela z państwa Ráró (ob. Asványráró) na Węgrzech, którego właścicielem był hrabia Dominik Andrzej Kounic. W końcu XVII wieku Kounic pozwolił Danielowi osiąść w majątku w Uhérském Brodzie na Morawach, a potomkowie Daniela sprawowali później funkcję wajdy wśród rozrastających się liczebnie grup cygańskich zamieszkujących dominium Uhérský Brod i okolice. Decydował o tym feudalny pan, a później miejscowy starosta⁷. Romscy naczelnicy zwani wajdami pojawiali się już w XVII wieku także w bezpośredniej bliskości Śląska Cieszyńskiego. Przykładem jest zapiska w metryce Mistku z lat 1659–1692, mówiąca iż „Jan Filipsky Wagda Czygan Martin Fojt dógrilowsky [?] podziwně ukradli mne kus platna”⁸. Niestety, notatka jest niedatowana i niepodpisana.

Ślady obecności wędrownych grup cygańskich na terenie Śląska Cieszyńskiego pochodzą już z XVII wieku, w następnym stuleciu informacje na ich temat stają się liczniejsze, a niektóre rody działały tu już stale. W końcu XVIII wieku, w ramach akcji dyslokacji morawskich Cyganów, na Śląsk Opawski i Cieszyński „przesiedlono” niektóre rodziny z okolic Uherského Brodu, wprowadzając system koncesjonowanego pobytu najpierw kilku, później kilkunastu romskich rodzin⁹. Obowiązkiem ich „ucywilizowania” zostali obarczeni duchowni i nauczyciele pod nadzorem władz obwodowych, do czego potrzebna była stosowna dokumentacja¹⁰. Według spisu z 1833 r. na Śląsku Cieszyńskim przebywało 10 takich rodzin, razem 57 osób. W następnych latach ich liczba rosła, w 1842 r. „tolerowanych” romskich rodzin było już 17, osiedlonych w sześciu miejscowościach (Zabrzeg, Międzyrzecze, Skoczów, Kocobędz, Nawsie i Mosty koło Jabłonkowa). Po Wiośnie Ludów nominalnie

4 *A magyar nyelv történeti-etimológiái szótára III. (Ö–Zs)*, red. Benkő Loránd, Budapest 1976, s. 1070. Por. Aleksander BRŮCKNER, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957, s. 599.

5 Np. wśród Wołochów / Wałachów, grup pasterzy, którzy grzbietami Karpat dotarli aż na Śląsk Cieszyński i Morawy, kolonizując niewykorzystane dotąd ekonomicznie góry, w tym Beskid Śląsko-Morawski.

6 Co określano pojęciem „vogelfrei”, oznaczającym w tym przypadku pozbawienie ochrony prawnej. Można więc było zabić Cygana nie ponosząc za to żadnej konsekwencji.

7 Jiří HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004, s. 117–119.

8 Zemský archiv v Opavě (dalej: ZAO), Sbirka matrik Severomoravského kraje (dalej: SMSK) inv. č. 1576, sign. M-1-2. Por. Radek LIPOVSKI, *Lidé poddanských měst Frýdku a Mistku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850)*, Ostrava 2014, s. 223–224.

9 Janusz SPYRA, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*, Cieszyn 2012 (*Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, red. Idzi Panic, t. 4), s. 275–280. Por. Ctibor NEČAS, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, Brno 2005, s. 35, 400.

10 Dokumentacja zachowała się w Moravským zemským archivu v Brně (dalej: MZAB), Moravské místopříslušství (1786–1880) (dalej: MM), kartony 4653 i 4654. Por. Ctibor NEČAS, *Romové ve světle kmenových knih moravskoslezského gubernia z roku 1842*, Sborník prací filozofické fakulty Ostravské univerzity / Universitas Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae 208, Historica 10, 2003, s. 69–79.

zakazy pobytu zniesiono, w 2 połowie XIX większość z interesujących nas romskich rodzin pozostała na miejscu i uzyskała prawa obywatelstwa gminnego (niem. Heimatrecht). Władze zarządziły ich spisanie po wejściu w życie rozporządzenia ministerstwa spraw wewnętrznych z 14 IX 1888 r., skierowanego przeciwko wędrownym Cyganom. Przeprowadzona na polecenie ministerstwa kwerenda wykazała, że na terenie Śląska Cieszyńskiego przebywa 35 rodzin cygańskich posiadających prawo przynależności (96 osób)¹¹. Większość nosiła nazwiska Buriański albo Balasz, w Zabrzegu mieszkała rodzina Ferko. Spis ten miał być pomocą dla żandarmerii i władz administracyjnych przy ustaleniu, kto może przebywać na terenie Śląska Cieszyńskiego i gdzie należy odsyłać złapanych Cyganów w razie konfliktu z prawem. W 1910 r. już tylko 23 rodziny cygańskie posiadały prawo przynależności na Śląsku Cieszyńskim¹².

Dzięki omówionym spisom znamy nazwiska „tolerowanych” Romów, ale niewiele wiemy o ich wewnętrznej organizacji. Romowie nie pozostawili po sobie pisemnej spuścizny, a ich otoczenie interesowało się nimi dopiero wtedy, kiedy weszli w konflikt z prawem. Jednak także ta romska społeczność, choć nieliczna, miała swoich przywódców, zwanych wajdami. Pisze o tym Robert Zanibal, który krótko charakteryzując mieszkających na Śląsku Cieszyńskim Romów dodaje: „Wajda cygański¹³ w Skoczowie [jest] nadzwyczaj biegły w wyszywaniu złotem. Kościół parafialny posiada dwie chorągwie jego własnej pracy. Jako mieszczanin stroi się też na kształt mody francuskiej i ze rzadka wychodzi w las”¹⁴. Także František Sláma w artykule z 1887 r.¹⁵ wspomina o cygańskim wajdzie (województwie) w Skoczowie, podobnie w pisanych przez siebie opowiadaniach, w których zawarł ciekawy i przychylny Cyganom obraz ich życia¹⁶. Poza tymi ogólnymi stwierdzeniami niczego na ten temat wajdów nie napisano, choć powszechną wiedzą było, iż ich przywódca nosi taki tytuł¹⁷.

Dzięki wspomnianym spisom można wskazać osoby z grona „tolerowanych” Romów, które w XIX wieku pełniły funkcję cygańskiego wajdy na Śląsku Cieszyńskim, z zastrzeżeniem, że na pewno jest to zestawienie niekompletne. Nieliczne wzmianki

11 ZAO, Zemská vláda Slezska v Opavě (dalej: ZVSl), inv. č. 1548, karton 1367, fol. 663–671, zapis z 8 VIII 1889 r.

12 ZAO, ZVSl, inv. č. 2444, karton 5194, fol. 174–180. Spis został opublikowany w dziennikach urzędowych poszczególnych powiatów, m.in. w *Amts-Blatt der k.k. Bezirkshauptmannschaft Bielitz und des k.k. Bezirksschulrathes für den Landbezirk Bielitz*, nr 6 z 11 VI 1910, s. 87. Na nowo opublikował go Radek LIPOVSKÝ, *Soupis Romů domovsky příslušných do Rakouského Slezska z roku 1910*, Sborník Prací filozofické fakulty Ostravské univerzity 16, 2009, s. 254–263. Por. Janusz SPYRA, *Romowie (Cyganie)*, in: *Śląsk Cieszyński od Wiosny Ludów do i wojny światowej (1848-1918)*, red. K. Nowak, I. Panic, Cieszyn 2013 (*Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, t. 5), s. 349–355.

13 Tu przypisek na marginesie: „jest to wójt cyganów, to jest najwyższy, czyli starszy”.

14 Robert ZANIBAL, *Księstwa Cieszyńskiego powieści, osobliwości, lud i jego obyczaje, śpiewy itd.*, rękopis w Książnicy Cieszyńskiej w Cieszynie, Rękopisy Oddziału Zabytkowego Biblioteki Śląskiej, sygn. 134, s. 162–163.

15 František SLÁMA, *O cigánech na Těšínsku. Dle vlastních zkušeností*, Slovanský sborník 6, 1887, s. 123–127. Przedruk w tegoż, *Povídky a črty z Těšínska*, sv. 2, Olomouc 1924, s. 210–221.

16 Janusz SPYRA, *Rajskie są okolice Cieszyna, czyli jak dr František Sláma cieszyńskich Cyganów sądził*, In: *Etnologia na granicy*, red. Irena Bukowska-Floreńska, Grzegorz Odój (Studia Etnologiczne i Antropologiczne 11), Katowice 2011, s. 244–256.

17 O czym świadczy cytowany niżej (przyp. 36) fragment z Gwiazdki Cieszyńskiej. Także w polemikach prasowych czasami mianem „wajdów” określano przeciwników, co miało oczywiście walor pejoratywny. Np. tak określał przywódcę polskiego obozu narodowego i redaktora „Gwiazdki Cieszyńskiej” ks. Józefa Londzina tygodnik „Ślązak” (1913, nr 52, s. 4; 1914, nr 6, s. 6), bo tak dobrze „cygani”, czyli kłamie.

uzupełniają wpisy do ksiąg metrykalnych. Cyganie często podawali do metryk informacje nie zawsze zgodne z rzeczywistością, poza tym, mimo zabiegów władz, nie porzucali wędrownego trybu życia, przez co regularna rejestracja urodzin i zgonów członków poszczególnych rodzin nie była sprawą prostą. Jednak miejscowe romskie rodziny ceniły sobie posiadanie praw stałego mieszkańca w konkretnej miejscowości, aby móc się w nich chronić w okresie zimy, zależało im więc na przynajmniej poprawnych stosunkach z władzami kościelnymi.

Jak na razie udało się ustalić nazwiska kilku osób pełniących funkcje cygańskiego wajdy oraz podstawowe informacje dotyczących ich życiorysów.

Józef Balasz z Istebnej i Jabłonkowa

Najstarszą wzmiankę o cygańskim wajdzie znajdujemy w metryce parafii w Międzyrzeczu w 1822 r., kiedy późniejszy wajda Stefan Balasz zawierał ślub z 25-letnią Marianną, córką „Zigeuner Wayda Ballasch Joseph”¹⁸. Jedyna osoba z grona tolerowanych Cyganów w Cieszyńskim Obwodzie o takim nazwisku to kowal Józef Balasz, wymieniony w spisie za 4. kwartał 1833 r. z żoną Anną oraz szóstką dzieci w Istebnej, gdzie się podobno urodził. W następnych latach wymieniany jest już w Jabłonkowie, choć ze zezwoleniem władz nadal trudnił się swoim zajęciem także w Istebnej. W 1834 r. liczył 43 lata, jego żona Anna 37. Teraz znajdowała się przy nich trójka synów oraz córka Anna. Według okresowych relacji miejscowego proboszcza członkowie rodziny Józefa Balasza chodzili do kościoła, dzieci do szkoły i rokowali nadzieję na „ucywilizowanie”.¹⁹

Stefan Balasz z Międzyrzecza

Jak już była mowa, zięciem Józefa Balasza był noszący to same nazwisko Stefan Balasz, pierwszy raz wymieniony przy okazji ślubu w dniu 18 listopada 1822 r. z Marianną Balasz. Jak zapisano w metryce liczył 25 lat, a pochodził z Czaczy na Węgrzech, czyli na Słowacji. W spisie tolerowanych Romów Stefan Balasz pojawia się pierwszy raz w 1834 r. w parafii Międzyrzecze jako osoba licząca 36 lat, mieszkająca z żoną Marianną oraz córką Anną (10 lat). Do jego rodziny zaliczono także matkę Stefana – również Annę, oraz jej syna, a więc brata Stefana – Jana Balasza z żoną Zuzanną. Jana Balasza spotykamy również w metrykach z Międzyrzecza, jako że w 1833 r. zarejestrowano w nich jego małżeństwo z 25-letnią Ewą Buriańską. Jan miał liczyć 40 lat i jest tu określony jako „zur familie des geduldeten Zigeuner Wayda Stephan Balasch in Kurzwald gehörig”²⁰. Dla nas najważniejsze w tym zapisie metrykalnym jest potwierdzenie przywódczego tytułu Stefana Balasza już w 1833 r. Według oświadczenia miejscowego proboszcza z 1834 r. jego rodzina była religijna (czyli uczęszczała na nabożeństwa do kościoła), spokojna, nie sprawiająca problemów; córka Anna chodziła do szkoły. Dane te powtarzają się w kolejnym spisie za 1835 r., gdzie, co ważne, znajdujemy dodatkową informację, że Stefan Balasz jest głową rodziny i wajdą [wajda], przy czym jako głowa rodziny został zatwierdzony przez Urząd Obwodowy w Cieszynie

18 Metryki ślubów parafii rzymskokatolickiej w Międzyrzeczu, t. 3 (1814–1929), fol. 11.

19 MZAB, MM karton 4653.

20 Metryki ślubów parafii rzymskokatolickiej w Międzyrzeczu, t. 3 (1814–1929), fol. 27. Widać tu pewną sprzeczność jeśli chodzi o imię jego żony, która według urzędowych danych nazywała się Zuzanna. Ewa Buriańska mogła umrzeć wkrótce po ślubie, rodzina mogła z jakiegoś powodu podawać władzom inne imię, albo wspomniany tu Jan to nie brat Stefana, ale jakaś inna osoba mieszkająca z jego rodziną w Międzywiciu.

6 VII 1826 r.²¹ Chodzi oczywiście o uznanie przez władze państwowe jego prawa pobytu na terenie Śląska Cieszyńskiego (a dokładniej Cieszyńskiego Obwodu).

Najdokładniejsze dane na temat Stefana Balasza przynosi spis z 1842 r., w którym jest wymieniony w Międzyrzeczu jako cygański wajda [Zigeuner Waida], wykonujący zawód kowala; jego rodzina mieszkała w domu nr 67. Urodzić się miał w Jabłonkowie, liczył 44 lata. Tym razem brak przy nim żony, jest za to matka Anna (90 lat) oraz trójka dzieci: synowie Józef (ur. w Strumieniu, 27 lat) i Jerzy (Skoczów, 6 lat) oraz córka Juliana (Bielsko, 3 lata). Tenże spis wymienia jeszcze Zuzannę Burianski, wdowę po Janie Balaszu, bracie wajdy [Bruder des Waida], który zmarł w 1841 r.²²

Stefan Balasz urodził się więc ok. 1797/98 r. albo w słowackiej Czadcy, albo w niedalekim Jabłonkowie lub jego okolicach (Nawsie, Mosty k. Jabłonkowa), czyli w jednym z miejsc, dokąd najwcześniej w końcu XVIII wieku władze dyslokowały Cyganów z Moraw albo uznały prawo pobytu tych rodzin, które działały tu wcześniej. Nie udało się odszukać zapisu w księgach metrykalnych o jego urodzeniu, co wskazywałoby na Czadecę jako miejsce urodzenia. Jego dzieci przychodziły na świat w różnych miejscach, co potwierdza fakt wędrownego sposobu życia także po 1826 r., kiedy otrzymał oficjalne zezwolenie pobytu w Obwodzie Cieszyńskim. Zapewne i później przemieszczał się poza Międzyrzecze. W 1849 r. metryki z Międzyrzecza notują jego ślub ze starszą o 12 lat Katarzyną, wdową po Horwacie Kandabowskim (tak w metryce). W 1862 r., w wieku 60 lat, ożenił się jeszcze raz z Julianną, wdową po Andrzeju Bongilai, geb. Balasz; obie pochodziły z Węgier. Zmarł zapewne jakiś czas później, ale funkcję wajdy przestał pełnić wcześniej. Zostały dzieci, m.in synowie Józef Balasz, także kowal (ur. ok. 1815) oraz Jerzy Balasz (ok. 1830 r.).

Józef Balasz z Nawsia i Milikowa

Pełnienie przez niego funkcji cygańskiego wajdy potwierdzają jedynie wzmianki w metrykach. Pierwsza pochodzi z księgi ślubów parafii w Mostach koło Jabłonkowa, gdzie odnotowano w dniu 27 II 1854 r. w domu nr 51 zawarcie związku małżeńskiego 28 letniego Antona Balasza, syna Józefa Balasza z Nawsia i Anny Burianski z 23 letnią Ewą Kempowską, córką Anny, Cyganki z Mostów²³, przy czym narzeczony miał za sobą odbytą służbę wojskową („ausged.[iente] Soldat”). Nas jednak interesuje jego ojciec, który jest określony jako „Zigeuner Weidde”. O Józefie Balaszu wiemy, że urodził się w Milikowie w 1798 r., był synem Stefana Balasza, który działał jako kowal w okolicy Nawsia i Jabłonkowa, oraz Ewy z rodu Ratz, a zmarł w 1848 r.²⁴ Był w jakimś stopniu spokrewniony z poprzednim wajdą, co nic nie znaczy, bo wszyscy miejscowi Cyganie byli z sobą mniej lub bardziej spowinowaceni. W spisie z 1842 r. Józef Balasz jest wraz z braćmi wymieniony w rodzinie ojca w Nawsiu, przy czym błędnie podano, że urodził się w Istebnej. Także Józef Balasz jakiś czas odbywał służbę wojskową (w pułku Hartentala),

21 MZAB, MM karton 4653.

22 Zuzanna pracowała fizycznie na dniówki, liczyła 30 lat, przy niej zarejestrowano córki: 15-letnią Ewę oraz 6-letnią Annę (MZAB, MM, karton 4654).

23 Metryka ślubów parafii rzymskokatolickiej w Mostach 1786–1901 r. (ZAO, SMSK, inv. č. 2939, sygn. Ja III 3), s. 111.

24 Stefan Balasz (zm. 1848), kowal z Nawsia i Jabłonkowa to inna osoba niż wajda Stefan Balasz. Na wspomnianych listach z lat 1833–1842 wymieniani są jako osobne rodziny, podobnie jak jeszcze jeden Stefan Balasz, kowal z Mostów.

później był kowalem, formalnie w Nawsiu, a faktycznie, jak się wydaje, w Milikowie. Jego żoną była pochodząca z Bystrzycy Anna, córka Michała Buriańskiego. Mieli liczne potomstwo (według spisu z 1842 r. 5 synów i 3 córki). Kolejna informacja o nim pochodzi dopiero z roku 1872, kiedy w metrykach Jabłonkowa znajdujemy informację, że Zigeuner Waida Józef „Balasz” zmarł 1 i 1872 r. w domu nr 16 w Milikowie²⁵. Zapewne więc z tą wsią był najbliższymi związany.

Józef Balasz z Międzyrzecza

Jak się okazuje cygańskim wajdą był także najstarszy syn wajdy Stefana Balasza z Międzyrzecza, mianowicie Józef (według omawianego spisu z 1842 r. urodzony w Strumieniu ok. 1815 r.), aczkolwiek informacje na ten temat są pośrednie i nie pozwalają bliżej określić czasu, kiedy tę funkcję pełnił. Z takim tytułem występuje dopiero w 1894 r., kiedy według księgi zapowiedzi parafialnych (1890–1902) ogłaszano ślub (który miał się odbyć 6 listopada) Józefa Balasza [w źródle: „Balasza”], liczącego 82 lata wdowca i wajdy cygańskiego, z Ewą, wdową po Macieju Ferko, Cyganie z Zabrzega²⁶. Według tegoż zapisu obaj mieszkali wtedy we Franciszkowicach (przysiółku Międzyrzecza Dolnego), co zapewne tłumaczy brak jego nazwiska w Międzyrzeczu w spisie z 1889 r. Z rodziną Ferko z Zabrzega, a więc z sąsiedniej miejscowości, Józef Balasz był mocno związany, bo wcześniej ożenił się z Marianną, córką Tomasza Ferko, która urodziła mu w 1851 r. córkę, ochrzczonej jako Ewa²⁷. W spisie z 1889 r. pozostająca bez zajęcia Ewa Balasz jest wymieniona w Międzyrzeczu z uwagą „zwana Wajdzino” [genannt Wajdzino]. Znaczące jest użycie polskiej, choć gwarowej odmiany słowa „wajda”, ale przede wszystkim przypisanie go do konkretnej kobiety, w tym przypadku córki Józefa Balasza.

Józef Burianski ze Skoczowa

Kolejny raz tytuł „wajdy” występuje w urzędowym spisie z 1889 r. w odniesieniu do Martina Buriańskiego. Spis wymienia też Józefa Buriańskiego ze Skoczowa. Ten drugi w zestawieniu Cyganów z powiatu bielskiego z 18 września 1888 r.²⁸, które stanowiło podstawę do całościowego spisu dla Śląska Austriackiego, jest nazwany wajdą. Ta informacja jest bardziej wiarygodna, zwłaszcza że także inne źródła mówią o wajdzie ze Skoczowa. Pierwszym jest cytowany wyżej zapis Roberta Zanibala, którego rękopis został spisany w latach 1869–1872. Także F. Slama lokuje cygańskiego wajdę w Skoczowie. Dodać do tego można notatki prasowe opisujące zamach Cygana Buriańskiego, syna wajdy cygańskiego ze Skoczowa, na cieszyńskiego pasamonika Antona Gimpla (1819–1900)²⁹. Ten ostatni zwolnił

25 Jak zapisano w wieku 87 lat - Metryki zgonów parafii rzymskokatolickiej w Jabłonkowie 1791–1903 (ZAO, SMSK, inv. č. 2925, sygn. Ja i 19, fol. 57).

26 Według Metryki ślubów parafii rzymskokatolickiej w Międzyrzeczu, t. 3 (1814–1929), poz. 10 ślub miał miejsce w 6 listopada 1894 r. Józef Balasz jest określony jako 82 letni wdowiec, syn Stefana Balasza i Teresy Kadułowski; nie podano tu tytułu „wajda”. Dowiadujemy się więc, że przed ślubem w 1822 r. z Marianną Balasz, jego ojciec już miał inną żonę.

27 Metryka chrztów parafii rzymskokatolickiej w Czechowicach, t. 3 (1821–1858), s. 283.

28 Archiwum Państwowe w Bielsku-Białej, Bezirkshauptmannschaft Bielitz sygn. 838, fol. 6–7.

29 Wcześniej należał do grupy czeladników, żądających poprawy wynagrodzenia oraz zamiany „wiktu” na pieniądze, na co się Gimpel zgodził, ale później chcieli przywrócenia wcześniejszych stosunków, co ten odrzucił, a Burianskiego zwolnił z pracy. Por. Michael MORYS-TWAROWSKI, *Cyganie na Śląsku Cieszyńskim w latach 1851–1918 w świetle „Gwiazdki Cieszyńskiej”*, *Studia Romologica* 4, 2011, s. 197–208.

Cygana z pracy, wtedy ten kupił rewolwer i strzelił do pracodawcy, kiedy ten podpisywał mu 6 stycznia 1885 r. książkę pracowniczą. Gimpel, jedynie draśnięty, wyrwał mu rewolwer, wtedy Buriański wyciągnął nóż i próbował popełnić samobójstwo. Skończyło się na aresztowaniu niedoszłego zabójcy i samobójcy, a następnie skazaniu na 5 lat więzienia³⁰.

Z wielu powodów wajda Józef Buriański należy do ciekawych postaci. Pochodził z rodziny, która mieszkała w Skoczowie przez kilkadziesiąt lat i dość mocno „zasymilowała się” z miejscową ludnością, o ile to określenie może być adekwatne dla procesu sedentyzacji Cyganów. Jego ojciec Maciej (ur. ok. 1777 r.) wymieniany jest w gronie tolerowanych rodzin cygańskich od 1833 r. wraz z żoną Zuzanną z rodu Balaszów oraz czwórką dzieci. Skoczowski magistrat, w tym przypadku obciążony obowiązkiem „cywilizowania” oraz nadzorem nad Romami, raportował, że proces ten postępuje bardzo powoli, ale jest nadzieja, że przyniesie spodziewane rezultaty. Członkowie rodziny chodzili do szkoły i kościoła, trudnili się kowalstwem i różnymi robotami ręcznymi. Dalsze szczegóły znajdujemy w kolejnych spisach za 1835 r. i 1842 r., gdzie w Skoczowie wymieniony jest Maciej [starszy] Buriański z żoną Zuzanną, córką Teresą oraz synami: Józefem (ur. ok. 1818 r.), Jerzym i Antonim. Osobną rodzinę z oficjalnym prawem pobytu stanowił najstarszy z synów Michała Buriańskiego, także Michał [młodszy], który był również kowalem. Cała rodzina dość mocno przestawiła się na osiadły, albo półosiadły tryb życia, czego dowodzi fakt, że Maciej wybudował na przedmieściu Skoczowa mały domek, w którym później mieszkali jego synowie z rodzinami. Jeden z nich, Antoni, ożenił się w 1853 r. z nie-Cyganką Marianną Boszczyk i występuje w źródłach jako chałupnik. Posiadanie przez rodzinę Buriańskich domu nr 255 potwierdza spis domów w Skoczowie z 1845 r.³¹ Znajdujemy tu dopisek „spuścizna”, co wskazuje, że Maciej [starszy] Buriański już zmarł, a wymieniony jako właściciel Maciej to jego najstarszy syn. W czasie spisu ludności w 1869 r. w domu nr 255 nadal mieszkali Buriańscy, m.in. Maciej [młodszy] Buriański (ur. 1797) oraz jego brat Józef Buriański (ur. 1812 r.) z żoną Barbarą³².

Interesujący nas Józef Buriański był więc synem Macieja Buriańskiego [starszego] oraz Zuzanny, a urodził się ok. 1812/1818 roku. z zawodu był kowalem, i, jak wiemy z przekazu Zanibala, zręcznym we wszystkich robotach ręcznych. Niestety, nie udało się potwierdzić faktu sporządzenia przez niego chorągwi dla kościoła parafialnego. Tenże autor pisze o nim, że nosił się jak mieszczanin i to „na kształt mody francuskiej”, co zapewne należy rozumieć, że w sposób wyszukany, a na leśne wędrówki udawał się rzadko. Był kilka razy żonaty. Pierwszą jego małżonką była Joanna Balasz, znana jako matka jego trójki dzieci, m.in. Jerzego, który też został kowalem, choć był na ślepy na jedno oko. W 1857 r. Józef Buriański ożenił się z Barbarą Buriański, która żyła jeszcze w 1869 r. W wieku ok. 80 lat (w metryce podano, że liczy sobie 76 lat), w Skoczowie 23 IV 1894 r. ożenił się znowu, z 56-letnią Marią, córką Ferdynanda Buriańskiego z Pawłowic na pruskim Śląsku. Jest wymieniona w spisie z 1901 r. jako wdowa, Józef Buriański zmarł wcześniej, 18 I 1898 roku.³³ Dodajmy,

30 Gwiazdka Cieszyńska nr 2 z 10 i 1885, s. 21 (nazwisko w błędnej wersji „Barjański”); nr 10 z 7 III 1885, s. 103. Podobnie opisuje to zdarzenie „Silesia” precyzując, że Buriański miał na imię Antoni („Silesia” nr 3 z 7 I 1885, s. 3).

31 Halina SZOTEK, *Spis budynków i ich właścicieli z 1845 r.*, in: *Kalendarz Skoczowski 1999*, s. 180. Brak takiej posesji w spisie domów z roku 1836.

32 APC, AMC, sygn. 76. W 1852 r. Antoni Buriański starał się o zalegalizowanie posiadania realności nr 255.

33 Parafia rzymskokatolicka w Skoczowie, *Metryki zgonów*, t. 8, Skoczów, s. 36.

że nie był już właścicielem domu nr 255, a skoczowscy Romowie rozjechali się po świecie. Także w ich przypadku proces akulturacji nie zakończył się powodzeniem.

Marcin Burianski z Kocobędza

Jak już wspomniano, w spisie z 1889 r. spotykamy Marcina Burianskiego z dodatkiem: „Beiname Wajda”. Podobnie jest w spisie z 1901 r., zapewne więc zastąpił on Józefa Buriańskiego w funkcji cygańskiego wajdy ok. 1889 r. Urodził się w Starych Hamrach 8 X 1836 (wraz z bliźniaczą siostrą Franciszką), jako syn Antoniego Buriańskiego z Kocobędza oraz Magdaleny, córki Andrzeja Buriańskiego³⁴. Był kowalem, prawo przynależności posiadał w Kocobędzu, miejscu urodzenia jego ojca. Jego żoną była Ewa Buriański (ur. ok. 1841 r.). Wspomniany spis z 1889 r. wymienia także jego synów Antoniego i Dominika oraz córkę Fanni, z uwagą, że Dominik zamordował swego brata Andrzeja. Zapewne więc w tym czasie siedział w więzieniu. W kolejnym spisie z 1909 r. Marcina Buriańskiego już nie znajdujemy.

Na początku XX wieku społeczność cieszyńskich Romów uległa zresztą znacznej dezintegracji, czego przyczyną były zachodzące zmiany społeczne i cywilizacyjne, m.in. rozwój taniej produkcji fabrycznej, przez co ich usługi stały się zbędne³⁵. Wszyscy znani wajdowie utrzymywali się zaś z kowalstwa, tradycyjnego zajęcia wędrownych Cyganów, przy czym mowa tu raczej o usługach kotlarskich, możliwych do wykonania przy pomocy przenośnego sprzętu. Byli więc samowystarczalni i przydatni, na swój sposób znajdowali miejsce w lokalnej społeczności, nawet jeśli nie było to miejsce nazbyt społecznie eksponowane. Przykład Józefa Buriańskiego pokazuje, że rezygnacja z wielu zewnętrznych cech cygańskich, tj. mobilności, o czym świadczy dom w mieście, mieszczkański strój, jedynie sporadyczny udział w leśnych taborach, nie stanowił przeszkody w wyborze na przywódcę miejscowych Romów.

Wiemy zaś, że funkcja wajdy była wybieralna, i że wybory nie odbywały się w skupionej ciszy. W każdym razie w zamieszczonym w „Gwiazdce Cieszyńskiej” dialogu „Jura i Jonek” na określenie wielkiej wrzawy w gospodzie, gdzie przy piwie wyłaniano przełożonych, użyto określenia, że chyba tam „Cygáni wajdę wolą” tj. wybierają³⁶. Również František Sláma³⁷ pisze, że wajdę wybierał ogół Romów, którzy nie byli wobec niego zobowiązani do żadnych opłat³⁸. Kiedyś, jak twierdzi Sláma, wajda sądził i godził zwaśnionych Cyganów, teraz jest to jedynie tytuł, bo ci rządzą się sami, własnymi prawami i emocjami. To ostatnie twierdzenie nie wydaje się trafne, o kompetencji romskiego przywódcy czeski sędzia, literat i polityk raczej nie mógł posiadać bliższych informacji. Dodać trzeba, że także władze nie ingerowały w wybór cygańskich przywódców, zasadniczo w ogóle się tym nie interesowały. Dokładnie oczywiście nie wiadomo, jaki był zakres kompetencji cygańskiego wajdy na Śląsku Cieszyńskim, ale w mniejszym lub większym stopniu obejmował tradycyjne obszary

34 Metryki chrztów parafii rzymskokatolickiej w Starych Hamrach 1835–1865 (ZAO, SMSK, inv. č. 2809, sygn. Fr i 1, fol. 8).

35 Janusz SPYRA, *The marginal groups in the modernization processes in present times. The example of Romas/ Gypsies in Austrian Silesia (before First World War)*, in: *Creating an interdisciplinary paradigm using the example of modernization in a region (Austrian Silesia)*. Contributions for the XVIIth World Economic History Congress in Kyoto, Japan from 1 to 7 August 2015, red. A. Zářický, M. Závodná, Ostrava 2015, s. 167–182.

36 Gwiazdka Cieszyńska nr 12 z 22 III 1873, s. 99.

37 F. SLÁMA, *O cigánech na Těšinsku. Dle vlastních zkušeností*, Slovanský sborník 6, 1887, s. 123–127.

38 Choć sugeruje, że musieli mu oddawać część zysku od kradzieży, jeśli przyniosła obfity plon.

przysługujące cygańskim przywódcom, takie jak rozstrzyganie wewnętrznych konfliktów, zarządzanie przysięg, które mają to wyjaśniać, pilnowanie przestrzegania kodeksu Romów (*romanipen*), rozstrzyganie kwestii związanych ze sferą skałań (czyli sprawy ewentualnego wykluczenia z romskiej społeczności), integrowania społeczności romskiej, zapewnienie jej trwałości, podtrzymywania tradycji i zwyczajów³⁹. Uczestniczył też, jako najbardziej honorowy gość, w uroczystościach i obrzędach. W takiej funkcji spotykamy wajdę w jednej z opowiadań F. Slámy pt. „Cygańskie wesele”⁴⁰. Jest tu określony jako „nasz wojewoda cygański od Skoczowa”, który jest mądry, Cyganie go słuchają, a przy tym dba, aby nie kradli. Można się domyślać, że w jakimś stopniu wajda reprezentował swoich pobratymców wobec władz albo przynajmniej próbował interweniować w ich obronie w razie potrzeby. Nie zachowały się tego jakiegokolwiek ślady.

Na koniec trzeba wspomnieć, że podobny system tolerowania i nadzoru nad Romami obowiązywał w zachodniej części Śląska Austriackiego, czyli na Śląsku Opawskim. Także tutaj pewna liczba rodzin uzyskała w I połowie XIX zezwolenie na pobyt, co dokumentują podobne spisy, jak omówione wyżej. Na Śląsku Opawskim w 1842 r. przebywało siedem rodzin cygańskich (47 osób), w 1889 r. 13 rodzin (77 osób) zaś w 1910 r. 22 rodziny (48 osób). Nie znajdujemy w tych materiałach Romów noszących tytuł wajdy, lub w jakiś inny sposób wskazujących na pełnienie przywództwa wśród miejscowych rodzin romskich. Rodzi to pytanie, czy w takim razie uznawali oni kompetencje wajdów wybieranych dla Śląska Cieszyńskiego? Jest to możliwe, zwłaszcza że i tutaj większość rodzin należała do klanu Buriąskich. Ale jest to jedynie hipoteza, która wymaga potwierdzenia i dalszych badań⁴¹, podobnie jak dalszy rozwój tej instytucji, bowiem cygańscy wajdowie działali na interesującym nas terenie także po roku 1918, kiedy dawny Śląsk Austriacki trafił w części do Czechosłowacji, w części w granice Polski. Były to już inne czasy, domagające się osobnego przebadania.

„Cikáni volí vajdu”. O romských předácích v Těšínském Slezsku před první světovou válkou (Shrnutí)

Roztroušené, ale věrohodné zdroje dosvědčují, že Romové usídlení před 1. světovou válkou na území Těšínského Slezska se svolením tamních úřadů (okolo r. 1888 mělo 35 romských rodin právo domovské (96 osob) uznávali jako hlavu společenství vybraného představitele, nazývaného vajda. Není přesně známo, jaký byl rozsah jeho kompetencí, ovšem rozhodně lze předpokládat, že zahrnoval oblasti tradičně spjaté s hlavou romské komunity, tedy řešení konfliktů uvnitř společenství, dohled nad dodržováním kodexu Romů (*romanipen*), udržování tradic romské komunity, její integraci a zajištění jejího dalšího trvání. Díky dochovaným spisům tzv. tolerovaných Cikánů a analýze matričních knih zjistil autor jména sedmi osob, které v 19. století zastávaly funkci romského vajdy, a zpracoval jejich krátké životopisy.

39 A. KOWARSKA, *z badań nad przywództwem polskich Romów*, s. 144.

40 Wajda przybywa na wesele jednego z Romów, a potem nakazuje ukarać chłostą jednego z nich za kradzieże, które kalają dobre imię Romów. Opowiadanie ukazało się w czasopiśmie „Hlas národa. Nedělní listy” z 14.10.1888, przedrukował go potem Opavský týdeník 1888, nr 98 i 100. Por. F. SLÁMA, *Povídky a črty z Těšínska*, sv. 1, s. 126–137.

41 F. Sláma twierdzi, że władzę wajdy uznawali wszyscy cieszyńscy Cyganie, co sugeruje, że tylko oni.

ŽIL BYL JEDNOU JEDEN... ANEB REKONSTRUKCE OSOBNÍHO ŽIVOTA PROSTŘEDNICTVÍM PRAMENŮ EVIDENČNÍ POVAHY NA PŘÍKLADU PETRA CINGRA

Stanislav Knob

Stanislav Knob: Once upon the time there was a... reconstruction of personal life through non memoirs sources on the example of Petr Cingr

In general, the authors struggle to create biographies of prominent personalities with a disproportion of the source base to the public and personal life. The aim of the work is to introduce the sources and methods for writing a personal life of virtually any personality, but, for the purpose of illustration, the example of Petr Cingr will be used. Only some sources will be introduced: registers, census records, home registers, and statistics. The advantage of these sources is the fact that they are automatically acquired for all persons (of the parishes, municipalities, countries, states), regardless of whether they are or not famous, important or significant personalities. They are not so burdened with subjective selection and are universally applicable. Of course, the above mentioned sources have been used in historical research for a very long time, even for personal biographies, but, in their interpretation, there are still some reserves. Registers can be used not only for studying the genealogy of the ancestors of the personality, but also for getting to know the household, the important issue of godfathership and its changes, the population habits, the social relations and the transfer of patterns of behaviour, e.g. when choosing a job. Census records provide us with at least some insight into the level of housing and also bring a lot of useful information concerning the individual members of the household. The statistical material usually serves for generalization and determining averages (e.g. life expectancy). This can be used as a benchmark for evaluating individual events from a person's life.

Key words: biography, census, genealogy, godparent, registry book, statistics

Tato studie je v jistém smyslu pokračováním snahy ostravských historiků přiblížit širšímu publiku práci s historickými prameny (zejména) k hospodářským a sociálním dějinám. Dva dosud vyšlé svazky *Pramenů k hospodářským a sociálním dějinám* se setkaly s velice kladnou odezvou a brzy vyjde třetí souborné dílo, které pojme prameny obou předchozích dílů a navíc přidá některé další. Tyto knihy představují prameny obecně v jejich šíři a specifčnosti, kritikou a místem uložení. Z hlediska zaměření na hospodářské a sociální dějiny jsou prameny interpretovány spíše z pozice hromadných jevů, které je možné statisticky zpracovat. Naopak níže uvedený text by se chtěl zaměřit na jedno velice konkrétní téma, kterým je rekonstrukce osobního života jedné vybrané osobnosti s využitím několika vybraných pramenů. Ačkoliv budou využity kvantifikační metody, hlavním záměrem bude zachytit individuální a specifické jevy. Cílem práce je představit prameny a metody pro sepsání osobního života v podstatě jakékoliv osobnosti, avšak pro názornost bude využit příklad Petra Cingra.

Inspirací k napsání tohoto článku byla zkušenost se psáním knihy o Petru Cingrovi, kterou jsme společně připravili s Karlem Jířkem.¹ V případě, že byly už některé závěry připraveny pro tuto monografii, bude na to v textu a poznámkách pod čarou upozorněno.

1 Karel JÍŘEK – Stanislav KNOB, *Život a dílo Petra Cingra (1850–1920)*, Ostrava 2015.

Většina textu je však sepsána na základě dosud nepublikovaného a nově zpracovaného materiálu k osobnosti Petra Cingra.

Obecně se autoři potýkají při tvorbě biografii významných osobností s disproporcí pramenné báze k veřejnému a osobnímu životu. Ještě snad více tak tomu je v případě levicových dělnických vůdců, kteří obvykle v rámci stranické ideologie žijí zvláštním životem mučedníka, jenž „pro dobrotu celku obětoval vše, včetně svého osobního štěstí.“ Rodina a rodinný život se tak v oficiálních biografiích osobností dělnického hnutí objevují v těchto konotacích bez ohledu na skutečnost.²

Petr Cingr (1850–1920) byl přední odborový předák horníků (jeden ze zakladatelů Unie horníků rakouských), sociálně-demokratický novinář, agitátor a poslanec říšské rady ve Vídni v letech 1897–1918, poté poslanec a senátor v zákonodárných sborech Československé republiky. Ke konci života psal Cingr své paměti, které se však dosud nepodařilo objevit. Nemáme dochovanu ani osobní korespondenci, takže jsme zpravidla odkázáni na vzpomínky blízkých, zejména syna Petra a spolupracovníků (Jan Prokeš, Josef Pospíšil, Vojtěch Brda...). Většina textů k životu Petra Cingra vznikla jako novinové články k významným výročím a jubileím, ať už za jeho života (oslavné články k Cingrovým 60. a 70. narozeninám), tak po jeho smrti (nekrology, projevy na velkolepém pohřbu, odhalení památníku rok po jeho smrti a poměrně pravidelné připomínky kulatých a půlkulatých výročí od narození a skonu).

Téměř všechny tyto záznamy je možné nalézt v pozůstalosti Josefa Pergla, blízkého spolupracovníka Petra Cingra, která je uložena v Archivu města Ostravy. Hodnota těchto textů je pro badatele vysoká, avšak z pochopitelných důvodů přináší pouze omezený obraz života Petra Cingra. Jednak je většina textů oslavná nebo/a ideologicky, popř. osobní angažovaností zkreslená. Petr Cingr totiž skvěle zapadal do tradičního schématu socialistického vůdce průkopnické generace. Pocházel z chudých poměrů (údajně již v dětství si uvědomil nespravedlivé uspořádání světa!!!), pracoval jako hutník a horník, vstoupil do sociální demokracie, byl perzekuován (vězněn, načas emigroval do Saska), zůstal myslence věrný přes četné oběti a zůstal skromným i v době, kdy se stal poslancem. Všechny peníze věnoval na vydávání časopisů a organizační činnost, takže pro rodinu příliš nezůstávalo. Tento zjednodušený, i když ne zcela nepravdivý pohled jsme se pokoušeli obohatit v naší knize. Na tomto místě však jde zejména o postižení osobního života. Z tohoto hlediska se ve výše zmíněných zdrojích dozvídáme obecně velice málo.

Prameny evidenční povahy se pro potřeby této práce rozumí všechny dokumenty, které nevznikly primárně za účelem zanechání historického odkazu (vzpomínky) na danou osobu. Jsou sem počítány prameny, které jsou svojí povahou velmi osobní, např. matriky, avšak jsou pořizovány hromadně všem členům dané farnosti a mají často (alespoň pro 19. století) standardizovanou podobu. To samé platí pro operáty sčítání obyvatelstva a domovské matriky. Výhodou těchto zdrojů je skutečnost, že jsou pořizovány automaticky pro všechny osoby (dané farnosti, obce) bez ohledu na to, zda jsou či nejsou tzv. známými osobnostmi. Nejsou tak zatíženy subjektivním výběrem. Pochopitelně však i ony vyžadují určitou kritiku.³ Tyto prameny budou kombinovány s bohatým statistickým materiálem druhé

2 Lukáš FASORA, *Politická biografie socialistických vůdců v zemích střední Evropy*, Dějiny, teorie, kritika X, 2015, č. 1, s. 124–132.

3 O tom více Lumír DOKOUPIL – Jiří STIBOR, *Církevní a státní matriky*, in: *Prameny k hospodářským*

poloviny 19. a počátku 20. století. Společně by měly vytvořit, resp. v kombinaci s dalšími prameny dotvořit jednotný, poměrně ucelený obraz dané osobnosti a doby, ve které žila.

Ke studiu by se mohly nabízet také další prameny zejména ze světa práce, např. pracovní knížky. Ačkoliv přinášejí primárně záznamy o pracovní činnosti, mohou být velice důležité i pro výzkum osobního života. Díky jednotlivým záznamům můžeme zrekonstruovat časovou osu s místy, kde se daná osoba zdržovala, a podle této osy uskutečnit výzkum matrik. Existují rovněž povolání, která si vedou osobní složky o jednotlivých „členech“. V případě Petra Cingra jsou cenným zdrojem stenografické protokoly z říšské rady. Kromě základních informací o pobytu, povolání, volebním okrsku, politické příslušnosti vzniklo v souvislosti s parlamentní činností několik fotografií Petra Cingra (veduta prvních českých sociálně demokratických poslanců v říšské radě: vedle Petra Cingra také Josef Hybeš, Josef Steiner, Arnošt Berner, Karel Vrátný; nebo fotografie z poslanecké karty na dráhu). Vzhledem k omezenému rozsahu práce bude zaměřena pozornost na tři výše zmíněné typy pramenů evidenční povahy, které mají nejširší uplatnění při psaní biografii.

Matriky

Matriky se mohou stát pramenem k několika důležitým oblastem života dané osobnosti. Jak píše Eduard Maur: „*Matriky [...] jsou [...] pramenem neobyčejně štědrým. Matriční záznam nezachycuje jen základní události lidského života – narození, sňatek a úmrtí. Pomáhá poznat i rodinné prostředí, z něhož jedinec vyšel, společenské kruhy, v nichž si vyhledal manželku, radostné okamžiky, kdy přicházely na svět jeho děti, i tragické chvíle úmrtí nejbližších osob. Výběr kmotrů a svědků určitě ledacos napovídá o společenském prostředí, v němž se zkoumaný jedinec pohyboval, místo narození jednotlivých dětí o jeho geografické mobilitě*“.⁴ S těmito slovy lze jen souhlasit. Díky rozvoji historické demografie, sociálním dějinám, antropologii, genealogii však mohou být tyto informace ještě dále rozvedeny a hlavně interpretovány, jak bude naznačeno níže.

Výzkum matrik můžeme rozdělit do dvou oblastí. Jednak na jejich základě můžeme zachytit původ osobnosti a za druhé jeho rodinný život ve smyslu nukleární rodiny (otec, matka a děti). Studium původu a „startovacích podmínek“ je možné studovat třemi různými způsoby. Předně se můžeme zaměřit na přímé předky dané osoby, tak jak je to v literatuře běžné. Tato metoda nám umožní poznat rodinné vazby, do kterých se daná postava narodila. Můžeme zjistit jména a povolání rodičů a prarodičů. To jsou velmi důležité údaje pro sociální zázemí a status. Dále bychom měli věnovat pozornost domácnosti, ve které sledovaná osoba vyrůstala. Jak uvidíme níže, zdaleka se nemusí skládat jen z rodinných příslušníků. Nakonec můžeme studovat také různé další vazby a skutečnosti, které nám mohou osvětlit některé další souvislosti a vztahy v širším okolí popisovaného „hrdiny“. Sem je vhodné zařadit zejména problematiku kmotrovství.

a sociálním dějinám novověku I. Edd. M. Mýška a A. Zářický, Ostrava 2008, s. 34–37. Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Sčítací operáty z moderního sčítání obyvatel*. Tamtéž, s. 55–57.

4 Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen*, Sborník archivních prací XX/1, 1970, s. 430–431.

Přímí předkové

„Pradědečkem Petra Cingra byl pastýř Matiaš Zinger. Se svoji ženou Dorotou měl pravděpodobně tři syny Matěje, Josefa, Jakuba a dceru Ludmilu... Snad nejlépe se vedlo Jakobovi, který je v česky psaných záznamech matrik uváděn jako šafář. [...] Jeho ženou se stala Anna Guldamer [...], která byla nemanželskou dcerou Kateřiny Guldamer, nádenice (děvečky) v Hudlicích. Jakub měl se svoji ženou osm dětí. Nejstarší byla dcera Anna, která se narodila 20. července 1806 a 10. února 1828 se provdala za Františka Hejtmanka. Pravděpodobně ještě tentýž rok se mladému manželskému páru narodil syn Jan. František však zemřel již roku 1834 údajně ve věku 35 let. Anna pracovala jako nádenice (děvečka) na statku v Hudlicích č. 110, kde se jí narodily v poměrně velkém časovém rozestupu dvě nemanželské děti: Kateřina (6. května 1839) a Petr (12. května 1850)“.⁵

Za těmito několika málo větami stojí poměrně náročný výzkum matrik farnosti Hudlice, kde se Petr Cingr narodil a žili zde jeho předci. Můžeme vidět, že přímí předkové (pradědeček, dědeček, matka) Petra Cingra pracovali všichni v zemědělství. Mohli bychom tak mylně předpokládat, že Petr Cingr svým odchodem z rodné obce za prací v hornictví představoval průkopníka nebo ojedinělý případ v rámci rodiny. Studium matrik nedaleké obce Stradonice, která je dnes součástí městečka Nižbor, odhaluje další, věkově starší členy rodiny, jež přešli ze zemědělství do průmyslové výroby. Platí to pro mladšího bratra Cingrovy matky Jana Cingra a rovněž pro Cingrova bratrance Josefa Cingra, nemanželského syna Kateřiny Cingrové, sestry Cingrovy matky. Oba pracovali v místních železárnách. Možná, že tito dva příbuzní byli Petru Cingrovi nápomocni s hledáním práce ve stradonických hutích, ve kterých pracoval dle matričních zápisů v době sňatku s první ženou Františkou Špringlovou (14. července 1873)⁶ a rovněž při narození dvojčat Kateřiny a Velhelminy (2. října 1882).⁷ V obou případech Petr Cingr bydlel u svého tchána Františka Špringla, domkaře z č. 41 ve Stradonicích, což svědčí o silném poutu (a také dočasné hmotné nouzi rodiny Petra Cingra, kdy nějakou dobu nemohl najít práci a zajistit rodině samostatné bydlení)⁸ i k rodině manželky.⁹

Domácnost

Výše zmíněné informace o rodině jsou jistě velmi zajímavé a důležité, avšak nepoznané zůstávají další důležité vazby a poměry. Zejména, kdo tvořil domácnost, ve které Petr Cingr vyrůstal? Kdo vlastnil dům, ve kterém se narodil? Badatel totiž často může dojít k milným závěrům. Pamětní deska Petra Cingra visí na domě č. 110 v Hudlicích, kde se skutečně narodil, avšak jeho rodina tento dům nikdy nevlastnila. Jeho matka zde pravděpodobně sloužila pouze jako nádenice a to i přesto, že byla nejstarší dcerou šafáře v Hudlicích.

Aby bylo možné poznat osoby žijící ve stejné domácnosti s Petrem Cingrem, byl učiněn výzkum všech záznamů z matrik narozených, oddaných a zemřelých v domě č. 110

5 K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 36.

6 Státní oblastní archiv (SOA) v Praze, Sběrka matrik, Matrika oddaných farnosti Nižbor 25 (1873–1893), fol. 2. Zde je Petr Cingr uváděn jako „dělník v starohutské továrně ze Stradonic“.

7 SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika narozených farnosti Nižbor 23 (1859–1887), fol. 187. Zde je Petr Cingr uváděn jako „hutník ze Stradonic č. 41“.

8 Petr Cingr byl v 80. letech perzekuován úřady za účast v dělnických organizacích. Blíže k K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 51–72.

9 Blíže k tomu K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 75–76.

v Hudlicích pro časové rozmezí 1828–1863/1864. První datum je rokem sňatku Cingrovy matky Anny s Františkem Hejtmánkem.¹⁰ Druhý mezník tvoří smrt Cingrovy matky a jeho pravděpodobný odchod z rodné obce.

Dle matrik narozených obce Hudlice¹¹ se v domě č. 110 ve stanovém období narodilo šestnáct dětí, z toho šest nemanželských (viz Tab. 1). Ve stejném období nemá žádný jiný dům v Hudlicích tak vysoký počet nemanželských dětí. Druhý nejpočetněji zastoupený dům v počtu nemanželských dětí byl dům č. 50, kde se narodilo pět nemanželských dětí, ale z celkového počtu téměř čtyřiceti dětí. Rovněž šest dětí se ve stanoveném období narodilo Janu Hejtmánkovi, nevlastnímu bratrovi Petra Cingra. Pro dokreslení jeho rodinné situace je zařazeno do tabulky ještě sedmé dítě, syn Dominik, který se narodil 25. března 1866. Velký počet dětí vysvětluje, proč se Jan Hejtmánek nemohl postarat o svého mladšího nevlastního bratra Petra Cingra. Svou ženu Josefu Hrubou si vzal Jan Hejtmánek necelý měsíc před narozením prvního syna Jana. V matrice se svým podpisem hlásí k jeho otcovství. Na poslední chvíli tak bylo zabráněno tomu, aby se narodilo další nemanželské dítě v domě č. 110.

Dvě nemanželské děti se narodily Anně Hejtmánkové, rozené Cingrové, vdově po Františku Hejtmánkovi a matce výše zmíněného Jana Hejtmánka, otce sedmi dětí. Nejdříve dcera Kateřina (6. května 1839) a po jedenácti letech ještě syn Petr (12. května 1850). Zajímavý je věk matky. V době narození dcery Kateřiny měla 32 let a syna Petra již 43 let.¹² Její manžel František Hejtmánek zemřel na podzim roku 1834.¹³ Nemohl být tedy otcem ani jednoho z dětí. Petr Cingr se údajně nikdy nedozvěděl, kdo byl jeho otec. O této otázce můžeme pouze spekulovat. V úvahu přichází snad majitel domu č. 110 a tedy i možný zaměstnavatel Cingrovy matky. Pro tuto teorii by mluvil vysoký počet nemanželských dětí narozený v tomto domě, který, jak už jsem uvedl výše, nemá ve sledovaném období v jiném domě v Hudlicích obdoby. V této souvislosti je zajímavý záznam o narození nemanželského dítěte Františka Goldamera, který se narodil Kateřině, dceři Josefa Goldamera, statkáře v Hudlicích č. 110.¹⁴ Můžeme se domnívat, že majitelem domu č. 110 byl Josef Goldamer. Na základě všech záznamů z matrik se zdá, že v domě č. 110 pobývalo poměrně hodně lidí v podnájmu. Svědčí o tom zejména povolání otců manželských dětí, které se v domě narodily. Václav Kočí byl nádeník (nevíme, zda v zemědělství nebo v průmyslu), František Gedlink a Jan Mesek havíři, Antonín Čermák a Jan Hejtmánek hutníci. Pokud zde bydleli i jiní zejména svobodní muži, tak o nich nemusí být v matrikách žádný záznam, pokud se

10 Vzhledem k tomu, že se sňatek konal v domě č. 50, můžeme se domnívat, že do té doby žila Cingrova matka u svého otce v tomto domě. Nasvědčuje tomu také její věk v době svatby, kdy jí bylo 18 let a byla tedy neplnoletá. SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika oddaných obce Hudlice 10 (1785–1833), s. 68.

11 Státní okresní archiv Praha (dále jen SOA Praha), Sběrka matrik, Matrika narozených obce Hudlice 5 (1828–1839), s. 82; Hudlice 6 (1839–1848), s. 1, 15, 23, 25, 83; Hudlice 7 (1849–1858), s. 26, 38, 58, 74, 135, 166; Hudlice 15 (1858–1876), s. 23, 56, 94.

12 Matka Petra Cingra Anna se narodila 20. července 1806. SOA Praha, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Hudlice 3 (1785–1818), s. 90.

13 SOA Praha, Sběrka matrik, Matrika zemřelých obce Hudlice 13 (1834–1858), s. 1.

14 V jiných čtyřech záznamech o narození Barbory, Marie, Františky a Jana Goldammerových se však dozvídáme, že otcem dítěte byl František Goldammer, nádeník z Hudlic, syn Kateřiny, dcery Josefa Goldamera, přidavače při peci z Hudlic č. 110, a matky Lidmily rozené Fričové z Hudlic. Josef Goldammer je tedy jednou uváděn jako statkář v domě č. 110 a poté třikrát jako přidavač při peci. SOA Praha, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Hudlice 15 (1858–1876), s. 14, 64, 95 a 113.

nezoženili, nezemřeli nebo se jim nenarodilo nějaké dítě během jejich pobytu. Otcovství Petra Cingra tak zůstává nadále nevyřešeno.

Zbývající tři děti, o kterých ještě nebyla řeč, se narodily třem pravděpodobně svobodným ženám Anně Neumannové, Anně Hrubé a Marii Šlancové, které zřejmě pracovaly v domě č. 110 jako nádenice. Nejpravděpodobnější je to u Marie Šlancové, protože i její otec Antonín pracoval na statku č. 110 jako podruh. Anna Hrubá se 8. listopadu 1841, tedy tři měsíce po narození svého nemanželského syna Jana, provdala za Josefa Lejbla z nedaleké obce Trubská. Jde o jediný sňatek v domě č. 110 v Hudlicích ve sledovaném období 1828–1864 (viz Tab. č. 2).

Rovněž údaje o zemřelých osobách v domě č. 110 jsou ve sledovaném období velice skromné. Podařilo se nalézt pouze tři zemřelé osoby (viz Tab. č. 2), avšak všechny přinášejí zajímavé údaje. Úmrtí čtyřletého děvčátka z roku 1837 nám možná poodkrývá dalšího mužského obyvatele domu, který není uveden v předchozích záznamech. Bohužel ze záznamu je patrné pouze to, že pracoval jako nádeník (snad v zemědělství?). Rovněž druhá zemřelá se v jiných záznamech domu nevyskytuje. Jde o čtyřiceti devítiletou vdovu Kateřinu Lebrovou, která zemřela na souchotě. S domem č. 110 ji nepojí ani bydliště otce ani manžela. Z těchto údajů se zdá, že rodným domem Petra Cingra prošlo během jeho pobytu poměrně velké množství lidí. Většina z mužů pracovala jako nádeníci a dělníci, mohli tak být přirozeným vzorem pro Petra Cingra při jeho rozhodnutí nezůstat v zemědělství, ale pracovat v průmyslu. Obyvatelky domu byly zpravidla vdovami nebo svobodnými mladými ženami. Společně zde pracovaly pravděpodobně jako nádenice, děvečky, popř. tu mohly najít skromné ubytování v době životní nouze (?).

Poslední, třetí záznam z tabulky zemřelých v domě č. 110 v Hudlicích, je pro výzkum života Petra Cingra zásadní. Jde o úmrtí jeho matky Anny Hejtmánkové ve věku 57 let na následky „*podebrání střev v důsledku úplavice*“. Ve většině vzpomínek na Petra Cingra (včetně syna Petra) se objevuje informace, že osiřel již v deseti letech. Matriční záznam ukazuje, že Petrovi bylo v den úmrtí jeho matky třináct let. Tato informace jistě nezmírňuje hodnotu osobní tragédie osiřelého chlapce, avšak přináší pravdivý obraz skutečnosti. Rozdíl tří let mohl být pro osud Petra Cingra zásadní. Zatímco ve třinácti letech již mohl odejít z domu a pracovat jako údajně urostlý a silný chlapec sám, v deseti letech by možná zůstal v rodné obci na pozici ostrádkového sirotka, protože jak ukáže další výzkum níže, pravděpodobně zde nebyl nikdo, kdo by se ho opravdu ujal, jak tomu bylo například u Ladislava Zápotockého, který ve svém otčímovi kováři Františku Kličkovi našel milujícího opatrovníka.¹⁵

Kmotři

Problematika kmotrovství zatím do českého prostředí příliš nepronikla.¹⁶ Dosavadní (spíše v západní Evropě realizované) výzkumy se soustředily na popis strategií, sítí vztahů vytvářených prostřednictvím kmotrovství a určitých opakovaných principů při výběru kmotrů a jejich případné rozvolňování, popř. výběru křestního jména dle kmotrů apod. Bádání je sěžováno stejně jako jakýkoliv výzkum zaměřený na studium rodin postupným nárůstem

15 Zdeněk ŠOLLE, *Průkopníci*, Praha 1975, s. 85.

16 Více o této problematice Markéta SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním dějinám raného novověku a 19. století*, Český časopis historický 114, 2016, č. 1, s. 64–88.

populace a zvyšujícími se migracemi. Přesto může být dosaženo zajímavých výsledků jak ve venkovských tradičních oblastech, tak v městských centrech.

Zdá se, že v českém prostředí převažovaly tzv. vertikální strategie kmotrovství, při kterých rodiče vyhledávali kmotry z vyšší společenské vrstvy s cílem zajistit co nejlepší dary a budoucnost svému potomkovi.¹⁷ Z hlediska těchto lépe situovaných kmotrů šlo často o altruismus, snahu zviditelnit se v dobrém světle v rámci místní komunity. Po celé Evropě platilo, že žádost o kmotrovství se neodmítala. U některých „oblíbených“ osob však můžeme zcela realisticky pochybovat, zda by byly schopny poskytnout podporu všem svým kmotřencům vzhledem k jejich vysokému počtu. Posílené vazby skrze kmotrovství mohly přinášet výhody jak pro kmotřence a kmotry, tak také pro rodiče dětí. Ti tak mohli například dosáhnout uzavření výhodného sňatku apod. Zdá se, že důležitým aspektem při výběru kmotra byla délka a pevnost zakotvení v místní společnosti.¹⁸

Věk kmotra měl být přiměřený. Nemělo jít tedy o osobu příliš mladou, která by nedokázala poskytnout oporu v duchovním vývoji, ani například o prarodiče dítěte, aby se nestalo, že zemřou ještě před dosažením samostatnosti kmotřence.¹⁹

Od konce 18. století a během 19. století se v evropské historiografii na základě jednotlivých výzkumů uvažuje v souvislosti s modernizací společnosti a s ní spojeným vzrůstem individualismu a zintimnění rodinného života o postupném oslabení významu tradičního duchovního příbuzenství. Kmotří začali být vybíráni z členů nejužší rodiny, tak jak jsme zvyklí z dnešní doby. Žádat o kmotrovství cizí osobu mohlo být považováno za nevhodné. K této skutečnosti přispěl také demografický přechod, v jehož důsledku dochází ke snížení počtu narozených dětí. Rodiče se mnohem více soustřeďují na péči o děti. Křest se postupně posouvá o několik týdnů i měsíců po narození dítěte a získává mnohem slavnostnější ráz. Kmotří tak mohou pocházet i z mnohem vzdálenějších oblastí. Kmotrovství tak mohlo spojit rodiny dříve oddělené v důsledku migrace.²⁰

Volba kmotra je odrazem fungování sociálních vazeb v dané společnosti, do které byl novorozenec svým křtem přijat. Je možné ho vnímat též jako určitou strategii rodičů. Kmotří se zavazují, že budou napomáhat s výchovou daného dítěte (pochopitelně v intencích daného vyznání) a v případě úmrtí rodičů je zastoupit. Z těchto důvodů byly, pokud to bylo jen trochu možné, za kmotry vybírány vážené osoby, od kterých bylo možné očekávat všestrannou podporu dítěte. Katolíkům se doporučovalo neprodlené pokřtění novorozence, aby se nestalo, že zemře bez přijetí svátosti. Z tohoto důvodu se obřadu často neúčastnila matka, ležící jako „nečistá“ v šestinedělí. Ze stejného důvodu se také výrazně snižovala geografická vzdálenost, odkud mohli být kmotří rekrutováni. Docházelo tak často k propojování několika blízkých rodin geografickými, společenskými, přátelskými i příbuzenskými vazbami.²¹

Propojení několika rodin můžeme vidět na příkladu dětí Anny Hejtmánkové a dětí jejího syna Jana Hejtmánka. Všem šli za kmotry členové rodiny Paterů, Sýkorů a Kočí. Janu Hejtmánkovi byli při jeho křtu v roce 1828 kmotry Antonín Sýkora a Kateřina

17 Naopak horizontální kmotrovství představuje situaci, kdy jsou si kmotří s kmotřenci společensky zhruba rovni.

18 M. SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém*, s. 73–79.

19 Tamtéž s. 80–81.

20 Tamtéž, s. 81–82.

21 Tamtéž, s. 67–68 a 79.

Paterová.²² Její manžel Josef Patera byl rovněž svědkem na svatbě jeho rodičů Anny a Františka Hejtmánkových.²³ Oba manželé Paterovi pak byli kmotry nemanželských dětí Anny Hejtmánkové: Kateřiny (*1839) a Petra (*1850). Zbylými kmotrami obou dětí byly Antonie a Veronika Sýkorovi. Druhá jmenovaná byla manželkou Antonína Sýkory, který byl, jak je výše zmíněno, rovněž kmotrem Jana Hejtmánka. Antonín a Veronika Sýkorovi žili v Hudlicích v domě č. 50. Zde vyrůstala, provdala se a porodila prvního syna Janova matka Anna Hejtmánková. Ze sdíleného bydlení pravděpodobně vznikly silné vazby obou rodin.²⁴

Díky nim se Anně Hejtmánkové podařilo svým nemanželským dětem získat poměrně „prestižní“ kmotry (Josef Patera byl krejčovským mistrem). To svědčí o tom, že její sociální statut a vazby na rodinu Paterových a Sýkorových nebyly narušeny. Matky s pošramocenou pověstí totiž jen těžko hledaly jakékoliv kmotry pro své děti.^{25,26} Avšak na druhou stranu je velice pravděpodobné, že oba kmotři šli dítěti za kmotry pouze právě díky přátelským a rodinným vazbám, a nemohli pak splnit svou funkci opatrovníků třináctiletému Petru Cingrovi v době, kdy mu zemřela matka. Veronika Sýkorová měla v té době již padesát šest let a navíc byla již dlouhou dobu vdovou. Její možnosti byly pravděpodobně prakticky nulové. Josef Patera byl ještě o sedm let starší a zbývalo mu už jen pouhých pět let života. Vzhledem k tomu, že se Petr Cingr povolání krejčovského mistra nikdy nevěnoval, tak i vliv druhého kmotra můžeme považovat pouze za symbolický.²⁷

Pěti dětem Jana Hejtmánka byla kmotrou Marie Paterová, zbylým dvěma její manžel Antonín Patera, povoláním slévač. Snad se jednalo o kolegu Jana Hejtmánka. Druhými kmotry vedle Paterových byli členové rodiny Prokopa Kočího: jeho dcera Anna (provdaná Sívá), syn Jan a poté Janova dcera Anna (provdaná Kořená). Rodiny Paterů a Kočí byly spjaty silnými duchovními vazbami.²⁸ Převládá zde tedy spíše intenzivní strategie rodičů při výběru kmotrů, která se snaží prohlubovat již dosažené vazby, nad extenzivní strategií, v níž jde zejména o navázání nových vztahů. Můžeme zde opět vidět, že převládajícím povoláním kmotrů není zemědělská, ale průmyslová činnost (hornictví a hutnictví). Všechny křty proběhly do několika málo dní po porodu. Všichni kmotři pocházeli z Hudlic, což odpovídá intenzivní strategii kmotrovství i krátkému času mezi křtem a porodem.

Na zkoumaném vzorku můžeme sledovat i poměrně časté pojmenování dítěte podle kmotra. U dvanácti dětí ze sedmnácti uvedených se shoduje jméno kmotřence se jménem

22 SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Hudlice 5 (1828–1839), s. 1.

23 SOA Praha, Sběrka matrik, Matrika oddaných obce Hudlice 10 (1785–1833), s. 68.

24 Silné (příbuzenské i duchovní) vazby osob žijících v domech č. 50 a 110 je možné doložit celou řadu.

25 M. SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém*, s. 84.

26 To můžeme u našeho vzorku (viz Tab. 1) vidět u nemanželských dětí Anny Neumannové a Anny Hrubé. Antonínovi, synovi Anny Neumannové, byly za kmotry Marie Foltýnová, žena domkaře, a Anna Hejtmánková, vdova, která se navíc sama stala před rokem matkou nemanželského dítěte. Janovi, synovi Anny Hrubé, šli za kmotry František Hájek a Eva Skleničková, oba nádeníci.

27 Josef Patera, domkař a krejčovský mistr, zemřel 3. dubna 1868. Jeho manželka Kateřina Paterová, která byla kmotrou Cingrovy sestry Kateřiny, zemřela 22. 3. 1875. Veronika Sýkorová, vdova po havíři, zemřela 18. dubna 1876. SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika zemřelých obce Hudlice 19 (1857–1879), s. 100, 117 a 165.

28 Jen malá sonda pro Hudlice v letech 1849–1858 ukázala, že Marie a Antonín Paterovi byli kmotry čtyřem dětem Josefa Kočího a jeho ženy Anny. SOA Praha, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Hudlice 7 (1849–1858), s. 16, 52, 92 a 160.

jednoho z kmotrů. U Prokopa Hejtmánka můžeme předpokládat, že byl pokřtěn jménem po otci svého kmotra.

Porodní bába nejenže v případě, že se dítě narodilo slabé, měla možnost dítě pokřtít, ale stávala se také někdy kmotrou nebo mívala alespoň k dětem, které přivedla na svět, zvláštní vztah.²⁹ V námi sledovaném případě se na porodu dětí podílely Ludmila a Anna Foblovy a Anna Malá. Žádná z nich se nestala kmotrou některého z dětí, ani nebylo nutné, aby je nouzově pokřtila. Všechny děti byly pokřtěny místními faráři (Wenzlem Hanauškem, Josefem Čermákem, Františkem Nigrinem a Antonínem Viktorinem).

Nukleární rodina

V případě Petra Cingra se ukázalo být studium matrik pro poznání jeho nukleární rodiny naprosto zásadní. Zatímco v drtivé většině ostatních zdrojů, včetně osobní výpovědi syna Petra, se můžeme dozvědět maximálně o čtyřech dětech (z toho dvě přisvojené od druhé manželky) a jednom manželství Petra Cingra, tak studium matrik odhalilo první manželství a v něm dalších osm narozených dětí (+ další dvě můžeme předpokládat na základě jiných pramenů).³⁰ Přehled všech v matrikách nalezených dětí ukazuje Tab. č. 4. Největší nesnází při studiu rodinných vazeb Petra Cingra byla skutečnost, že se velice často stěhoval za prací zejména v důsledku perzekuce rakouskými úřady. Pro studium matrik bylo nejdříve nutné sestavit časovou osu života Petra Cingra s místy, kde se nacházel (viz Tab. č. 5). V tomto ohledu hrály nezastupitelnou roli životopisy Petra Cingra, které vyšly v tisku k jeho šedesátým, sedmdesátým narozeninám a jako nekrology. Následovalo studium matrik jednotlivých obcí z chronologického přehledu. Ačkoliv výsledky jistě stály za námahu, je nutné upozornit, že i studium matrik mělo své limity. Nepodařilo se dohledat narození dvou dcer. Ještě horší situace byla u data úmrtí. Zpravidla se podařilo zjistit datum smrti pouze u dětí, které zemřely v dětském věku. Podle dosud nejpravděpodobnější hypotézy se dospělosti dožily pouze dvě děti z prvního manželství Petra Cingra (Anna a František), poté obě osvojené děti (Anna a Josef) a obě děti z druhého manželství (Petr a Alois). Na základě pramenů se podařilo najít informace pouze o sňatcích Petra, Josefa a Anny (osvojené dcery).³¹

Migrace Petra Cingra za prací potrhala částečně rodinné vazby a rovněž i vazby kmotrovské. Většinu dětí šli za kmotry kolegové ze zaměstnání a jejich manželky. Výjimkou jsou děti, které se narodily Františce, manželce Petra Cingra, v rodných Stradonicích. U dvojčat Kateřiny a Vilhelmíny figuruje jako kmotra Kateřina, sestra Františky. Druhou kmotrou byla Marie Prošková.³² Zajímavostí může být také fakt, že kmotrem synů z druhého manželství byl Josef Hybeš,³³ což svědčí o blízké osobní vazbě obou mužů, kterou nemáme dosud takřka nijak jinak doloženou.

29 M. SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém*, s. 83–84.

30 Blíže k tomu K. JIŘÍK – s. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 77–82.

31 Tamtéž, s. 312–315.

32 SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Nižbor 23 (1859–1887), s. 187.

33 Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), Sběrka matrik, Matrika narozených obce Moravská Ostrava, Inv. č. 10755, sig. MO i 57 (1905–1907), s. 455.

Sčítání obyvatelstva a domovské matriky

Sčítací operáty jsou cenným pramenem pro poznání úrovně bydlení, vzdělání (společenský vzestup), náboženského vyznání (sekularizace), počtu členů domácnosti atd. V případě Petra Cingra máme k dispozici pouze dva sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva z let 1910 a 1921 z Moravské Ostravy.³⁴ Sčítací operáty pro rodnou obec Hudlice jsou dochovány až od roku 1900, když již zde dlouho nebydlel. v roce 1869 Petr Cingr snad pracoval v Počáplech u Mělníka. Nicméně nevíme, zda zde rovněž bydlel. V roce 1880 pobýval v Bohosudově. Sčítací operáty k této obci jsou dochovány v okresním archivu v Teplicích, avšak dosud nebyly zpracovány. V roce 1890 byl Petr Cingr v emigraci v Sasku. V roce 1900 bydlel v Těšíně. Sčítací operáty se dosud nepodařilo objevit. Do Moravské Ostravy se Petr Cingr definitivně odstěhoval v roce 1904 a domovské právo získal 1915.³⁵ Díky tomu máme dochován záznam o jeho domácnosti z roku 1910 a krátce po jeho smrti z roku 1921. Údaje o členech domácnosti můžeme ověřit na základě výpovědi syna Petra.³⁶

Jak tedy bydlel poslanec říšské rady za sociální demokracii v roce 1910? Jeho trvalým bydlíštěm byl byt v domě na Zvěřinově ulici č. 766, který byl poměrně nový, protože byl vystavěn někdy v letech 1901 až 1910. Majitelkou domu byla Anna Jablonská, která v něm zároveň i bydlela. Jednalo se o dvoupatrovou budovu bez jakýchkoliv přístaveb a stájí. K domu nepřiléhala zahrada. Dům splňoval hygienické podmínky, tzn., že byl připojen na vodovod a bylo v něm devět toalet pro devět bytů a stejný počet domácností. V jednotlivých bytech žilo kromě dvou výjimek (jeden prázdný a jeden byt s jedním obyvatelem) čtyři až sedm členů. Nejpočetnější domácnost patřila Petru Cingrovi. Většina nájemníků domu uváděla jako svou hlavní profesi úřednickou činnost. Petr Cingr zapsal jako své hlavní povolání sekretář Unie horníků rakouských. Byt Petra Cingra byl umístěn ve druhém poschodí a měl dva pokoje, jeden předpokoj a jednu kuchyni. Tři okna směřovala do ulice a jedno na dvůr. Roční nájemné činilo 672 K bez vybavení. Nejlevnější byty v domě stály 420 K a nejdražší 733 K.

Petr Cingr vyplnil v záznamu původně osm osob, avšak syn František z prvního manželství byl úředníkem škrtnut, protože byl nepřítomen.³⁷ Vedle manželského páru Petra a Aloisie Cingrových žili v domácnosti děti Aloisie z prvního manželství Anna a Josef, společní synové Petr a Alois a jako opatrovnice neteř Aloisie Marie Rojová.

V roce 1921 bydlela vdova po Petru Cingrovi na Nádražní třídě č. 136 se stejnými členy domácnosti jako v roce 1910. Mezi nejdůležitější změny patří sňatek dcery Anny, provdané Leinweberové, odchod některých členů rodiny z katolické církve, poměrně vysoké (středoškolské) vzdělání a dobře situovaná povolání dětí Petra Cingra (syn Josef byl vrchní účetní).

O jednotlivých členech domácnosti je možné dozvědět se celou řadu informací: pohlaví, datum narození, místo narození, domovskou obec, vyznání, rodinný vztah, „národnost“, znalost čtení a psaní, tělesné vady, hlavní povolání (obor, postavení, závod) v roce 1910

34 Archiv města Ostravy (dále jen AMO), fond Okresní úřad Moravská Ostrava, Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva v roce 1910, kart. č. 94, č. p. Zvěřinova ulice č. p. 766 a Sčítací operáty ze sčítání obyvatelstva v roce 1921, kart. č. 135, inv. č. 136, Nádražní ulice č. p. 545.

35 AMO, Domovská matrika XV, s. 454–455.

36 *Na svého otce vzpomíná syn*, Nová svoboda, 4. 11. 1970.

37 Dle záznamu se trvale zdržoval ve Francii.

a 1907 (popř. 1921 a 1914), vedlejší povolání, vlastnictví nemovitého majetku, zda je přítomen či nepřítomen trvale nebo dočasně, popř. místo, kde se nepřítomný zdržuje.

Vhodným doplňujícím pramenem ke sčítacím operátům jsou domovské matriky. V nich je možné najít opět úctyhodné množství údajů: jméno, místo a datum narození, náboženské vyznání, stav, zaměstnání, bydliště, dřívější příslušnost (k domovskému právu) a způsob, jakým osoby získaly domovské právo v dané obci (zpravidla doloženo úředním usnesením s datem a číslem jednání a příslušnými paragrafy zákona). Úředníci do těchto matrik zapisovali i další údaje. V případě Petra Cingra jsou záznamy v domovských matrikách jedinečné pro určení data druhého sňatku Petra Cingra a získání domovského práva v Moravské Ostravě. V jiných zdrojích se podle úrovně dosavadního výzkumu tyto údaje nedochovaly. Domovské matriky byly také nepostradatelné při studiu života Cingrových dětí.³⁸

Závěry z výzkumu byly interpretovány v citované knize navíc doplněné o další prameny (vzpomínky a fotografický materiál).³⁹ Na tomto místě je vhodné upozornit na některá úskalí sčítacích operátů a domovských matrik. Velice často se stává, že data narození se liší od matričních záznamů. Doporučuji věřit spíše matrikám narozených, jejichž zápis je bližší dnu narození než zápis ve sčítacím archu. Cenné je srovnání vývoje osob v jednotlivých sčítáních podle bohatého množství kategorií. Je tak možné zachytit migrace (geografické), sociální vzestupy a pády apod.

Statistiky

Obecně slouží statistiky k zachycení celé řady jevů v jednom celkovém přehledu. Jsou tak velice užitečnou pomůckou pro studium mnoha oborů a témat. Obvykle platí, že kvantitativní výzkum je tím věrohodnější, čím více se opírá o kvalitativní výzkum. Jednotlivé příklady tak mohou být potvrzením tezí ze statistik nebo je mohou vhodně korigovat. Pro potřeby tohoto článku bude uvažováno obráceně. Je možné na základě obecných kvantitativních výzkumů dojít k nějakým individuálním závěrům? Ze samotných dat spíše nikoliv, protože bychom vytvořili pouze jakéhosi „průměrného“ člověka dané doby. Avšak v kombinaci s dalšími daty získanými z jiných zdrojů mohou být statistiky zajímavým doplňkem k výzkumu. Mohou poskytnout srovnání a určité zařazení zjištěných skutečností do zvyklostí (obvyklosti, „normálu“) tehdejší společnosti.

Výše zmíněné bude představeno pouze na několika málo příkladech ze života Petra Cingra: délce života, věku a rodinném stavu při uzavření manželství.

38 K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 312–315.

39 Tamtéž, s. 233–249, 312–315.

Délka života

V roce 1850 se narodilo v českých zemích 284 678 dětí, což je z dlouhodobého hlediska poměrně průměrný počet, avšak po bouřlivých letech 1846–1848⁴⁰ se jednalo o nárůst. Z těchto dětí bylo 36 958 nemanželských (13 %), z nich 18 697 chlapců (6,6 %). Ani zde se nejedná o žádný výkyv z dlouhodobého „normálu“, který se v polovině století pohyboval kolem 13 %. Z výše uvedeného celkového počtu se 5 303 dětí narodilo mrtvých, z toho 3005 chlapců a z nich 633 nemanželských, což ukazuje na vyšší podíl mrtvě narozených u chlapců a u nemanželských dětí.

Do jednoho roku věku zemřelo v roce 1850 téměř 75 tisíc dětí (26 % z celkového počtu narozených dětí). V druhém roce života to bylo dalších téměř 70 tisíc (24,5 % z celkového počtu narozených v roce 1850). Polovina dětí z ročníku 1 850 tedy zemřela do dvou let od narození. Od třetího roku života následuje prudký pokles úmrtnosti, přesto do 5 let věku zemře dalších 18 tisíc (6,4 %), do 8 let umírá stále ročně více než tisíc dětí. Teprve od devátého roku do dvacátého roku života se úmrtnost drží pod touto hranicí. Zajímavostí je, že absolutního minima bylo dosaženo v roce 1863 (513 zemřelých), ve kterém Petr Cingr přišel o matku a tím pádem osiřel. Od dvacátého prvního roku života osob narozených v roce 1850 je možné spatřovat (kolísavě) mírně stoupající křivku úmrtnosti v rozmezí 1 100 až 1 500 zemřelých ročně. Po padesátém roku věku se tempo růstu křivky zemřelých zrychluje a pohybuje se mezi 1 500 a 2 500 zemřelých ročně. V roce 1913, kde řada dat končí,⁴¹ žije z původních více než 280 tisíc narozených dětí v roce 1850 pouze cca 28 tisíc (10 %). Z toho pouze třetina mužů (8 747) a dvě třetiny žen (19 398). V následujících letech přišlo válečné období plné mnoha strádání a nedostatku.⁴²

Na základě výše uvedeného můžeme považovat téměř za zázrak, že se Petr Cingr dožil svých sedmdesátin a zemřel na sklonku roku 1920. Jako u nemanželského syna matky vyššího věku (navíc při tehdejší vysoké úmrtnosti dětí) bylo u něho vysoké riziko úmrtí již v dětském věku. Ve třinácti letech osiřel a odešel z rodné obce za prací. Absolvoval vojenskou službu, kde málem zemřel při výkonu služby, když se s ním utrhla plovárna během povodně, na které sloužil jako instrukční poddůstojník.⁴³ Až do počátku devadesátých let pracoval ve fyzicky těžkých a rizikových povoláních (zejména jako horník, hutník a stavební dělník). Byl mnohokrát vězněn (včetně vazby zpřísněné posty), v důsledku perzekuce nemohl najít

40 V roce 1846 se narodilo 259 472 dětí, v roce 1847 249 085 dětí, v roce 1848 jen 225 675 dětí, ale již v roce 1849 278 660 dětí. *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918*, Díl I, 1754–1865, Praha 1978, s. 71–72.

41 Statistická řada *Bewegung der Bevölkerung* z Österreichische Statistik končí rokem 1913, který byl vydán v roce 1918.

42 *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918*, Díl I. 1754–1865, Praha 1978. s. 110, 117–118, 121–122; Díl II. 1865–1918. Praha 1978. s. 97–103; *Statistisches Jahrbuch der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1866*. Wien 1868. s. 24; *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1868*. Wien 1870. s. 26. 1869 (1871) s. 31; 1872 (1874) s. 48; 1873 (1876) s. 55; 1874 (1877) s. 55; 1875 (1878) s. 57; 1876 (1879) s. 56; 1877 (1880) s. 56; 1878 (1882) s. 56; 1881 Teil I (1884) s. 95; *Bewegung der Bevölkerung im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1881 und 1882. Wien 1884*. s. 106–108 a 220–222; 1883 (1885) s. 85–87; 1884 (1886) s. 85–87; 1885 (1887) s. 85–87; 1886 (1888) s. 85–87; 1887 (1889) s. 85–87; 1888 (1890) s. 96–98; 1891 (1893) s. 96–98; 1892 (1895) s. 96–98; 1893 a 1894 (1896) s. 96–98 a 268–270; 1895 (1898) s. 218–220; 1896 (1899) s. 236–8; 1897 (1900) s. 237–239; 1898 (1902) s. 222–224; 1901 (1904) s. 201–203; 1902 (1906) s. 201–203; 1903 (1906) s. 77–79; 1904 (1908) s. 202–204; 1905 (1908) s. 79–81; 1906 (1908) s. 79–81; 1907 (1910) s. 254–256; 1908 (1911) s. 78–80; 1911 (1913) s. 91–93; 1912 (1915) s. 98–100; 1913 (1918) s. 223–225; 1911 (1913) s. 91–93. 1912 (1915) s. 98–100. 1913 (1918) s. 223–5.

43 K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 49.

zaměstnání a i s rodinou strádal, zažil pracovní vypětí související s kumulací mnoha funkcí v dělnickém hnutí, mnoho těžkých chvil v zápase s opozicí i vlastními spolupracovníky a v neposlední řadě množství úmrtí mezi nejbližšími členy rodiny (matka, děti, manželka). Snad až období od roku 1897, kdy se stal poslancem říšské rady, přineslo do jeho života stabilní příjem, určité výsady a vyšší životní standard, což mělo pravděpodobně příznivý vliv na jeho zdraví. Avšak ke konci života zažil útrapy války a i přes poměrně vysoký věk byl aktivně činný v ochraně dělnických zájmů.⁴⁴

Ze slavných českých rodáků z roku 1850 přežilo Cingra „jen nemnoho“ významných osobností. Za všechny vzpomeňme alespoň farmakologa, přírodovědce, archeologa a vlastivědného pracovníka Jana Hellicha (1850–1931), Cingrova spolupracovníka sociálně demokratického politika a novináře Josefa Hybeše (1850–1921), předlitavského ministra financí Karla Marka (1850–1936), českého politika Vojtěcha Kulpa (1850–1932), české šlechtice a politiky Ferdinanda Lobkowicze (1850–1926) a Karla Emanuela ze Žerotína (1850–1934), právníka a rektora Univerzity Karlovy Františka Storchy (1850–1924), českého novináře a politika Adolfa Srba (1850–1933) a zejména Tomáše Garrigue Masaryka (1850–1937).

Pro určení příčiny smrti jsou statistiky do roku 1920 velice omezeným zdrojem poznání. Což můžeme demonstrovat na smrti matky Petra Cingra Anny Hejtmánkové. Na základě matričního zápisu (viz Tab. č. 3) zemřela Anna Hejtmánková na úplavici. V roce 1863 zemřelo v českých zemích 204 273 osob,⁴⁵ z toho 2 484 násilnou smrtí (mezi které je řazena sebevražda, vzteklna, úraz, poprava) a 201 789 na nemoc, z toho 198 682 (97,3 % z celkového počtu zemřelých) v kategorii „obyčejná“. Na epidemie, kam by snad bylo možné zařadit vysoce infekční úplavici, 1 211 osob (0,6 %).⁴⁶

Petr Cingr zemřel na základě matričního zápisu v úmrtní knize na srdeční svalovou degeneraci („*Herzmuskulentartung*“) 7. listopadu 1920.⁴⁷ Dlouhodobě však trpěl kornatěním cév a podle výpovědi syna Petra také záduchou.⁴⁸ Pro tento rok je k dispozici podrobná úmrtní statistika. Podle ní zemřela zhruba pětina lidí na epidemické, endemické a infekční onemocnění, 12,7 % na choroby dýchacího ústrojí, 14,1 % na „sešlost věkem“, 10,6 % připadlo na choroby nervového systému, hranici 10 % atakovaly ještě nemoci krevního oběhu (9,5 %) a nemoci zažívacího ústrojí (8,9 %).⁴⁹

Naděje na dožití u obou příkladů Petra Cingra i jeho matky Anny Hejtmánkové byla mnohem nižší, než se oba dožili. Ještě v roce 1920 se muži měli v průměru šanci dožít 47 a ženy necelých 50 let. Teprve v meziválečném období se do roku 1938 naděje na dožití u mužů prodloužila na 56,5 roku a u žen na 60,8 roku. Odhad pro rok 1870 Českého

44 Tamtéž, s. 251–272.

45 Z toho 99 247 žen. Ve věku 57 let to bylo 712 mužů a 716 žen (dohromady 0,7 %). Ve starším věku než 57 let zemřelo 46 139 osob (22,6 % z celkového počtu zemřelých), z toho 24 641 žen (12,1 %). Absolutně největší počet lidí zemřel ve věku 61 let a to 1997 lidí, z toho 995 mužů a 1269 žen. *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1864*. Wien 1865. s. 24–33.

46 *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918*, Díl I, 1754–1865, Praha 1978, s. 114.

47 *Knihy zemřelých 16. vídeňské farnosti Neuottakring*. Online, dostupné z: <http://www.data.matriculana.info> [cit. dne 3. 6. 2016]

48 *Na svého otce vzpomíná syn*, Nová svoboda, 4. 11. 1970.

49 Zemřelí podle příčiny úmrtí, věku a pohlaví v roce 1920. Online, dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/25385875/13435817+403810f05.pdf/cb86d655-cc58-424a-9ea2-85502ff4ed2e?version=1.0>

statistického úřadu předpokládá průměrnou délku života mužů na cca 33 let, zatímco u žen 38 let, avšak je třeba si uvědomit, že věkový průměr výrazně ovlivňovala vysoká úmrtnost dětí kojeneckého věku.⁵⁰

Věk a rodinný stav snoubenců

Když se Petr Cingr poprvé ženil 14. července 1873, bylo mu dvacet tři let, zatímco jeho ženě Františce Špringlové dvacet jedna a byla tak nezletilá a musela žádat o povolení sňatku okresní soud v Křivoklátě.⁵¹ Ve stejném roce se uskutečnilo téměř 75 tisíc sňatků v českých zemích, z toho sedm a půl tisíce (10 %) se uskutečnilo mezi snoubenci, kde ženich měl méně než 24 let a nevěsta mezi 20 a 24 lety. Oba snoubenci byli z pochopitelných důvodů dosud svobodní, což byla nejčastější varianta mezi snoubenci v tomto roce (81 %). Sňatek tak ani v jednom z kritérií nijak nevybočoval z běžných norem své doby.⁵²

Druhý sňatek uzavřel Petr Cingr s Aloisií Burianovou 20. ledna 1903 v Těšíně.⁵³ Ženichovi bylo padesát dva, nevěstě čtyřicet jedna a byla těhotná. Z celkového počtu více než 74 tisíc sňatků uskutečněných v tomto roce, připadlo na tuto věkovou kategorii ženicha a nevěsty 149 sňatků (0,2 %). Oba snoubenci byli ovdovělí již deset let a pravděpodobně i stejnou dobu spolu žili v jedné domácnosti. Důvodem k sňatku byl tedy nejspíše potomek, který přišel na svět 1. května 1903, a byl jím syn Petr.⁵⁴ Sňatků mezi vdovci se uskutečnily v tomto roce v českých zemích necelé tři tisíce (4 %), z toho na Slezsko jich připadlo 221.⁵⁵

Závěr

Velkým přínosem pro badatele je skutečnost, že Petr Cingr zůstal celý život „matričním katolíkem“, ačkoliv je možné se domnívat, že byl jako socialista alespoň politicky zaměřen proti vlivu církve na dělnictvo.⁵⁶ Petr Cingr pocházel z venkovského prostředí, kde ještě nebyly nabourány tradiční modely soužití. Nedošlo zde ještě k demografickému přechodu, kmotři byli stále vybíráni dle vertikální a spíše intenzivní strategie. Kmotři a kmotřenci nebyli blízkými příbuznými, tak jak to bývá v moderní společnosti. Zatímco přímí předkové Petra Cingra pracovali v zemědělství, širší členové rodiny, domácnosti i kmotři většiny dětí narozených v domě č. 110 byli zaměstnáni v hornictví a hutnictví. To předurčilo pracovní dráhu také Petru Cingrovi, který v obou odvětvích také dlouho pracoval. Na základě matrik máme dochovány migrační strategie členů širší rodiny Petra Cingra, které mohl následovat. Podporu získal také u svého tchána z prvního manželství, u kterého několikrát pobýval, když pracoval v hutích. Velké množství narozených dětí v prvním manželství ukazuje na tradiční reprodukční model a navíc dává možnost sledovat Cingrovu cestu za prací zejména

50 Naděje na dožití při narození a kojenecká úmrtnost, 1870-2015. Online, dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/32853383/g13007016_4.jpg/7d50a16c-ab6e-4e64-8243-2d8f78df5dbb?version=1.1&t=1464603608265 [cit. dne 3. 6. 2016]

51 SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika oddaných farností Nižbor 25 (1873–1893), fol. 2.

52 Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1873. Wien 1876. s. 26–29.

53 AMO, Fond Archiv města Moravská Ostrava, Listiny, listy a knihy, sign. II B 416, inv. č. 488, Jmenný index k domovské matrice A–G. s. 100.

54 K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 247–249.

55 *Bewegung der Bevölkerung im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1903*, Wien 1906, s. 5 a 7.

56 K. JIŘÍK – S. KNOB, *Život a dílo Petra Cingra*, s. 242–246.

po severních a středních Čechách (po stránce regionální i profesní). U Cingrových dětí nebyl uplatněn intenzivní a vertikální model kmotrovství, jaký byl identifikován u dětí narozených v domě č. 110. Většina dětí má pouze jednoho kmotra/jednu kmotru, zpravidla stejného společenského postavení. Druhé manželství uzavřel Petr Cingr až v roce 1903, tedy ve věku 53 let, krátce před narozením syna Petra. Jeho ženou se stala vdova Aloisie Burianová, rozená Beranová, jejíž dvě děti Annu a Josefa z prvního manželství Petr Cingr přijal za své.

Některé údaje, které se nepodařilo zjistit z matrik, můžeme doplnit studiem sčítacích operátů a domovských matrik. Ty navíc přinášejí i další informace o studovaných osobách: povolání, rodinný stav a vazby jednotlivých členů domácnosti, gramotnost, náboženské vyznání, údaje o postižení apod. Díky srovnání obou použitých sčítání bylo možné sledovat odklon části rodiny od římsko-katolické církve, sňatky dětí Petra Cingra, jejich vzdělání a první povolání. Zatímco Petr Cingr se podle některých zpráv naučil pořádně číst a psát teprve během vojenské služby, jeho dětem bylo dopřáno kvalitní vzdělání a díky němu i sociální vzestup. Žádný z potomků Petra Cingra již nepracoval v dělnických profesích.

Statistický materiál představuje v triádě využitých pramenů pomyslnou třešničku na dortu, která pomáhá zorientovat se ve velice konkrétních a individuálních datech jednotlivce. Umožňují nám srovnání, doplnění a lepší interpretaci získaných dat z předchozích dvou pramenů. Nejenom na základě subjektivního hodnocení, ale také díky „tvrdým datům“ je možné říci, že se Petr Cingr dožil i přes mnohé útrapy života na svou dobu úctyhodného věku. Příčina úmrtí ze statistik poskytuje „pouze“ informaci o tom, na jaká onemocnění se v době zkoumané osoby umíralo. I to však může být cenným údajem pro dokreslení doby. Zatímco první manželství nijak nevybočovalo věkem ani rodinným stavem snoubenců z dobového průměru, tak druhý sňatek byl vzhledem k těmto kritériím i v tehdejší době poměrně vzácnou událostí, avšak víme-li, že druhá žena byla v době sňatku těhotná, je tento akt zcela pochopitelný. Zdaleka se nejedná o vyčerpávající výčet možností, které kombinace archivního a statistického materiálu nabízí. Bylo by možné se věnovat povolání snoubenců, věku matky při narození (prvního a posledního) dítěte, ale třeba také kriminální statistice (Petr Cingr byl mnohokrát vězněn v důsledku své činnosti v dělnickém hnutí) apod.

Once upon the time there was a... reconstruction of personal life through non memoirs sources on the example of Petr Cingr

(Summary)

Petr Cingr came from a rural environment where the traditional coexistence models had not been destroyed yet. There had not been any demographic transition yet, godparents had still been selected according to the vertical and rather intense strategy. Godparents and godchildren were not close relatives, as it is usual in a modern society. While Petr Cingr's direct ancestors worked in agriculture, the members of the extended family, households and godparents of most of the children born in house number 110 were employed in mining and metallurgy. This predetermined the career path also for Petr Cingr, who worked for a long time in both sectors. Based on the registers, the migration strategy of the members of the extended Petr Cingr's family, that he could follow, has been preserved. The large number of children born in the first marriage shows the traditional reproduction model and, moreover, gives the opportunity to follow Cingr's work path, especially in Northern and Central Bohemia (from both regional and professional perspective). As for Cingr's children, the intensive and vertical model of godfathership was used, as identified with the children born in house number 110. Most children have only one godfather/one godmother, usually of the same social status. Petr Cingr got married for the second time in 1903, at the age of 53, shortly before the birth of his son Petr. A widow Aloisie Burianová, born Beranová, became his wife and Petr Cingr adopted her two children, Anna and Joseph, from her first marriage.

Some data that could not have been retrieved from the registers can be supplemented by studying the census

records and home registers. By comparing the two censuses used, it was possible to monitor the diversion of part of the family from the Roman Catholic Church, the marriages of Petr Cingr's children, their education, and their first profession. While Petr Cingr, according to some reports, learned to read and write during the military service, his children were provided with high quality education which resulted in their social rise. None of Petr Cingr's descendants worked as a labourer.

The statistical material allows comparison, addition and better interpretation of the data obtained from the previous two sources. Not only on the basis of the subjective assessment, but also due to the "hard data", it is possible to say that Petr Cingr lived to be of a respectable age for his time despite numerous hardships. The cause of death from the statistics provides "only" information about what illnesses people died of at the times of the person being examined. While the first marriage did not deviate from the average of the period, as for the age or the marital status of the groom and the bride, the second marriage was, with respect to these criteria, relatively rare also at that time.

Přílohy:

Tab. 1 Narozené děti v domě č. 110 v Hudlicích v letech 1828–1866⁵⁷

Den narození/ křtu	Jméno	Otec	Matka	Kmotři
21./22. 10. 1837	Marie Kočí	Václav Kočí, nádeník, syn Františka Kočího, nádeníka z Hudlic č. 67, a Kateřiny, rozené Knoblochové z Hudlic č. 67	Anna, dcera zemřelého Jana Kohouta, nádeníka z Hudlic č. 78, a Veroniky, rozené Albrechtové z Otročiněvsí č. 26	Marie Straková, žena rolníka Marie Jungmannová, žena domkaře
6./7. 5. 1839	Kateřina Cingrová	-	Anna vdova po + Františku Hejtmánkovi, Hudlice č. 110, dcera Jakuba Cingra, šafáře v Hudlicích č. 50	Kateřina Paterová, žena krejčího Antonie Sýkorová, žena horníka
25./26. 8. 1840	Antonín Neumann	-	Anna, dcera Johana Neumanna, nádeníka z Hudlic č. 53, a Ludmily, rozené Rosenbaumové z obce Svatá	Marie Foltýnová, manželka Jakuba Foltýna, domkaře Anna Hejtmánková, vdova po domkaři; obě z Hudlic
7./8. 5. 1841	František Goldamer	-	Kateřina, dcera Josefa Goldamera, statkáře v Hudlicích č. 110, a Ludmily rozené Svaté z Hudlic	František Kulhánek, horník Barbora (Chabaníková) ¹ , dcera domkaře z Hudlic
21./22. 8. 1841	Jan Hrubý	-	Anna Hrubá, dcera Barbory Hrubé, nádenice ze Svaté	František Hájek, nádeník Eva Skleničková, nádenice; oba z Hudlic
23./24. 1. 1846	Marie Gedlinková	František Gedlink, horník, syn Josefa Gedlinka, nádeníka z Hudlic č. 97, a Kateřiny Kulhánkové z Hudlic č. 44	Barbara, dcera Jana Hoška, nádeníka z Hudlic č. 22, a Kateřiny, rozené Řeřichové z Kublova č. 9	Marie Lišková, dcera havíře Barbora (Kchaibová), žena havíře; obě z Hudlic
12./12. 5. 1850	Petr Cingr	-	Anna, dcera Jakuba Cingra, šafáře z Hudlic č. 50, a Anny, rozené Kuldomrové z Hudlic; vdova po + Františku Hejtmánkovi, nádeníkovi a domkaři z Hudlic č. 110	Josef Patera, krejčí z Hudlic Veronika Sýkorová, vdova po havíři z Hudlic
8./9. 4. 1851	František ² Šlanc	-	Marie, dcera Antonína Šlance, podruha z Hudlic č. 110, a Anny rozené Součkové z Hudlic č. 13	(Franz Werhaut), havíř a domkař Jan (Skaba), kovář Františka Dvořáková, vdova po havíři, všichni z Kunčic

57 SOA Praha, Sběrka matrik. Matrika narozených obce Hudlice 5 (1828–1839), s. 82; Hudlice 6 (1839–1848), s. 1, 15, 23, 25, 83; Hudlice 7 (1849–1858), s. 26, 38, 58, 74, 135, 166; Hudlice 15 (1858–1876), s. 23, 56, 94.

29./29. 8. 1852	Václav Mestek	Jan Mestek, havíř z Hudlic č. 110, syn Antonína Mestka, mistra havíře a Kateřiny, dcery Vojtěcha Vrby, havíře z Mníšku č. 87	Anna, dcera Jana Hoška, vojenského vysloužilce a pucíř ³ z Hudlic č. 28, a Kateřiny, dcery Josefa Řeřichy, domkaře z Kublova	Václav Olič, nádeník Marie Vlasáková, žena havíře oba z Hudlic
29./30. 9. 1853	Antonín Čermák	Antonín Čermák, hutník z Hudlic č. 115, syn Libora Čermáka, domkaře v Hudlicích č. 121, a Kateřiny, dcery Matěje Lebra, domkaře z Otročiněvsi č. 27	Marie, rozena Kuldomrová, dcera Josefa Kuldomra, nádeníka v Hudlicích č. 113 a Ludmily, dcery Jana Friče, podruha v Hudlicích č. 103	Antonín (Poderas), slévač v Hudlicích Kateřina Kulhánková, manželka Václava Kulhánka, havíře a domkaře v Hudlicích
11./12. 8. 1856	Jan ⁴	Jan Hejtmánek, dělník z Hudlic č. 110, syn Františka Hejtmánka, skotáka z Hudlic č. 50, a Anny, dcery Jakuba Cingra, šafáře z Hudlic č. 50	Josefa, rozená Hrubá, dcera Antonína Hrubého, domkaře a havíře z Hudlic č. 88, a Marie, dcery Jakuba Štěpánka, domkaře z Hudlic č. 88	Jan Kočí, syn Prokopa Kočího, slévače z Hudlic Marie Paterová, manželka Antonína Patery, slévače z Hudlic
19./20. 12. 1857	Marie			Marie Paterová, manželka Antonína Patery, domkaře a slévače z Hudlic Jan Kočí, slévač z Hudlic
3./3. 5. 1859	Antonín			Antonín Patera, domkař a slévač z Hudlic Anna Sívá, dcera Prokopa Kočího, domkaře a slévače z Hudlic
30./30. 12. 1860	Prokop			Jan Kočí, slévač z Hudlic Marie Paterová, manželka Antonína Patery, slévače z Hudlic
7./8. 9. 1862	Bernard			Antonín Patera, slévač z Hudlic Anna Kořená, dcera Jana Kočího, slévače z Hudlic
9./10. 5. 1864	Anna			Anna Kočová, dcera Prokopa Kočího, slévače z Hudlic Marie Paterová, žena Antonína Patery, slévače z Hudlic
25./25. 1. 1866	Dominik			Dominik (Stoič), slévač z Hudlic č. 58 Marie Paterová, žena Antonína Patery, slévače z Hudlic

1 Jména v závorkách jsou v matrice špatně čitelná. Jedná se zpravidla o vlastnoruční podpisy osob.

2 U tohoto dítěte farář zaznamenal, že se jedná o prvorozeného syna.

3 Pucíř, také čistič nebo cidič z německého der Putzer. Jan JINDRA, *Slovníček kazimluví, chybných slov nečeských a jinojazyčných, užívaných v různých řemeslech, zejména oněch, jež se zabývají zpracováním kovů a dřeva*. Praha 1921.

4 „Jan Hejtmánek s Josefou Hrubou teprve dne 15. července 1856 oddán byl dle knihy oddaných od r. 1856, sv. VI., s. 8. Tady se za otce tohoto dítěte přihlašuje svým podpisem. Jan Hejtmánek, otec; Jan Malý, svědek; František (Chelínek), svědek“

Tab. 2 Sňatky uzavřené v domě č. 110 v letech 1828–1863⁵⁸

Datum sňatku	Ženich	Nevěsta	Svědci
9. 11. 1841	Josef Lejbl, syn zemřelého Martina Lejbla, domkaře z Trubské č. 15, a Kateřiny Humelové z Trubské č. 36; 30 let, svobodný	Anna Hrubá, dcera Barbary Hrubé ze Svaté; 27 let, svobodná	(Václav Beneš), vozač (Jan Prokeš), tkadlec; oba z Hudlic

Tab. 3 Zemřelí v domě č. 110 v letech 1828–1863⁵⁹

Datum úmrtí/ pohřbu	Jméno zemřelého/ho	Věk	Příčina úmrtí
31. 7./2. 8. 1837	Marie, dcera Tomáše Kohouta, nádeníka	4 roky	?
9./12. 5. 1854	Kateřina Lebrová, vdova po zemřelém Františkovi Lebrovi, zedníkovi z Hudlic č. 114, dcera Františka Kunce, nádeníka z Hudlic č. 32	49 let	souchotě
26./28. 8. 1863	Anna Hejtmánková, vdova po Františku Hejtmánkovi, přidavači při peci z Hudlic č. 110, dcera Jakuba Cingra, šafáře z Hudlic č. 50	57 let, 1 měsíc, 6 dní	podebrání střev v důsledku úplavice

Tab. 4 Děti Petra Cingra⁶⁰

Jméno	Datum narození	Místo narození	Kmotři	Datum úmrtí	Příčina smrti
Anna	29. 8. 1877	Bohosudov	Marie Lamerová, žena Martina Lamera, horníka v Bohosudově č. 146	?	?
Marie	22. 1. 1879	Bohosudov	Marie Lamerová, žena horníka Martin Lamer, horník, oba z Trnovan č. 146	27. 6. 1879	zápal plic
František	10. 4. 1880	Bohosudov	Marie Tůmová ze Sobědruh č. 2	?	?
Františka	4. 6. 1881	Bohosudov	Tereza Dorflerová, domkařova žena ze Svádova č. 29	11. 7. 1881	„slabost k životu“

58 SOA Praha, Sběrka matrik. Matrika oddaných obce Hudlice 11 (1833–1856), s. 17.

59 SOA v Praha, Sběrka matrik. Matrika zemřelých obce Hudlice 13 (1834–1858), s. 10 a 56; Hudlice 19 (1857–1879), s. 65.

60 SOA Litoměřice, Sběrka matrik, Matriky narozených obce Bohosudov 10/10 (1869–1879), s. 219 a 262; 10/11 (1879–1887), s. 17 a 39; Matrika zemřelých obce Bohosudov 10/15 (1873–1893), s. 80 a 111; Matrika narozených obcí Bystřice a Dubí 128/36 (1883–1891), s. 44; SOA v Praze, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Nižbor 23 (1859–1887), s. 187. Matrika zemřelých obce Hudlice 25 (1879–1905), s. 98–99; Matrika zemřelých obce Nižbor 26 (1866–1888), s. 181. ZAO, Sběrka matrik, Matrika narozených obce Moravská Ostrava, Inv. č. 10755, sig. MO i 57 (1905–1907), s. 455.

Kateřina			Marie Prošková, manželka Františka Proška, hutníka z Nové Huti	?	?
Vilhelmina (dvojčata)	10. 10. 1882	Stradonice	Kateřina Špringlová, dcera Františka Špringla, domkaře ze Stradonic	17. 2. 1883	psotník
Julie	10. 4. 1885	Dubí u Teplic	M. Lanor	24. 6. 1885	?
Růžena	27. 10. 1891	Hudlice	?	21. 11. 1891	„vyraženina na těle“
Petr	1. 5. 1903	Těšín	Josef Hybeš, redaktor z Brna	1974	?
Alois	29. 5. 1906	Moravská Ostrava	Josef Hybeš, redaktor z Brna Vilemina, jeho manželka	1943?	?

Tab. 5: Chronologický a geografický přehled života Petra Cingra

Období	Místo	Události	Prameny	Literatura
1850–1864	Hudlice	Dětství	Matriky, memoáry, vzpomínky ¹	Matějček ² , Jiřík ³
1864–1869	Boušovice u Terezína, Počápy u Mělníka	Práce ve stavebnictví a zemědělství	Memoáry, vzpomínky	Jiřík
1869–1871	Krakow, Vídeň, Praha	Vojenská služba	Memoáry, vzpomínky	Matějček, Jiřík
1871	Stará Hut' u Berouna, Nový Jáchymov	Práce v huti	Memoáry, vzpomínky	Jiřík
1872	Nučice, Březové Hory	Práce horníka	Memoáry, vzpomínky	Matějček, Jiřík
1873	Stradonice - Nižbor	Práce v hutích, sňatek s Františkou Špringlovou	Matriky	Matějček, Jiřík
1873–1882	Bohosudov (dnes součást Krupky)	Práce horníka, narození čtyř dětí Anny, Marie, Františka, Františky, úmrtí dcer Marie a Františky	Matriky, memoáry, vzpomínky	Matějček, Jiřík
1882–1883	Stradonice (dnes součást Nižboru)	Nouzový pobyt rodiny po vyhoštění z ústeckého kraje; narození dcer dvojčat Kateřiny a Vilhelminy (1882); úmrtí dcery Vilhelminy (1883)	Matriky, memoáry, vzpomínky	Matějček, Jiřík
1883–1885	Bystřice u Teplic, Dubí	Práce ve válcovně u Zuckmantlů v Teplicích; věznění a odsouzení za nedovolené spolčování; narození a úmrtí dcery Julie (1885)	Memoáry, vzpomínky, rozsudek soudu	Matějček, Jiřík
1885–1891	Kerhartice	Práce horníka na dole Concordia v Sasku	Matriky, memoáry, vzpomínky	Matějček, Jiřík
1891–1892	Hudlice	Nucený pobyt v rodné vsi po vyhoštění ze Saska, narození a úmrtí dcery Růženy (1891)	Memoáry, vzpomínky, matriky, vzpomínky a fotografie Josefa Pospíšila	Matějček, Jiřík

1892–1893	Most, Trnovany	Práce redaktora Na zdaru, úmrtí manželky Františky	Matriky, memoáry, vzpomínky, vzpomínky Josefa Pospíšila	Matějček, Jiřík
1893–1896	Moravská Ostrava	Redaktor, předseda spolku Prokop	Memoáry, vzpomínky, korespondence	Adamčík ⁴ , Matějček, Jiřík
1896–1905	Těšín	Redaktor, odborář, poslanec říšské rady, uzavření druhého manželství (1903), narození syna Petra (1903)	Memoáry, vzpomínky, domovní knihy, stenografické protokoly z říšské rady, schůzí dělnických organizací, policejní relace a zprávy	Jiřík
1905–1920	Moravská Ostrava	Redaktor, odborář, poslanec říšské rady, narození syna Aloise (1906), získání domovského práva v Moravské Ostravě (1915)	Memoáry, vzpomínky, matriky, stenografické protokoly z říšské rady, schůzí dělnických organizací, policejní relace a zprávy, domovní knihy, sčítací operáty sčítání obyvatelstva 1910	Jiřík, Matějček, Grobelný ⁵
1920	Videň	Sedmdesáté narozeniny, úmrtí	Memoáry, vzpomínky	Jiřík, Matějček, Grobelný
1920–2016		Posmrtný život Petra Cingra; další osudy rodiny Petra Cingra	Memoáry, vzpomínky, novinové články, domovní knihy, sčítací operáty sčítání obyvatelstva 1921, rozhovor s vnukem Petrem Cingrem	

1 Pod názvem memoáry a vzpomínky jsou shrnuty dobové články o Petru Cingrovi, které vyšly k jeho 60. a 70. narozeninám, nekrology a brožura vydaná při příležitosti odhalení památníku Petra Cingra v roce 1921, která shrnuje texty výše zmíněných dobových článků, a vzpomínky syna Petra.

2 Jiří MATĚJČEK, *Petr Cingr*. Ústí nad Labem 1983.

3 Karel JIŘÍK, *Petr Cingr*, in: *Člověk v Ostravě v XIX. století*. Eds. M. Myška a A. Zářický, Ostrava 2007, s. 189–208.

4 Stanislav ADAMČÍK, *Petr Cingr na Ostravsku v l. 1893–1897*, Slezský sborník 52, 1954, s. 319–352.

5 Andělín GROBELNÝ, *Petr Cingr v zrcadle ostravského tisku 1920*, Slezský sborník 69, 1971, s. 154–170.

ERVÍN TENGLER POHLEDEM PÍSEMNÉ POZŮSTALOSTI¹

Karolína Hazuchová

Karolína Hazuchová: Ervín Tengler from the written inheritance perspective

The study focuses on the life and research activities of Ervín Tengler (1884–1941), a pedagogue, a regional historian and a chronicler of Moravian Ostrava. Based on the written inheritance deposited in the Archive of the City of Ostrava, Tengler's extensive publishing and lecturing activities are reconstructed. A list of Tengler's existing manuscripts is part of the text.

Key Words: Ervín Tengler, historiography, bibliography, Ostrava

Ervín Tengler nepatří k osobnostem, poutajících zájem regionálních historiků. Stojí ve stínu společensky etablovanějších osobností, jakými byly Alois Adamus (1878–1964) nebo exponenti *Kulturní rady pro širší Ostravsko*, nevysloužil si víc než sporadické biografické medailony.² Náleží k typu učitelů exponovaných v regionální vlastivědě, k osobnostem, které si udržely svůj význam po celé meziválečné dvacetiletí, i když jejich úsilí o rozšíření znalostí o minulosti Ostravska a Těšínska se střetávalo s modernizačními tlaky, které ovlivňovaly tematickou skladbu místních periodik, zajímajících se o denní aktuality, zprávy z politiky, hospodářství či sportu více, než o minulost a historické památky. Svými publicistickými pracemi chtěl erozi paměti čelit; současně jimi vyjadřoval své politické a náboženské názory a morální hodnoty, o něž je současnost připravována.

Tengler, rodák z Nižních Lhot u Frýdku (18. června 1884),³ mohl být k vlastivědné práci inspirován již svým otcem, učitelem Janem Tenglerem (1859–1906), činným v českých spolcích, od roku 1897 nadučitelem a rektorem školy v Dobré.⁴ Inspirativní muselo být studium na českých gymnáziích v Opavě a Místku (1895–1904), tedy v centrech českého kulturního dění s bohatou spolkovou aktivitou a rozvinutou vlastivědnou činností. Namátkou vzpomeňme osobnost Vincence Praska, který sice v Opavě v té době již nepůsobil, avšak jehož publikace, například *Dějiny knížectví těšínského* (Opava 1894), mohl Tengler poznat již za studií v Opavě. Zajímavou epizodou je jeho studium na filozoficko-

1 Studie vznikla v rámci řešení studentského grantového projektu SGS/4/2016 s názvem „Výzkumné centrum pro soudobé dějiny (1800–2000) – témata z kulturních a sociálních dějin“ řešeném v rámci Slezské univerzity v Opavě na Filozoficko-přírodovědecké fakultě v Opavě.

2 Karel JIŘÍK, *TENGLER Ervín*, in: Milan MYŠKA – Lumír DOKOUPIL (eds.), *Biografický slovník Slezska a Severní Moravy – nová řada 4 (16)*, Ostrava 2003, s. 115; Viktor FICEK, *Biografický slovník širšího Ostravska*, 4 díl, Opava 1981, s. 135; Jaromír DLOUHÝ, *Ervín Tengler*, in: *Zpravodaj Ostravského muzea 3*, 1998, s. 25–26. Ve všech zmíněných publikacích je uvedeno nesprávné datum Tenglerova úmrtí 28. června 1944. Zemřel 12. září 1941. Údaje o úmrtí čerpány: Úřad městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz, kniha zemřelých pro Moravskou Ostravu, roč. 1941, sv. 16, s. 178.

3 Dne 3. července křtěn jako Erwin Filipp Peter; otec Jan Tengler, matka Julie, dcera Filipa Špetly; za kmotry šli učitel z Janovic Johann Špetla a Marie Tenglerová. Zemský archiv v Opavě (dále jen ZA) Opava, Sběrka matrik, Dobrá – matrika narozených, inv. č. 11618, sign. Fr–V–20, fol. 262.

4 K roku 1893 připomínán jako místopředseda a jednatel knihovního spolku viz *Z Vyšních Lhot u Frýdku*, Opavský týdeník 24/9, 1. 2. 1893, s. 1. Ke zvolení nadučitelem v Dobré viz *Z Dobré. Vůlba nadučitele*, *Noviny Těšínské 3/36*, 14. 8. 1897, s. 4. Životopisná data viz ZA Opava, Sběrka matrik, Dobrá – matrika úmrtí, inv. č. 8813, sign. Fr–V–17, f. 48.

teologickém učilišti kněžského semináře ve Vidnavě (říjen 1904–červenec 1906), dodnes opomíjeném intelektuálním centru západní části českého Slezska.⁵ Jako učitel prošel od října 1906 do penzionování v roce 1927 školami v Bartovicích, Muglinově a několika školskými institucemi ve Slezské Ostravě (Hladnov, Baranovec).⁶ Vedle snahy věnovat se škole naplno, rozšiřovat své znalosti a učit se novým věcem,⁷ projevovala se u něj jistá prchlivost;⁸ k jeho osobnímu profilu také náleží vyhraněné politické názory (například mezi 16. prosincem 1915 a 1. březnem 1916 byl suspendován pro podezření z rusofilské agitace)⁹ a členství v národně demokratické straně. Z osobního života vzpomeňme manželství s Helenou, dcerou báňského úředníka Josefa Podešvy (sňatek 18. června 1910)¹⁰ a narození syna Jaroslava (27. dubna 1912).¹¹ O jeho manželství toho příliš nevíme. Zprvu se zdálo, že šlo o idylu, jak ji dosvědčuje dochovaný rukopis *Vlastních skladeb písní s doprovodem piana*, který věnoval choti k jmeninám.¹² Na straně druhé v závěru Tenglerova života se vztahy mezi manželi rapidně zhoršily, neboť v květnu 1940 bylo

5 Jedním z jeho vyučujících byl např. Dr. Prosche, který vyučoval Historii filozofie, Dr. Stampfela vyučující Církevní historii, Dr. Miketta vyučující Úvod do historie Starého zákona, Lic. Fischer vyučující Úvod do Skutků apoštolských, Dr. Bukowský vyučující Dogmatiku, Dr. Titze vyučující Teologii. Archiv města Ostravy (dále jen AMO), fond (dále f.) E. Tenglera 1884–1941, inv. č. 1, č. kart. 1, Index z theologického institutu ve Vidnavě z let 1904–1906.

6 Výpomocný učitel na obecné škole v Bartovicích (16. říjen 1906 – 15. září 1907), poté na obecné škole v Muglinově (16. září 1907 – 15. února 1920), jako definitivní učitel přešel na obecnou školu ve Slezské Ostravě – Hladnově (od 16. února 1920), poté na obecné chlapecké škole na Baranovci (od 1. února 1922), na II. měšťanské škole chlapecká ve Slezské Ostravě (do 31. srpna 1926), na dívčí měšťanské škole ve Slezské Ostravě na Baranovci (od 1. září 1926) a znovu na obecné chlapecké škole ve Slezské Ostravě na Baranovci (od 1. září 1927). AMO, f. Národní výbor města Ostrava – Osobní spisy, Učitelé, dodatek č. 5, č. kart. 382, Tengler Ervín, Osobní výkaz.

7 V roce 1918 absolvoval samaritánský kurz, kurz kreslení pro měšťanské školy v letech 1919–1920 a kurz pro americké hry v roce 1921. K jeho dalším dovednostem patřil také zpěv a hra na klavír a varhany. AMO, f. Národní výbor města Ostrava – Osobní spisy, Učitelé, dodatek č. 5, č. kart. 382, Tengler Ervín, Osobní výkaz.

8 Během působení na škole v Muglinově došlo mezi Tenglerem a dvěma žáky k incidentu, který řešil c. k. okresní soud v Polské Ostravě. Tengler byl obviněn z přestupku proti bezpečnosti těla, kterého se měl dopustit tím, že v průběhu druhého pololetí školního roku 1910–1911 vytrhl svým žákům Karlu Kokotkovi a Františku Glacovi vlasy a navíc je bil rákoskou. Ervín Tengler byl z tohoto jednání osvobozen. AMO, f. Okresní soud Slezská Ostrava, č. kart. 151, nezpracováno, Obvinění Ervína Tenglera z nevhodného chování k žákovi Karlu Kokotkovi z roku 1911.

9 Suspendace trvala po dobu soudního vyšetřování, které bylo výnosem c. k. okresní školní rady ve Frýdku ze dne 25. února 1916 zastaveno. Dne 25. listopadu 1915 bylo komisařství v Moravské Ostravě oznámeno, že Franz Gaj, majitel domu v Muglinově při své hospitalizaci v Sanatoriu dr. Kleina sdělil v dubnu 1915 tamní sestře Scholastice Golaji, že učitel, který u něj už tři roky bydlí, se měl vyjádřit, že kdyby byl vojákem, nestřílel by na Rusy. Následným šetřením nebylo jednoznačně prokázáno, zda Gaj tento výrok uvedl, neboť si to přesně nepamatoval, ale byl si jistý, že Tengler poznamenal, že je rusofil. ZA Opava, f. Policiejni ředitelství v Mor. Ostravě, sign. 13, č. kart. 168.

10 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 1, č. kart. 1, List oddací z roku 1934.

11 AMO, f. Národní výbor města Ostrava – Osobní spisy, Učitelé, dodatek č. 5, č. kart. 382, Tengler Ervín, Rodinný stav k 1. 1. 1926.

12 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (70).

proti němu zahájeno trestní řízení pro urážku na cti na základě obvinění jeho manželky¹³ a manželé v posledních letech žili odděleně.¹⁴ Smrt zastihla Ervína Tenglera 12. září 1941.

Vlastivědná činnost Ervína Tenglera zahrnovala několik typů aktivit: 1/ působení ve funkci kronikáře města Moravské Ostravy (1936–1941) a členství ve tříčlenné archivní a muzejní radě (od 1. února 1936). Tengler současně retrospektivně zpracoval kronikářské zápisy za léta 1918–1919;¹⁵ 2/ přednáškovou činnost, včetně rozhlasových vystoupení v ostravském *Radiojournalu* (1933–1938),¹⁶ kterou odhaluje jeho mimo jiné prameny dochovaná korespondence; 3/ vydávání samostatných publikací (1931–1940),¹⁷ v nichž zúročil svůj zájem o dějiny a historii Slezska, zejména Ostravska a Těšínska. Nacházíme v nich zdařile propracovanou lokální historii s pověstmi, což zpřístupňovalo historickou problematiku chápání dětí a mládeže, a tak byly jeho texty vhodné pro vlastivědnou výuku. 4/ Spolupráce s ostravskými periodiky, především s *Ostravským deníkem*, v němž podobně jako další kulturní pracovníci regionu mohl uplatnit své znalosti historie a literatury a zúročit výsledky svého amatérského bádání o dějinách Ostravy a celého regionu Těšínska. Ostravský deník se transformoval na *Polední ostravský deník*, roku 1936 se přejmenoval na *Polední deník*.¹⁸ Toto údobí vývoje periodika bylo pro Tenglera nejdůležitější. Textům v novinách můžeme rozumět jednak jako způsobu, jak si předpřipravit řadu témat prostřednictvím stručných článků, jednak jako spolupodílu na kulturní politice národně demokratické strany na Ostravsku. Množství textů a předpoklad, že vycházely také v jiných periodikách, komplikuje

13 AMO, f. Národní výbor města Ostrava – Osobní spisy, Učitelé, dodatek č. 5, č. kart. 382, Tengler Ervín, Okresní soud v Mor. Ostravě, 14. 3. 1941.

14 AMO, f. Národní výbor města Ostrava – Osobní spisy, Učitelé, dodatek č. 5, č. kart. 382, Tengler Ervín, Žádost pro Českou zemskou školní radu pro Moravu o vdovskou penzi a pohřebné.

15 Antonín SULDOVSKÝ, *50 let Archivu města Ostravy*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 6/1973, s. 41.

16 Československé zpravodajství radiotelefonické, spol. s.r.o. Praha XII. – Jednalo se o tyto přednášky: *Vznik a zánik slezsko-ostravského musea*, 16. 6. 1933; *150ti leté výročí založení slezsko-ostravského kostela*, 27. 6. 1933; *Vývoj školství v okrese slezskoostravském*, 29. 12. 1933; *Pouť k našemu svatému Antoničku*, 5. 6. 1934; *Součinnost Čechů s Poláky před půl stoletím. k výročí slezského buditele Pavla Stalmacha*, 12. 6. 1934; *Reportáž ze starých hornických prokopských slavností*, 4. 7. 1934; *k 600. výročí připojení Slezska ke Koruně české*, 12. 2. 1935; *Slezské velikonoční zvyky*, 4. 4. 1935; *Recitace veršů*, 16. 4. 1935; *Hrst vzpomínek na naše staré rektory/ Ke 20. výročí úmrtí Ed. Bartonička*, 8. 5. 1935; *O bílém kříži*, 23. 5. 1935; *Salaše nám pohubili./ Ke stému výročí narození Jana Koloničného, bojovníka za práva Valachů*, 24. 6. 1935; *Vývoj školství v moravskoostravském okrese*, 27. 9. 1935; *O zámcích a panských sídlech na Těšínsku*, 21. 8. 1935; *Školství na Těšínsku před 80ti léty*, 21. 10. 1935; *Ze života těšínského písmáka*, 2. 12. 1935; *Z dějin pošty v Dolních Bludovicích*, 2. 1. 1936; *Jak se vyvíjel hornický stav na Ostravsku*, 28. 1. 1936; *Nejstarší gruntovní knihy moravsko-ostravské*, 23. 9. 1937 a 11. 11. 1937; *Faráři na Těšínsku v XVII. století*, 14. 2. 1938; *Kostely na Těšínsku v XVII. století*, 23. 3. 1938. Dále srv. AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 2, č. kart. 1, Osobní korespondence 1933–1938. V době, o níž je pojednáváno, se vysílalo jen živě; písemné záznamy, ani scénáře programů se nedochovaly, protože archiv rozhlasu v roce 1945 vyhořel.

17 *Ostravsko v historii a pověstech*, Slezská Ostrava 1931, 39 s; *Vlastivěda Slezské Ostravy. Putování po okolí a po frýdeckém okrese*, Ostrava 1931, 63 s; *Z Ostravska do celé Čsl. republiky. Hodiny vlastivědy na obecných školách. 3. postupný ročník*, Moravská Ostrava, b. d., 62 s; *Z Ostravska do celé Čsl. republiky. Hodiny vlastivědy pro 4. postupný ročník na obecných školách*, Moravská Ostrava, b. d., 84 s; *Z Ostravska do celé Čsl. republiky. Hodiny vlastivědy pro 5. postupný ročník na obecných školách*, Moravská Ostrava, b. d., 89 s; *Těšínsko v historii a pověstech*, Slezská Ostrava 1935, 49 s; *Půl století farního kostela sv. Pavla ve Vítkovicích*, Moravská Ostrava 1936, 15 s, *Privilegia městečka Jablunkova*, Moravská Ostrava 1938, 56 s; *Muglinov 1890–1940. K 50. výročí osamostatnění obce*, Ostrava 1940, 49 s.

18 Andělín GROBELNÝ – Zdenka ZAPLETALOVÁ, *Historická tematika na stránkách Ostravského deníku 1900–1941*, in Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 2, Ostrava 1964, s. 237–241.

jejich podrobnější zmapování. Pro lepší orientaci v této oblasti sice mohou posloužit výběrové bibliografie,¹⁹ avšak v nich mnohé z Tenglerových článků rozhodně nenajdeme.²⁰

19 Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Sešit 4, Ostrava 2003, s. 115; Viktor FICEK, *Biografický slovník širšího Ostravska*, 4 díl, Opava 1981, s. 135; *Bibliografie okresu Ostrava-město*, 2 sv., Ostrava 2011, s. 294, 397, 433, 525; Andělín GROBELNÝ – Zdeňka ZAPLETALOVÁ, *Historická tematika na stránkách Ostravského deníku 1900–1941*, in Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 2, Ostrava 1964, s. 244–253; TÝŽ, *Ostravský deník jako pramen ke studiu dělnického hnutí, hnutí žen a mládeže*, in Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 3, Ostrava 1966, s. 312; TÝŽ, *Školská otázka na Ostravsku na stránkách Ostravského deníku v letech 1900–1941*, in Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 4, Ostrava 1967, s. 386; TÝŽ, *Ostravský deník k otázkám kultury a osvěty (1901–1941)*, Opava 1967, s. 143; Zdeňka ZAPLETALOVÁ, *Ostravský deník o dopravě, spojích, stavbách a technickém pokroku v letech 1900–1941*, in: Průmyslové oblasti 4, Ostrava 1973, s. 217.

20 V rámci přípravy této studie byly identifikovány následující Tenglerovy články, dosud v bibliografiích nezařazené: *Ondráš se vrací na Lysou*, Polední ostravský deník 34/222, 29. 9. 1933, s. 3; *30 let Masarykova mostu v Hrušově*, Polední ostravský deník 34/265, 21. 11. 1933, s. 3; *K tragedii v ruinách slezskoostravského zámku*, Polední ostravský deník 34/278–279, 6. – 7. 12. 1933, s. 3, 2; *Mučirny slezskoostravského zámku*, Polední ostravský deník 35/36, 13. 2. 1934, nestránkováno; *30 let moravskoostravského musea*, Polední ostravský deník 35/128, 5. 6. 1934, nestránkováno; *Jubilejní dvojpěv ze Sl. Ostravy*, Polední ostravský deník 35/130, 7. 6. 1934, nestránkováno; *K jubilejní schůzi pěveckého spolku „Žaboje“*, Polední ostravský deník 35/146, 26. 6. 1934, nestránkováno; *Od polskoostravské harendy k moravsko-ostravské synagoze. k židovským svátkům Pod zelenou*, Polední ostravský deník 35/225, 2. 10. 1934, nestránkováno; *Třnitá cesta Skaliciánů před 20 lety*, Polední ostravský deník 35/228, 5. 10. 1934, nestránkováno; *Prezident Masaryk po prvé Mor. Ostravě*, Polední ostravský deník 36/54, 6. 3. 1935, s. 3; *Z českého divadelnictví na Ostravsku*, Polední deník 37/122, 26. 5. 1936, s. 2–3; *Zápisy starých farářů*, Polední deník 37/130, 5. 6. 1936, s. 2; *Co nám připomíná výstavka ochotnického divadelnictví v Ostravě*, Polední deník 37/132, 8. 6. 1936, s. 4; *Stará cechovna jámy Michálky bude zbourána*, Polední deník 37/151, 1. 7. 1936, s. 2; *40 let Sboru dobrovolných hasičů na Morávce*, Polední deník 37/161–162, 14. – 15. 7. 1936, s. 2; *Morávka a knihovna Hrubého*, Polední deník 37/169, 23. 7. 1936, s. 2; *Poutí slezského písmáka Stříže na Velehrad*, Polední deník 37/170, 24. 7. 1936, s. 2; *Slezský Blaník – Čantoryja*, Polední deník 37/204, 3. 9. 1936, s. 2; *250 let farního kostela v Dobré*, Polední deník 37/210, 10. 9. 1936, s. 2; *Půl století vítkovického kostela*, Polední deník 37/235, 10. 10. 1936, s. 2; *Výčepní práva mor-ostravských domů*, Polední deník 37/267, 18. 11. 1936, s. 2; *Předchůdce michálkovicického kostela*, Polední deník 37/269, 20. 11. 1936, nestránkováno; *Ze staré Moravské Ostravy*, Polední deník 38/6, 9. 1. 1937, s. 2; *Ze staré Moravské Ostravy*, Polední deník 38/7, 11. 1. 1937, s. 2; *z historie kravařského zámku*, Polední deník 38/19, 25. 1. 1937, s. 2; *K opravě kostela sv. Václava v Mor. Ostravě*, Polední deník 38/109, 12. 5. 1937, s. 3; *700 let mor-ostravského náměstí*, Polední deník 38/128, 5. 6. 1937, s. 4–5; *K výročí 20. lidových bouří na Ostravsku*, Polední deník 38/148–149, 30. 6., 1. 7. 1937, s. 3; *Vzpomínky Ostravanů na presidenta Osvoboditele*, Polední deník 38/212, 15. 9. 1937, s. 3; *Povodně na Ostravsku*, Polední deník 38/213, 16. 9. 1937, s. 3; *Kontribuční fond v Bohumině a Slezská Ostrava*, Polední deník 38/254, 6. 11. 1937, s. 2; *Třída dr. Ed. Beneše v M. Ostravě*, Polední deník 38/290, 18. 12. 1937, s. 4–5; *Historie Zámecké ulice, nyní dr. Karla Kramáře*, Polední deník 39/77, 2. 4. 1938, s. 4–5; (šifra) E. T., *Jak se v Ostravě kdysi válčilo. Prušáci v Ostravě před 160 lety*, Polední deník 39/78, 4. 4. 1938, s. 2; *Včelařství na Ostravsku za dávných dob*, Polední deník 39/119, 23. 5. 1938, s. 3; *Včelařství na Ostravsku za dávných dob*, Polední deník 39/120, 24. 5. 1938, s. 3; *30. let Rundovy hudební školy ve Sl. Ostravě*, Polední deník 39/128–129, 2. – 3. 6. 1938, s. 3; *Ostrava pod vodou před 50 lety*, Polední deník 40/170, 28. 7. 1939, s. 3; (šifra) E. T., *Zájem o pěstování ovocných stromů před 90 lety*, Polední deník 41/24, 30. 1. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Zajímavější únorové ostravské události. Před půl stoletím*, Polední deník 41/28, 3. 2. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Ostravské školství před 80. lety*, Polední deník 41/37, 14. 2. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Ze zapomenutých ostravských pověstí. Pověst o Muglinu z Muglina*, Polední deník 41/54, 5. 3. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Ze zapomenutých ostravských pověstí. Pověst o Bartlovi z Bartovic*, Polední deník 41/55, 6. 3. 1940, s. 3; *Ze zapomenutých ostravských pověstí. Pověst z Heřmanic*, Polední deník 41/56, 7. 3. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Ze zapomenutých ostravských pověstí. „Koňský důl“ v Heřmanicích*, Polední deník 41/57, 8. 3. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Ze zapomenutých ostravských pověstí. Ještě jedna z Heřmanic*, Polední deník 39/58, 9. 3. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Ostravský duben před půl stoletím*, Polední deník 41/76, 2. 4. 1940, s. 3; *Ondráš v Petřvaldě*, Polední deník 41/77, 3. 4. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Brušperské školství před 74 lety*, Polední deník 41/77, 3. 4. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Pověsti o slezskoostravském hradu*, Polední deník 41/80, 6. 4. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Nespokojenost Brušperských se svým učitelem*, Polední deník 41/82, 9. 4. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Pověst o Bludovicích u Ostravy*, Polední deník 41/84, 11. 4. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *z učitelského života na Ostravsku skoro před 100 lety*, Polední deník 41/89, 17. 4. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Co vystáli ostravští*

Hledat kořeny Tenglerova vlastivědného zájmu je obtížné; přímé zprávy o motivaci jeho zájmu chybějí. Mimo studia v Opavě a Místku to byla bezesporu regionální tradice vlastivědné práce, spojená se jménem Karla Jaromíra Bukovanského (1844–1932).²¹ Pojítka mezi Bukovanským a Tenglerem tvořila i obecná chlapecká škola na Baranovci, Tenglerovo působiště, na níž Bukovanský kdysi učil.²² Tengler věnoval Bukovanskému vzpomínku v rozhlasové přednášce *Vznik a zánik slezskoostravského muzea* (16. června 1933), v níž ocenil jeho velký význam pro kulturní povznesení Ostravska a současně se soustředil na jeho muzejní aktivitu, která vydrancováním muzea během první světové války vzala za své.²³ Motivací pro volbu témat a jejich prezentaci mohla být rovněž Tenglerova činnost v řadách národní demokracie, jež korespondovala s jeho výrazným patriotismem a tradicionalismem. Politické členství ve straně ostatně podmínilo jeho členství v městské archivní a muzejní radě, do níž byl jako zástupce národně demokratické strany delegován.²⁴

Soustředíme se na Tenglerovy rukopisy z jeho pozůstalosti uložené v Archivu města Ostravy jako na pramen k pochopení jeho zájmů o regionální historická a vlastivědná témata. V pozůstalosti je k dispozici 94 textů,²⁵ sepsaných na základě starší literatury, pramenů a vzpomínek pamětníků, aby dodal obrazu minulých desetiletí a staletí plastičnosti a čtenářské nebo posluchačské přitažlivosti. V rukopisech se uchovaly i jeho větší klíčové práce, jako *Vlastivěda Slezské Ostravy*,²⁶ *Ostravsko v historii a pověstech*,²⁷ *Těšínsko v historii*

učitelé v r. 1837, Polední deník 41/91, 19. 4. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Zlý dráb na hradě slezskoostravském*, Polední deník 41/97, 26. 4. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Devět katolických kostelů v Ostravě*, Polední deník 41/118, 24. 5. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Co prozrazují staré listiny*, Polední deník 41/131, 8. 6. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Jak kdysi v Ostravě končivali školní rok*, Polední deník 41/147, 27. 6. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *Ostravský červenec před půl stoletím*, Polední deník 41/151, 2. 7. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Jak sedávali ostravští měšťané v kostele sv. Václava*, Polední deník 41/157, 9. 7. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Jak vítali v Mor. Ostravě moravského místodržícího*, Polední deník 41/160, 12. 7. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Staré listiny o školách v Nové Vsi a Zábřehu n. O.*, Polední deník, 41/170, 24. 7. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Ze života ostravských rektorů*, Polední deník 41/184, 9. 8. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *O vzniku Jurečkovy kaple v Mor. Ostravě*, Polední deník 41/196, 23. 8. 1940, s. 3; (šifra) E. T., *V Muglinově se rozhodli pro vlastní kostel*, Polední deník 41/197, 24. 8. 1940, s. 2; (šifra) E. T., *Na Ostravsku v říjnu před 50. lety*, Polední deník 41/254, 30. 10. 1940, s. 3; *Půl století farního kostela sv. Petra a Pavla ve Vítkovicích*, Ostravský kraj 31/75, 10. 10. 1936, s. 1. Tento výčet není samozřejmě kompletní; je pravděpodobné, že další Tenglerovy texty byly vydány bez jména autora nebo autorské šifry (E. T.), například v Tenglerově pozůstalostním fondu se nachází jeho vlastní novinový článek, u něhož po vydání není označeno autorství: *Ondráš v Petřvaldě*, Polední deník 41/77, 3. 4. 1940, s. 2. Dále se lze domnívat, že Tengler byl oním autorem, jenž v *Poledním deníku* publikoval pod šiframi -ete- a -er-.

21 Andrea POKLUDOVÁ, *Karel Jaromír Bukovanský, významný představitel českého národního hnutí na Ostravsku (k 160. výročí narození)*, VL 2/30, 2004, s. 12–15; TÁŽ, *Karel Jaromír Bukovanský – pedagog, vlastivědný pracovník, archeolog, publicista a zakladatel českého muzejnictví ve Slezsku*, ČSZM–B 1/54, 2005, s. 26–52.

22 Nová česká škola v domě čp. 123 na Baranovci byla slavnostně otevřena v listopadu 1894. Blažena PRZYBYLOVÁ – Antonín BARCUCĀ a kol., *Ostrava*, Praha 2013, s. 291.

23 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (39).

24 Antonín SULDOVSKÝ, *50 let Archivu města Ostravy*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 6/1973, s. 40.

25 Pro lepší přehlednost jsou ve studii uvedeny názvy rukopisů po uspořádání Karlem Jiříkem, který Tenglerovu pozůstalost zpracovával. Některé z těchto rukopisů obsahují navíc kopie a přidružený text. Převažují rukopisy, některé texty jsou strojopisy. Nepatrná část rukopisů nemá název a při uspořádání pozůstalosti je podle obsahu dodatečně označil názvem Karel Jiřík.

26 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (61); Ervín TENGLER, *Vlastivěda Slezské Ostravy. Putování po okolí a po frýdeckém okrese*, Ostrava 1931, 63 s.

27 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (62); Ervín TENGLER, *Ostravsko v historii a pověstech*, Slezská

a pověstech;²⁸ dochoval se i bohužel neúplný text práce *Muglinov 1880–1940. K 50. výročí osamostatnění obce*.²⁹ Ostatních devět desítek rukopisů lze rozdělit na několik tematických skupin a podskupin.

Ve skupině historických textů lze vydělit několik podskupin. Samostatně se ocitá text nadepsaný *Historie slezskoostravského zámku*; jde o pojednání o historii a zvláště o soudobém katastrofálním stavu hradu ve Slezské Ostravě, na jehož záchraně nemá zájem ani majitel panství Hanuš Wilczek ani památkový úřad.³⁰ Do doby vrchnostenské správy se vracejí texty zaměřené vesměs na hospodářskou sféru. Pojednání *Výčepní právo moravskoostravských domů* informovalo čtenáře o návrhu na zrušení výčepního práva na panských hostincích a současně o návrhu na zrušení radikovaných živností (1922), což bylo spojeno s přehledem domů podle výčepního nebo právozárečného práva.³¹ Rukopis *Poddanské poměry na bývalém polsko-ostravském panství* aktualizovalo konstatování, že člověk žije vždy v těžké době, pouze se mění příčiny těchto existenčních obtíží. Život poddaných od dob pánů z Tvorkova až po selské rebelie na Fryštátsku byl vylíčen s pointou, že sociální protesty měly v konečném důsledku své pozitivní vyústění ve zmírnění roboty a zejména ve zrušení poddanství (1848).³² Jinou formu aktualizace zvolil Tengler v pojednání o kontribučních fondech, spočívajících v kumulaci obilí jako existenční rezervy pro budoucnost. Prospěšnost společných sýpek se prokázala v období hladů a neúrody, takže poddaným bylo přikázáno do sýpek přispívat. Od naturální podstaty přešly fondy na princip peněžité, přičemž potomkům podílníků těchto fondů ještě v současnosti plynou úroky.³³ Hospodářské problematiky se týkají dva příspěvky, jež si za základ vzaly gruntovní knihy. Z gruntovní knihy, vedené v letech 1534–1621 Sedlnickými z Choltic, vyšel při koncipování textu *Moje Slezská Ostrava*,³⁴ pojednání *Nejstarší gruntovní knihy moravsko-ostravské* referuje o cenných gruntovních knihách z Moravské Ostravy, zápisy sahajícími až do roku 1626.³⁵ K textům s hospodářskou tematikou se volně připojuje i článek *Povodně na Ostravsku*, jenž popisuje sílu vodního živlu na Ostravsku v několika časových obdobích s důrazem na vyličení ničivých následků povodně, jež postihla ostravské obce v 5. srpnu 1880.³⁶ S hospodářskou tematikou souvisí i pojednání *Včelařství na Ostravsku za starodávna*. Šlo o překlad článku z jistých německých novin, jenž se soustředil na objasnění počátků včelařství na Ostravsku.

Ostrava 1931, 39 s.

28 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (64); Ervín TENGLER, *Těšínsko v historii a pověstech*, Slezská Ostrava 1935, 49 s.

29 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (93); Ervín TENGLER, *Muglinov 1890–1940. K 50. Výročí osamostatnění obce*, Ostrava 1940, 49 s.

30 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (37).

31 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (86); Ervín TENGLER, *Výčepní práva mor.-ostravských domů*, Polední deník 37/267, 18. 11. 1936, s. 2.

32 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1 (38).

33 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (41); Ervín TENGLER, *Kontribuční fond v Bohumině a Slezská Ostrava*, Polední deník 38/254, 6. 11. 1937, s. 2.

34 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (73).

35 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, Č. kart. 1, (54); Ervín TENGLER, *Nejstarší gruntovní knihy moravskoostravské*, Polední deník 39/39, 17. 2. 1938, s. 3; „*Nejstarší gruntovní knihy moravsko-ostravské*“, rozhlasová přednáška, 23. 9. 1937 a 11. 11. 1937.

36 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (14); Ervín TENGLER, *Povodně na Ostravsku*, Polední deník 38/213, 16. 10. 1937, s. 3.

Zajímavostí je upozornění na význam malého města Brušperku, jenž pro ostravské poměry byl důležitý jako sídlo *zemského fojta včelařů*.³⁷

Významnou podskupinu Tenglerových historických prací tvoří nejrůznější pojednání z dějin školství. Tradice vzdělanosti musela být pro Tenglera – učitele – na prvním místě; mravní naučení, které vyčteme z textů s hospodářskou tematikou, se zde spojuje s přesvědčením o důležitosti kultivace a sebekultivace, s významem vzdělání pro obecný pokrok sociální a kulturní. V přednášce *Vývin školství v moravskoostravském okrese* podal posluchačům ostravského rozhlasu obraz školských poměrů v centrální ostravské obci od 13. století do současnosti. Těžiště výkladu spočívá v 19. století, kdy se počet institucí rozhojnil o školy odborné a o gymnázia. Tengler v tomto rukopise vyjádřil hrdost nad rozmanitostí i nad počtem škol v okrese jakožto *kulturních stánků* moderní doby.³⁸ Obdobně si počínal v přednášce *Vývoj školství v soudním okrese slezsko-ostravském*, jež tvoří pandán k výkladu školských poměrů Moravské Ostravy. Velkou pozornost věnoval první škole ve Slezské Ostravě, založené v roce 1538, a na základě inspekčních zpráv z roku 1688 předkládá posluchačům obraz místního učitele.³⁹ Tenglerův vztah k učitelské profesi se promítl do textu *Ze života učitelského na Ostravsku asi před 100 lety*, v němž zpracoval čtyři příběhy ze života čtyř učitelů v době kolem roku 1850. Hrdinou prvního příběhu byl učitelský pomocník, jenž se účastnil malého žertíku, když v podnapilosti jeho kamarád, vydávající se za komisaře, vybíral peníze od lidí, kteří se nemohli prokázat platným pasem. Druhý příběh vypráví o nerudném učiteli, vyhledávajícím neustálé hádky, příběh třetí připomněl jistého učitelského pomocníka, jehož finanční zajištění bylo považováno prý za natolik dobré, že zvýšení platu by mu neprospělo, neboť hrozilo, že by se *spustil*. A poslední příběh je o učitelském pomocníkovi, který svedl sestru hospodyně pana faráře.⁴⁰ Mravní poklesy ale i neochota nebo naopak až přehnaná ochota podříditi se autoritě, se stalo tématem dalšího textu, nadepsaného *Neposlušní ostravští učitelé*.⁴¹ Úsměvný charakter má i pojednání *Jak žádali učitelé za starých časů o místa*, jenž čtenáře či posluchače, šlo-li o přednášku, zcela jistě zaujme. Na základě zpráv z jistého ostravského archivu Tengler popsal metody, jak se žadatelé snažili upozornit na své přednosti tak, aby vytoužené učitelské místo získali. Mistrné užití českého jazyka a způsob dobové argumentace měl bezesporu již v Tenglerově době u čtenáře/posluchače vyvolat pobavení.⁴²

Texty *Školy na Těšínsku v 17. století*, v němž pojednal o školníchrektorech a jejich platech ve Frýdku, Bohumíně, Jablunkově, Fryštátě,⁴³ a *Školství na Těšínsku před 80 lety*, který panoramaticky postihl školské poměry v regionu na základě schematicismu katolických škol ve slezské části vřatslavské diecéze z roku 1852 od Karla Procházky⁴⁴, stojí na pomezí

37 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (17); Ervín TENGLER, *Včelařství na Ostravsku za dávných dob*, Polední deník 39/119–120, 23. – 24. 5. 1938, s. 3.

38 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, Č. kart. 1, (21); *Vývoj školství v moravskoostravském okrese*, rozhlasová přednáška, 27. 9. 1935.

39 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (20); *Vývoj školství v okrese slezskoostravském*, rozhlasová přednáška, 29. 12. 1933.

40 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (55).

41 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, Č. kart. 1, (57).

42 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (56).

43 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (32).

44 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (33); *Školství na Těšínsku před 80ti léty*, rozhlasová přednáška,

mezi ryze školskou tematikou a mezi další významnou tematickou podskupinou, která Tenglerovu vlastivědnou publicistiku vyznačuje, totiž problematika Těšínska. Průřez celou historií Těšínska podal v rukopisech *Dějiny Slezska*⁴⁵ a *k 600. výročí připojení Slezska ke Koruně České*. V něm vyzdvihl postavení Těšínska jako samostatného knížectví, pro něž se osudovým stal rok 1653, kdy přešlo pod vládu Habsburků a stalo se součástí habsburské monarchie.⁴⁶ V pojednání *Co obsahovalo těšínské léno koruny české před 600 léty* se vrací až do středověkých dějin území na základě dobových znalostí a názorů na kolonizaci a zakládání nejstarších sídelních jednotek.⁴⁷

Početnou podskupinu Tenglerových historických textů lze označit jako příspěvky k dějinám průmyslu. V rukopise *Nástin dějin průmyslu na Ostravsku* se autor zaměřil na Ostravsko jako průmyslovou oblast a pečlivě popsal současná odvětví průmyslu i průmyslové instituce.⁴⁸ Klíčový význam mělo pro Tenglera hornictví. Pojednání o hornictví akcentují klíčový význam hospodářské činnosti na proměnu doposavad nerušených, patriarchálních vztahů ovládajících poklidný život Ostravanů v minulých staletích. Zlomem bylo samo objevení uhlí, k čemuž se vracejí texty *Objevitelé uhlí na Ostravsku – první odběratelé z Ostravska*⁴⁹ a *První odběratelé uhlí na Ostravsku*.⁵⁰ Vedle samotného motivu epochálního objevu hospodářské suroviny Tengler pojednal o těch, kteří dokázali uhlí využít v navazujících hospodářských činnostech, ať už to byli majitelé pivovarů, cukrovarů, kováři, nebo soukromé domácnosti. Těžba uhlí vyžadovala i kvalitní technické zázemí, a tak v textu *Inventář prvních jam na Ostravsku*, koncipovaném jako příspěvek k dějinám uhelného průmyslu na Ostravsku, Tengler vypsál všechny položky inventáře ostravských jam k 31. prosinci 1825.⁵¹ Jiný charakter má text z *hornického života na Ostravsku a jiné před 100 lety*, jež vzešel ze zápisků spisovatele Františka Sokola Tůmy, sestavených na základě vzpomínek jistého P. Petřivalského. Čtenář či posluchač, šlo-li o přednášku, se dozví o počátcích dolování, o nejstarších koksovárnách, o tehdejších těžebních mechanismech i o životě horníků.⁵² Tengler nemohl opominout ani vznik Vítkovických železáren (1828) a prodloužení Severní dráhy do Bohumína (1847), tj. události stimulující rozvoj hornictví a nárůst těžby uhlí v širší průmyslové oblasti. V přednášce *Jak se vyvíjel hornický stav na Ostravsku* reagoval na sociální aspekty rozmachu hornictví, pro něž bylo nutné hledat pracovní rezervy v Haliči nebo Těšíně.⁵³ Do podskupiny rukopisů o hornictví lze zařadit také rozhlasovou rekonstrukci hornických oslav (*Rozhlasová rekonstrukce dávných hornických oslav sv. Prokopa z roku 1934*), již se Tengler účastnil a přinesl o události hutnou reportáž.⁵⁴

21. 10. 1935.

45 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (76).

46 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, Č. kart. 1, (26); *k 600. výročí připojení Slezska ke Koruně české*, rozhlasová přednáška, 12. 2. 1935.

47 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2 (85).

48 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2 (78).

49 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (48).

50 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (49).

51 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (50).

52 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (51).

53 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, Č. kart. 1, (52); *Jak se vyvíjel hornický stav na Ostravsku*, rozhlasová přednáška, 28. 1. 1936.

54 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (43); *Reportáž ze starých hornických prokopských slavností*,

Téměř symbolický název rukopisu *k zániku jámy Ema ve Slezské Ostravě* jakoby uzavíral skupinu věnovanou hornictví. Jámy Ema a Lucie zanikly jako první v době, kdy vinou hospodářské krize „ubývalo kouře nad Ostravskem“ a „tlačila se zde bída a hlad“. Těžba uhlí nezadržitelně klesala a obě jámy byly v roce 1933 zasypány.⁵⁵ Sociální otázky Tenglera viditelně zajímaly, což dosvědčuje také rukopis *Boj ostravského dělnictva za svěcení 1. máje*, v němž ve shodě s titulem řešil boj průmyslového dělnictva za lepší pracovní podmínky v souvislosti s rozšířením slavení Svátku práce v Rakousku.⁵⁶

Tenglerovo sociální a současně vyhraněné národní smýšlení ovlivnilo podskupinu textů, jimiž se vracel k událostem Světové války. Pro Tenglera, jemuž bylo v roce vypuknutí války třicet let, šlo o události natolik živé, trvale ovlivňující jeho názory a postoje a současně plně traumatických zážitků nikoliv z fronty, nýbrž z poměrů, které na Ostravsku zavládly, že na ně musel reagovat nikoliv z důvodu povinné piety, ale z vlastního přesvědčení. Text *Oběti válečné vojenské justice v Moravské Ostravě za 1. světové války* byl sepsán na památku těch, kteří byli popraveni z rozhodnutí neblaze proslulého generála, německého nacionalisty Ludvíka Matuschky (1859–1942), velitele vojenského velitelství v Krakově, jenž si vysloužil přezdívku *Krvavý*.⁵⁷ Mezi jeho oběťmi byl i Josef Kotek (1883–1914). V textu, nadepsaném stručně *Josef Kotek*, se autor více než životním příběhem tohoto národně socialistického redaktora zabýval jeho konverzí ke katolické víře. Vrcholem moudrosti křesťanství je „*pozemským pohrdati a nebeské milovati*“. K tomuto přesvědčení dle Tenglerova mínění dospívají konvertité někdy náhle, někdy po složitém vnitřním boji. Josef Kotek vstoupil do církve ze svého vnitřního přesvědčení, stojíce na prahu smrti. Tengler rovněž oceňuje přístup katolické církve, jež uznala Kotkův církevní sňatek uzavřený bezprostředně před jeho smrtí.⁵⁸ Text *Moravská Ostrava vojenským táborem za světové války* byl pohledem na Moravskou Ostravu válečných let coby sídla armádního velitelství a posádkového města,⁵⁹ naopak zhoršenou zásobovací situací, včetně zdražování či zavedení potravinových lístků postihl v textu *Zásobování ostravského lidu v době války*.⁶⁰ Přirozeným důsledkem této neutěšené situace byla vlna rabování, násilností a lidových bouří jako spontánních projevů kolektivní nespokojenosti. Nejtragičtější z nich se odehrála v červenci 1917 ve Vítkovicích; dvacáté jubileum události Tengler popsal v textu *K 20. výročí lidových bouří na Ostravsku v červenci 1917*.⁶¹ Válka s sebou přinesla i obrovskou spotřebu surovin, kterou bylo nutno doplnit veřejnými sbírkami, reagujícími na všeobecný hmotný nedostatek. Projevem válečných poměrů byly rekvizice kostelních zvonů, přičemž jen z politického

rozhlasová přednáška, 4. 7. 1934.

55 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1,(36).

56 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (13) – Srv. Ctibor NEČAS, *První světové válka a rozpad Rakousko-Uherské monarchie*, in Karel JIŘÍK (ed.), *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1967, s. 406.

57 z rozhodnutí generála Matuschky zemřeli technický úředník Slavomír Kratochvíl, koželuh Vilém Panzer, malíř Štefan Czyzewski, krejčí Egidius Matějka, redaktor Josef Kotek, Abraham Schimel, úředník Vincenc Pilczewski, nádeník František Berka, dragoun Josef Vančura. Poté, co Matuschka odešel, zemřeli ještě dva lidé. AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (2); Ervín TENGLER, *Dodnes neznámé oběti válečné vojenské justice v Mor. Ostravě*, Polední deník 38/122, 29. 5. 1937, s. 3.

58 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (3).

59 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (7).

60 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (4).

61 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (6).

okresu Moravská Ostrava bylo k tomuto účelu zabaveno 29 zvonů. Tengler se v emotivně vyhoceném pojednání *Rekvizice zvonů v moravskoostravském okrese za první světové války* zaměřil na popis zničených památek, aniž by opomenul bolest a utrpení věřících, kteří svými dary a sbírkami na zvony kdysi přispěli, načež nyní se z nich stala pouhá surovina na ničivé zbraně.⁶²

Parciální aspekty válečných let střídá v jiných textech zpracování memoárových dokumentů (*Vzpomínky Josefa Chalupníka, starosty města Moravské Ostravy, na státní převrat na Ostravsku*,⁶³ *Vzpomínka Josefa Šavla na první světovou válku*,⁶⁴ *Vzpomínky několika pamětníků na první světovou válku a na převrat*)⁶⁵. Konec války a vznik republiky se analogickým způsobem podařilo Tenglerovi postihnout v rukopisu *Převrat v Moravské Ostravě 28. října 1918*, v němž rekapituloval rozhodování ostravských politických vůdců o nových poměrech a současně vylíčil nadšení, jež zaplavilo celou Moravskou Ostravu.⁶⁶ Datem 29. července 1938 Tengler opatřil nejrozsáhlejší z dochovaných textů, v němž se vrátil do let Světové války (*Černá země vzpomíná na 1. světovou válku*). Dvacáté výročí jejího konce poskytlo autorovi příležitosti rekapitulovat události, vylíčit národní i sociální útlak během válečných let i připomenout památku těch, kteří se vzniku státu nedožili. Text, určený pro *Polední deník*, sestavil ze vzpomínek účastníků a současně v něm využil starší publicistické texty na válečné téma. Cenným je text pro zachycení Tenglerova osobního příběhu, jež jsme vzpomenuli v úvodu, totiž vyšetřování jeho údajného rusofilství.⁶⁷

Vztah k historickému prostředí Tengler rozvíjel prostřednictvím topograficky laděných příspěvků, jejichž čtenářskou přitažlivost zvýšil užitím stylistických postupů reportáže, vyprávění nebo úvahy. Texty o ostravských ulicích a náměstích vykreslují pisatelovu současnost jednoduchým způsobem: postihují život města, jež poznáváme z obchodů a krámků v jeho ulicích, a současně vypovídají o jeho historii. Samotné názvy ulic tvoří součást historie. Prostřednictvím proměn jejich označení sledujeme, jak se město v toku času měnilo. Text *Ostravské ulice před 50 lety* postihuje vznik nových ulic, daných rozmachem sídelní struktury vlivem rozvoje průmyslu a nárůstu obyvatelstva. Ulice se pojmenovávaly podle osobností, které se o rozkvět města zasloužily nebo podle své polohy či směru.⁶⁸ K nejkrásnějším patřila *Třída presidenta dr. Ed. Beneše*; stejnojmenný text ji popisuje jako živou a luxusní třídu, spjatou se životem lepší společnosti: stál zde oděvní dům Textilia, kavárna Opera, hotel National, hotel Palace, Lyonský dům. Společenský význam ulice odráží předešlé názvy, kdy se jí říkalo Královská, pak Císařská – a nyní je pojmenována po prezidentovi republiky.⁶⁹ Od 4. června 1937 nesla nové označení rovněž další z důležitých komunikací, ulice Zámecká, nově připomínající Karla Kramáře. *Jak*

62 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (5).

63 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (46).

64 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (47).

65 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (45).

66 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (88).

67 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (8); Ervín TENGLER, *Černá země vzpomíná na světovou válku*, *Polední deník* 39/207–223, 8. – 27. 9. 1938, s. 3.

68 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (9).

69 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, Č. kart. 1 (11); *Třída dr. Ed. Beneše v Mor. Ostravě*, *Polední deník* 38/290, 18. 12. 1937, s. 4–5. u článku není uveden autor, ale při porovnání s jeho strojopisem se jedná o téměř totožný text. K tomuto rukopisu je ještě přidružen další text *Hlavní třída ostravská*, při porovnání s tímto rukopisem se

bylo kdysi v Zámecké ulici, dnes ulici dr. Karla Kramáře?, ptá se Tengler – a odpovídá výčtem kaváren a firem, jež v ulici, která „*má svou vzácnou minulost i přítomnost*“, sídlily.⁷⁰ V článku *Dnešní dostaveníčko Ostravanů – Těšínská ulice* se čtenář stane svědkem střetu přítomnosti s minulostí. Stylizovaná reportáž ze srocení lidí, přihlížejících požáru obchodního domu ASO na ulici Těšínské,⁷¹ poskytla pisateli prostor k úvahám, proč požár vypukl, ale i ke vzpomínkám, jak ulice kdysi vyhlížela, jež vložil do úst lidem přihlížejícím požáru.⁷² Princip konfrontace minulosti a současnosti uplatnil také v příspěvku věnovanému Masarykovu náměstí (*Moravskoostravské náměstí*).⁷³ Dušičková atmosféra Tenglerovi poskytla prostor k obecným úvahám o konci života a smrti, a současně nostalgické povídání o ostravských hřbitovech doplnil informacemi o dějinách pohřbívání, sahajících dle pisatele až do pravěku, do lokality Landek, kde se usídlili první lidé (*Hřbitovy na Ostravsku*).⁷⁴ Ke skupině topograficky laděných textů náležejí rovněž rukopisy *K Lutherským oslavám na Ostravsku*⁷⁵ – připomínka osoby Martina Luthera a vlivu jeho učení na Ostravsku – a *Soupis rybníků Jana Wilczka z konce 30. let*, obsahující ve shodě s titulem seznam rybníků ve vlastnictví Jana hraběte Wilczka.⁷⁶

Oproti událostmi nabitě Moravské Ostravě se Slezská Ostrava v Tenglerově publicistice jeví jako místo nepoměrně idylickější; jako místo vzpomínek a pamětihodností. Ty souhrnně připomněl v textu *Památnosti Slezské Ostravy*. Čtenáře instruktivně vede městem a užívá oblíbené metody konfrontace minulého a současného stavu: takto vypadá slezskoostravský hrad dnes – a takto vypadal dříve; tam na návrší nad zámkem pod dnešní farou stojí dům zvaný *Stará škola* – ale původně tam, milý čtenáři, stál zděný kostel!⁷⁷ V rukopise *Staré a nové Záměstí ve Sl. Ostravě* popsal historii vzniku osady, jež se v Tenglerově současnosti proměnilo v centrum Slezské Ostravy.⁷⁸ Neopomenul ani výstavbu nového mostu přes řeku Ostravici, spojujícího Moravskou a Slezskou Ostravu. Text *k otevření nového mostu u Nové střelnice* obsahuje popis výstavby od rozhodnutí radních o stavbě mostu až po jeho dokončení. K tomu doplnil vlastní úvahu o důvodech stavby mostů v minulosti.⁷⁹

Sledujeme-li dále Tenglerovu písemnou pozůstalost, pak třetím velkým tematickým celkem jeho publicisticko-naučných textů je vlastivěda v nejširším smyslu slova. Zde se Tengler – pozorovatel života města, jakým byl v příspěvcích věnovaných Moravské

jedná o identický text publikovaný v Poledním deníku bez autorství, *100 let hlavní ostravské třídy*, Polední deník 38/140, 19. 6. 1937, s. 4–5.

70 AMO, f. Ervín Tengler, kart. 1, inv. č. 3, (12); *Historie Zámecké ulice, nyní dr. Karla Kramáře*, Polední deník 39/77, 2. 4. 1938, s. 4–5. u článku není uveden autor, ale při porovnání s jeho strojopisem se jedná o identický text.

71 Dnes je to ulice Sokolská.

72 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1 (10); Ervín TENGLER, *Dnešní dostaveníčko Ostravanů – Těšínská ulice*, Polední deník 39/98, 28. 4. 1938, s. 2.

73 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (84); *700 let mor.-ostravského náměstí*, Polední deník 38/128, 5. 6. 1937, s. 4–5. u článku není uveden autor, ale při porovnání s jeho strojopisem se jedná o identický text.

74 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (15).

75 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (90).

76 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (60).

77 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (42).

78 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (83).

79 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (92).

Ostravě v minulosti a současnosti – posouvá do role učitele. Tengler jako propagátor vlastivědy cítil potřebu vychovat člověka k lásce k přírodě, historii a zvláště k rodnému kraji. Vlastivěda v nejširším smyslu slova pro něj byla prostředkem k dosažení tohoto cíle. Přírodu považoval za „arsenál učebních pomůcek“ a apeloval na všechny učitele, aby přispívali k vydávání nových knih, učebnic či krajových čítanek. Své přesvědčení o významu vlastivědy vyjádřil v pojednání *Co by bylo k většímu vlastivědnému vyučování*.⁸⁰ Jako pedagog se snažil poskytnout dětem v hodinách co nejpodrobnější informace z přírody. Jeho *Vlastivěda pro IV. třídu* je vystavěna jako encyklopedický sled kapitol o zahradě, o ročních obdobích, o regionu i jeho významných osobnostech a lze se domnívat, že i dnes by byla užitečnou pomůckou pro výuku.⁸¹ Část rukopisů má vysloveně didaktický význam. To platí o jeho instruktivně koncipovaném *Přírodopisu*, jenž podal jako popis toho, co je k vidění na běžné zahrádce (rostliny, hmyz, úvahy o vzniku života na zemi) a dokonce k informacím o přírodě připojil poznámku o poskytování první pomoci.⁸² Rukopis *Výcházky (stromy, zvířata, rostliny)* je popisem přírodovědné exkurze s výčtem rostlinných a živočišných druhů.⁸³ Naopak větší důraz na historii mají jiné texty, u nichž se didaktický zřetel omezil na výklad. Větší důraz na regionální specifika vyznačuje jeho *Vlastivěda Slezska pro IV. třídu*⁸⁴ a zvláště rozsáhlý rukopis *Vlastivěda Ostravska (okolí Sl. Ostravy)*.⁸⁵ Podobného charakteru jsou drobnější texty, jako *Naše hrady (zámky) ve Slezsku*, pojednání o sídelních objektech šlechty a jejich majitelích,⁸⁶ *Těšínské muzeum*, v němž podal dějiny Těšínska s odkazem na sbírky instituce, zvláště na listiny a předměty ilustrující život v jednotlivých údobích,⁸⁷ ale i tematicky vyhraněná *Historie pošty v Dolních Bludovicích*, jejíž význam určovalo umístění při křížení významných komunikací.⁸⁸

Mentalitě žáků slezskoostravských škol v Tenglerově době byly blízké zvyky a tradice. Způsoby jejich slavení pro ně tvořily integrální součást jejich životů. Texty o tradicích a zvycích poskytly Tenglerovi další příležitost akcentovat morální význam dějinné kontinuity, odolávající času. *Slezské zvyky předvánoční, vánoční a povánoční* jsou pojednáním, v němž plédoval pro zvyky a tradice zakořeněné v českých domácnostech, a přežívajících navzdory republikánské ideologii a moderní ateistické výchově. Čtenáři je nabídl v časové posloupnosti od příjezdu svatého Martina na bílém koni až po Tři krále.⁸⁹ Etnograficky zajímavé období masopustu, spojené s maskami a veselím, současně připomíná jako dobu, kdy na principu zvykového práva před zavedením gruntovních knih, jimž předcházela *registra dědinná*, probíhaly tzv. posudky, tedy zasedání obcí, na nichž se projednávaly obecní účty a jiné

80 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (1).

81 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (71).

82 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (80).

83 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (75).

84 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (72).

85 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (91).

86 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (74).

87 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (89).

88 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (28); *Z dějin pošty v Dolních Bludovicích*, rozhlasová přednáška, 2. 1. 1936.

89 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (30).

obecní záležitosti (*Slezské posudky*).⁹⁰ *Slezské velikonoční zvyky* ve shodě s názvem postihují období čtyřicetidenního postu a následných svátků, spjatých se zvyky a obyčejí.⁹¹ Historicko-etnografickou podskupinu Tenglerových příspěvků vedle textů o svátcích, obyčejích a zvycích doplňují texty věnované projevům lidové slovesnosti. Různá přirovnání, rčení, povídky nebo dětská říkadla a popěvky Tengler zaznamenal v rukopise *Pořekadla a přísloví lidu slezského*.⁹² Analogického charakteru jsou texty zachycující pověsti, téma, jemuž se Tengler věnoval velmi intenzivně, ovšem jen z pohledu vlastních historicko-vlastivědných zájmů, jak dokládají i jeho *Pověsti na Těšínsku*⁹³ a *Slezské pověsti (z oblasti Ostravy a Těšínska)*.⁹⁴ Stranou nemohl ponechat ani populární osobu zbojníka a lidového hrdiny Ondráše, přičemž v několika novinových článcích akcentoval tradované pověsti o této historické postavě (*Ondráš z Janovic*).⁹⁵ Od regionu se odklonil v širěji koncipovaných *Pověstech českých*.⁹⁶ Pomyslným svorníkem mezi historicko-topografickými a etnografickými texty tvoří *Průvodce po Těšínsku a Opavsku*,⁹⁷ jenž je encyklopedií Slezska s podrobnými informacemi o obcích, školách, pověstech i historii kraje. Poněkud stranou se ocitá text *Různé zajímavosti z dějin Těšínska*,⁹⁸ jenž je prepisem lidového podání historických událostí.

Středobodem tradičně chápané komunity lidí, poutané rodovými svazky, tradovanou historickou pamětí, regionální příslušností, jazykem a zvyky, byly pro Tenglera kostely. Skupina příspěvků o katolických kostelích na Ostravsku a Těšínsku tvoří tematicky vyhraněnou skupinu, provázanou se zbytkem Tenglerovy publicistiky důrazem na výchovný aspekt, národní identitu a vědomí dějinné kontinuity, jež odolává moderní době. K výročí vzniku farního kostela ve Slezské Ostravě sepsal pojednání *k 150. jubileu slezskoostravského farního kostela*. Původně dřevěná kaple sloužila do roku 1555, poté byl na jejím místě postaven kostel zasvěcený svatému Jiřímu a v roce 1780 byl položen základ novému kostelu zasvěcenému svatému Josefovi. Jeho poškození poddolováním vyřešila až oprava provedená v roce 1930.⁹⁹ Do Moravské Ostravy se přesouvá Tenglerova pozornost v textech o kostelích svatého Václava a Božského Spasitele. K prvé stavbě se vztahuje připomínka bratrstva svatého Škapulíře, jež působilo do roku 1785 a přisuzuje se mu zřízení kaple Karmelitské mezi léty 1673–1695 (*Bratrstvo sv. Škapulíře a býv. Karmelitská kaple u farního kostela Sv. Václava v Mor. Ostravě*¹⁰⁰). O druhé svatyni pojednal v rukopise *Stavba nového kostela*

90 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (35).

91 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (31); *Slezské velikonoční zvyky*, rozhlasová přednáška, 4. 4. 1935.

92 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (69).

93 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (65).

94 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (63).

95 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (77); Ervín TENGLER, *Ondráš se vrací na Lysou*, Polední ostravský deník 34/222, 29. 9. 1933, s. 3; *z Ondrášova kraje*, Polední deník 37/179–182, 4.–7. 8. 1936, s. 2; *Ondráš z Janovic a cizina*, Polední deník 38/77, 3. 4. 1937, s. 2; *Ondráš v Petřvaldě*, Polední deník 41/77, 3. 4. 1940, s. 2.

96 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (67).

97 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (68).

98 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (66).

99 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (81); *150ti leté výročí založení slezsko-ostravského kostela*, rozhlasová přednáška, 27. 6. 1933.

100 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (53).

Spasitele v Moravské Ostravě.¹⁰¹ Církevní poměry v Radvanicích postihl v textu *Církev římskokatolická v Radvanicích, Československá církev, Biskupství v Radvanicích*, v němž pisatel postihl jak stavbu zdejšího kostela, tak vznik československé církve a osobu faráře Ferdinanda Stibora (1869–1956), jenž se v Radvanicích stal prvním biskupem (1922–1950).¹⁰² Text *O kostelíku v Dolních Marklovicích*¹⁰³ se vrací ke středověkému předchůdci stávajícího kostela Nanebevzetí Páně v Dolních Marklovicích u Fryštátu z roku 1739. Minulost farního kostela v Dobré u Frydku zrekapituloval v jubilejním pojednání *250 let farního kostela v Dobré u Frydku*.¹⁰⁴ V textu *Kostely na Těšínsku v 17. století* se pokusil odpovědět na otázky, jak svatyně vypadaly, jaké bylo jejich vnitřní vybavení a jak probíhaly bohoslužby. Tengler sledoval rozšíření zděných a dřevěných kostelů a současně postihl podobu přilehlých hřbitovů.¹⁰⁵ Pro pojednání *Starí faráři a jejich zápisy* vyšel z dochovaných pamětních knih z Těšínska, z nichž vyniká pamětní kniha farnosti ve Slezské Ostravě, založená roku 1672.¹⁰⁶ O propojení svého bytostného zájmu o přírodu s připomínkou duchovních tradic regionu se pokusil v příspěvku *Morávka – milé zákoutí v Beskydách*, líčícím krásy beskydské přírody,¹⁰⁷ *Pout' k našemu sv. Antoníčkoví*, připomínajícím pověst o svatém Antonínu Paduánském ve vztahu ke kostelíku na Prašívě,¹⁰⁸ a *O Bílém kříži*, v němž vysvětluje toponymum ve vazbě ke kříži, připomínajícím zastřelené finanční strážníky, hlídající v 17. století hranice před pašeráky.¹⁰⁹

Poslední, obsahově diferentní skupinu Tenglerových textů spojuje silný národní aspekt. *Dokumenty českosti Jablunkovska* vzešly z rešerší archivních dokumentů z muzea v Orlové, v nichž hledal stopy po využívání češtiny v úředním styku. Muzeum rovněž ocenil pro sbírku těšínské keramiky, krojů a památek na salašnictví.¹¹⁰ Rozšíření principů občanské společnosti po obnovení ústavnosti v Rakousku (1860) se projevilo ve fenoménu zakládání spolků, zvláště pěveckých a divadelních. Příspěvek *In memoriam ochotnických spolků na Ostravsku* je oslavou českých buditelů v regionu¹¹¹ a připomínka nazvaná *K jubilejní schůzi pěveckého spolku Záboje* spojuje dějiny spolků s upozorněním na rozšíření divadla a sborového zpěvu mezi Ostravany.¹¹²

Národní aspekt sledoval v textech věnovaných vyhraněným osobnostem kulturního života.

101 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (59).

102 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (40).

103 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (29).

104 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (87); E. T., *250 let v Dobré*, Polední deník 37/210, 10. 9. 1936, s. 2.

105 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (34); *Kostely na Těšínsku v XVII. století*, rozhlasová přednáška, 23. 3. 1938.

106 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (18).

107 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (22); Ervín TENGLER, *Morávka – nejkrásnější zákoutí v Beskydách*, Slezský věštník hasičský 1936/16, 15. 8. 1936, nestránkováno.

108 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (23); *Pout' k našemu svatému Antoníčku*, rozhlasová přednáška, 5. 6. 1934.

109 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (24); *O bílém kříži*, rozhlasová přednáška, 23. 5. 1935

110 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (94).

111 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (16).

112 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (82); Ervín TENGLER, *K jubilejní schůzi pěveckého spolku „Záboje“*, Polední ostravský deník 35/146, 26. 6. 1934, nestránkováno.

Takovou byl těšínský novinář a buditel Pavel Stalmach (1824–1891), k jehož aktivitám patřilo založení několika spolků a organizací (*Národní dům, Towarzystwo naukovej pomoci*), v nichž spojoval podporu rozvoje intelektuálního zázemí české a polské společnosti s pěstováním národního vědomí (*Českopolská spolupráce před půl stoletím. K stodesátému výročí slezského buditele Pavla Stalmacha*¹¹³). O neznámějším představiteli salašníků, hájícím jejich práva proti vrchnosti, Janu Koloničném, sepsal jubilejní text *Salaše nám pohubili. K 100. výročí Jana Koloničného, bojovníka za práva Valachů*.¹¹⁴ V materiálově cenném textu *Ze životopisné kroniky Josefa Stráže z Bruzovic* obrátil pozornost k osvětovému pracovníku Josefu Stráži (1833–1905), písmáku a sběrateli knih, jenž vytvořil jednu z největších knihoven ve Slezsku, kterou dával k dispozici zájemcům.¹¹⁵

Od článků a pojednání o regionálních osobnostech nutno oddělit texty oficiální povahy, v nichž se vrací k ideovým oporám republikánského smýšlení (*O životě a díle T. G. Masaryka, K. A. Komenského, J. Husa, 28. říjen 1918, Bílá Hora 1620*¹¹⁶) a ke vzniku republiky a specifickým podmínkám formování státu na Těšínsku. Takto vyznívá obsáhlá *Vzpomínka Zdeňka Ježka, plk. v. v., účastníka bojů o Slovensko a Těšínsko, na převrat na Těšínsku v letech 1918–1919*,¹¹⁷ zhodnocující svědectví plukovníka Zdeňka Ježka. Po stručném objasnění národnostní situace na Těšínsku se soustředil na činnost vojenského velitelství v Moravské Ostravě a na události obsazení Těšínska československým vojskem v roce 1919.

Kdybychom chtěli tento přehled Tenglerovy publicistiky, nahlížené prostřednictvím autorovy pozůstalosti uložené v Archivu města Ostravy, symbolicky uzavřít, můžeme tak učinit připomínkou textu *Hrst vzpomínek na staré naše rektory. K výročí úmrtí Ed. Bartoníčka*.¹¹⁸ Vedle životních osudů Eduarda Bartoníčka (1855–1915), mimo jiné sbormistra pěveckých spolků *Lumír* a *Záboj* a ředitele kůru kostela Božského Spasitele v Moravské Ostravě, upozorňuje na roli rektorů na venkovských školách, osobností, jež se mimo školu staraly také o rozvoj hudby a zpěvu. Textem se vlastně vracíme k otci Ervína Tenglera Janovi, jenž sám byl rektorem v Dobré a muzikantem byl i jeho syn; s Bartoníčkem, autorem slezské hymny a oblíbené úpravy lidových tanců (*Slezská beseda*) se také obracíme zpět k Tenglerově studiu na opavském a místeckém gymnáziu, tedy k místům a lidem, jež utvářely v mládí Tenglerův hodnotový kodex, jemuž vzdor dějinným peripetiím zůstával věren až do smrti.

113 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (27); *Součinnost Čechů s Poláky před půl stoletím. k výročí slezského buditele Pavla Stalmacha*, rozhlasová přednáška, 12. 6. 1934.

114 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (25); *Salaše nám pohubili./ Ke stému výročí narození Jana Koloničného, bojovníka za práva Valachů*, rozhlasová přednáška, 24. 6. 1935.

115 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (44).

116 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 2, (79); v originále rukopisu nadepsáno „Jako přednáška“, daný rukopis sloužil k publicistickým účelům.

117 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (58).

118 AMO, f. Ervín Tengler, inv. č. 3, č. kart. 1, (19); *Hrst vzpomínek na naše staré rektory/ Ke 20. výročí úmrtí Ed. Bartoníčka*, rozhlasová přednáška, 8. 5. 1935.

Ervín Tengler from the written inheritance perspective
(Summary)

A pedagogue, a regional historian and a national history and geography worker *Ervín Tengler* (1884–1941) worked as a teacher at several elementary and council schools in Bartovice, Muglinov and Silesian Ostrava. His national history and geography activities included several fields: work as a chronicler of Moravian Ostrava, lecturing activities, including radio performances, publishing of independent publications and cooperation with Ostrava periodicals. He contributed predominantly to the *Ostrava Journal* (later renamed to the *Midday Ostrava Journal* and the *Midday Journal*). The work tries to cover the rich and thematically wide publishing activity of *Ervín Tengler*, in whose inheritance there are 94 texts, deposited in the Archive of the City of Ostrava and which are the focus of this work. *Tengler's* texts testify to his versatility and interest in regional and national history and geography topics, wherein he could have been partly motivated also by his membership in the National Democracy Party and by his distinctive patriotism and traditionalism. He was interested in the history of the Region of Ostrava and Těšín, war events, the history of education, mining, and he also collected tales. His texts can be an important source of information, particularly for the contemporary regional historians.

Příloha:
Abecední seznam rukopisů¹¹⁹

[Josef] Kotek	5 s. + 2 kopie (3)
250 let farního kostela v Dobré u Frýdku	250 let farního kostela v Dobré u Frýdku
50 let samostatnosti Muglinova. Jak vznikl kraj, kde dnes leží Muglinov	1 s., (neúplné) (93)
Boj ostravského dělnictva za svěcení 1. máje	4 s. + kopie + duplikát (13)
Bratrstvo sv. Škapulíře a bývalá Karmelitská kaple u farního kostela [Sv. Václava] v Mor. Ostravě	3 s. (53)
Církev římsko katolická [římkokatolická v Radvanicích], Československá církev, Biskupství v Radvanicích	7 s. (40)
Co by bylo k většímu prospěchu vlastivědného vyučování	6 s. (1)
Co obsahovalo těšínské léno Koruny české před 600 léty	4 s., (neúplné) (85)
Českopolská spolupráce před půl stoletím (k 110. výročí slezského buditele Pavla Stalmacha	3 s. + neúplný koncept (27)
Dějiny Slezska	nestr., sešit (76)
Dnešní dostaveníčko Ostravanů – Těšínská ulice	3 s. + kopie (10)
Dokumenty českosti Jablunkovska [(o českých archiváliích a jiných psaných památkách, keramice, krojích aj.)]	1 s. (94)
Historie pošty v Dolních Bludovicích	4 s. (28)
Historie slezskoostravského zámku	3 s. + 2 kopie + [2 plánky podzemních sklepů podle stavu z r. 1912] (37)
Hrst vzpomínek na staré naše rektory. k 20. výročí úmrtí Eduarda Bartoníčka	4 s. + kopie (19)
Hřbitovy na Ostravsku	4 s. (15)
In memoriam ochotnických spolků na Ostravsku	4 s. (16)
Inventář prvních jam na Ostravsku (příspěvek k dějinám uhelného průmyslu na Ostravsku)	7 s. (50)
Jak bylo kdysi v Zámecké ulici, dnes ulici dr. Karla Kramáře	2 s. (12)
Jak se vyvíjel hornický stav na Ostravsku	4 s. + kopie (52)
Jak žádali učitelé za starých časů o místa. (Podle starých listin)	5 s. (56)
Jos. Šavel vzpomíná na válku [Vzpomínka Josefa Šavla na první světovou válku]	3 s. (47)
K zániku jam Emy a Lucie ve Sl. Ostravě	3 s. (36)

119 V závorce je uvedeno číslo rukopisu podle inventáře Karla Jiříka z roku 1980. V lomených závorkách je Jiříkův dodatek k názvu rukopisu nebo název kopie či přidruženého textu. Převažují rukopisy, některé texty jsou strojopisy.

K 150. jubileu slezskoostravského farního kostela	4 s. (81)
K 20. výročí lidových bouří na Ostravsku [v červenci 1917]	3 s. + kopie (6)
K 600. výročí připojení Slezska ke koruně české	4 s. + 2 s. (26)
K jubilejní schůzi pěveckého spolku „Záboje“	1 s., (neúplné) (82)
K Luterovým [Lutherským] oslavám na Ostravsku	6 s. + kopie (90)
K otevření nového mostu u Nové střešnice	4 + 1 str., (neúplné) (92)
Kontribučenský fond v Bohumíně a Slezská Ostrava	3 s. + 1 s. (41)
Kostely na Těšínsku v 17. století	3 s. (34)
Majitel: Jan Wilczek. [Soupis rybníků Jana Wilczka asi z 30. let (umístění, rozloha, výlovky)]	1 s. (60)
Moje Slezská Ostrava	nestr., sešit (73)
Morávka – milé zákoutí v Beskydách	4 s. (22)
Moravská Ostrava vojenským táborem za světové války	3 s. (7)
Moravskoostravské náměstí	4 s. (84)
Naše hrady [(zámky) ve Slezsku]	nestr., sešit (74)
Nejstarší gruntovní knihy moravskoostravské [moravsko-ostravské] t	3 s. (54)
nepojmenováno [Černá země vzpomíná na I. světovou válku]	151 s. + neúplná kopie (8)
nepojmenováno [Pověsti na Těšínsku]	58 s. (neúplné) (65)
nepojmenováno [Průvodce po Těšínsku a Opavsku]	93 s. (68)
nepojmenováno [Různé zajímavosti z dějin Těšínska]	64 s. (neúplné) (66)
nepojmenováno [Vlastivěda Ostravská]	nestr., sešit (91)
Neposlušní ostravští učitelé	10 s. (57)
O Bílém kříži	3 s. + duplikát + kopie + propag. letáček (24)
O kostelíku v Dolních Marklovicích	2 s. (29)
O životě a díle T. G. Masaryka, K. A. Komenského, J. Husa, 28. říjen 1918, Bílá hora 1620	nestr., sešit (79)
Oběti válečné vojenské justice v Mor. Ostravě (3 s.) za [první] světové války	3 + 7 s. (2)
Objevitelé uhlí na Ostravsku – první odběratelé z Ostravska	2 s. + kopie (48)
Ondráš z Janovic (Fr. Sláma). Stručné dějiny Těšínska [Ondráš z Janovic podle Fr. Slámy (nestr., sešit, přiložen časopisecký článek M. Stejskalové-Tománkové: Ondráš-zbojník)]	nestr., sešit (77)
Ostravské ulice před 50 lety	4 s. (9)
Ostravsko v historii a pověstech	39 s. (62)
Památnosti Slezské Ostravy	2 s. (42)
Písně s průvodem piana [Vlastní skladby písní s doprovodem piana]	86 s. (70)

Poddanské poměry na bývalém polsko-ostravském panství	3 s. + 2 kopie (38)
Pořekadla a přísloví lidu slezského	36 s. (69)
Poslanec Josef Chalupník. Státní převrat na Ostravsku [Vzpomínka Jos. Chalupníka, starosty města Mor. Ostravy, na státní převrat na Ostravsku]	25 s. + [6 s. neznámého autora] (46)
Pouť k našemu sv. Antoníčkoví	4 s. (23)
Pověsti české	64 s. (neúplné) (67)
Povodně na Ostravsku	2 s. (14)
Průmysl ostravský [Nástin dějin průmyslu na Ostravsku]	nestr., dva sešitky (78)
První odběratelé uhlí na Ostravsku	3 s. + kopie (49)
Převrat v Mor. Ostravě: 28. října 1918	4 s. (88)
Přírodopis	nestr., 2 sešity (80)
Reportáž z oslav svatého Prokopa v Moravské Ostravě [Rozhlasová rekonstrukce dávných hornických oslav sv. Prokopa z r. 1934 (uspořádali: F. K. Zeman, E. Tengler, J. Filgas)]	16 s. (43)
Requisice [Rekvizice] zvonů v mor. ostravském [moravskoostravském] okrese [za první světové války]	3 s. + kopie (5)
Salaše nám pohubili. K 100. výročí Jana Koloničného, bojovníka za práva Valachů	4 s. + kopie (25)
Slezské „posudky“	6 s. (35)
Slezské pověsti [(z oblasti Ostravy a Těšínska)]	20 s. + 20 s. (63)
Slezské velikonoční zvyky	3 s. + 2 s. (31)
Slezské zvyky předvánoční, vánoční a povánoční	3 s. + kopie (30)
Staré a nové Záměstí ve Sl. Ostravě	3 s. (83)
Staří farářů a jejich zápisy	4 s. (18)
Stavba kostela. [Stavba nového kostela Spasitele v Moravské Ostravě]	28 s. + koncept (59)
Školství na Těšínsku před 80 lety	4 s. + koncept (33)
Školy na Těšínsku v 17. století	3 s. (32)
Těšínské muzeum	3 s. (89)
Těšínsko v historii a pověstech	50 s. + neúplný rukopis str. 31-73 (64)
Těšínsko. Účast dobrovolníků v bojích o Slovensko a Těšínsko v letech 1918-1919. (Plukovník GŠT. v. v. Zdeněk Ježek) [Vzpomínka Zdeňka Ježka, plk. v. v., účastníka bojů o Slovensko a Těšínsko, na převrat na Těšínsku v letech 1918-1919]	44 s. (58)
Třída presidenta dr. Ed. Beneše [(hlavní třída)]	2 s. + kopie (11)
Včelařství na Ostravsku za starodávna	4 s. (17)

Vlastivěda pro IV. Třidu	nestr., sešit (71)
Vlastivěda Slezské Ostravy	61 s. + koncept (61)
Vlastivěda Slezského kraje IV. třída [Slezska pro IV. třídu]	nestr., sešit (72)
Výčepní právo mor. ostravských [moravskoostravských] domů .	3 s., (neúplné) (86)
Vycházky [(stromy, zvířata, rostliny)]	nestr., sešit (75)
Vývin školství v moravskoostravském okrese	4 s. + 7 s. (21)
Vývoj školství v soudním okrese slezskoostravském [slezsko-ostravském]	3 s. + 3 s. (20)
Vznik a zánik slezskoostravského muzea .	3 s. + kopie + [výpis z jeho inventáře] (39)
Vzpomínky [několika pamětníků] na [první] světovou válku a na převrat	8 s. (45)
Z hornického života na Ostravsku a jiné před 100 lety	7 s. (51)
Zásobování ostravského lidu v době [první světové] války	6 s. + kopie (4)
Ze života učitelského na Ostravsku asi před 100 lety	6 s. (55)
Ze životopisné kroniky Josefa Stříže z Bruzovic	5 s. (44)

ČESKOSLOVENSKÁ SAMOSTATNÁ TANKOVÁ BRIGÁDA PŘI OSVOBOZOVÁNÍ POLSKÉ ČÁSTI SLEZSKA (10. 3. 1945 – 15. 4. 1945)

Vlastimil Galatík, Pavel Zona

Vlastimil Galatík, Pavel Zona: The Czechoslovak Independent Tank Brigade in the liberation of Polish Silesia (10. 3. 1945 – 15. 4. 1945)

The authors of the article focused on the fight of the 1st Czechoslovak Independent Tank Brigade within the Ostrava operation outside the territory of Czechoslovakia. This is the period between March 10 and April 15 in 1945, when the Brigade was active in the Polish and German parts of Silesia. The basis and the most important part of the article is an annotated war diary of the brigade accompanied by other archival resources. Based on archive materials, the authors have analysed the way the combat actions were conducted and the deployment of the Brigade itself in the context of time and space in which these actions took place. In the individual three sections, the authors deal with the preparatory period prior to combat deployment; combat actions themselves; and in the last section, they assess the losses that the Brigade had suffered and the losses the brigade caused to the enemy. The combat deployment of the Brigade in the Polish and German Silesia belongs to the lesser-known stages of our forces fighting during the Second World War. The article contents fills in this partial gap in perception of our military history.

The article is a minor part of more comprehensive work which the Department of Military Art at the University of Defence in Brno deals with. It aims to analyse the combats in which Czechs and Slovaks had a significant share since the First World War.

Key Words: Czechoslovak Independent Tank Brigade, Ostrava operation, Silesia, foreign resistance.

Podíl československých tankových vojsk na přímém osvobození Československa v roce 1944 a 1945 na Dukle a v závěrečných bojích ostravské operace je poměrně dobře znám. Na toto téma byla zpracována a publikována celá řada prací¹. Věnuje se jí i část filmu,² a především o ní byla napsána celá řada článků a studií. Méně známé je období, kdy 1. československá samostatná tanková brigáda provedla poměrně náročný manévr ze Slovenska do polské části Slezska a na osvobození jeho východní části se spolu se sovětskými vojsky podílela. Tímto manévrem a boji v součinnosti s Rudou armádou byly vytvořeny podmínky k závěrečné fázi ostravské operace, tedy přímému útoku na přístupech k Ostravě a osvobození města.

Již 12. ledna 1945 zahájil svým pravým křídlem 2. ukrajinský front a levým křídlem 4. ukrajinský front západokarpatskou operaci. Postupně byla osvobozena podstatná část Slovenska a jižního Polska podél hranice se Slovenskem. Počátkem března vojska 4. ukrajinského frontu držela přístupy k Ostravě a 2. ukrajinský front předmostí na řece Hron, aby 25. března zahájila bratislavsko-brněnskou operaci. Ostravská operace 4. ukrajinského frontu byla zahájena již 10. března 1945. Obě operace lze považovat za

1 Mimo jiné: JOVBAK, Vasil, *Pravda o 1. čs. sam. tankové brigádě v SSSR: Ostravská operace 10. března–30. dubna 1945*, Kroměříž 2004; OTIPKA, Martin a kol., *Ostravsko-opavská operace 1945: v paměti českých veteránů*, Ostrava 2010.

2 Jedná se o film *Tanková brigáda* z roku 1955, režie Ivo Toman (1924–1994).

součást západokarpatské operace sovětských vojsk a současně za závěrečné válečné operace 4. a 2. ukrajinského frontu, které byly vedeny k osvobození ČSR.³

Ostravská operace byla součástí mnohem mohutnější útočné operace schválené sovětským vrchním velením v polovině února 1945. Jejím cílem bylo útokem 38. a 1. gardové armády 4. ukrajinského frontu ve směru Fryšták, Místek, Olomouc rozdrtit 1. německou tankovou armádu, osvobodit Ostravu a hlavními silami postoupit až k Olomouci. V případě příznivého vývoje útoku se počítalo s jeho dalším rozvíjením na Pardubice a dále na Prahu. K podpoře útočících vojsk na hlavním směru byla vyčleněna 1. československá samostatná tanková brigáda, reorganizovaná a plně vybavená novými tanky.⁴ Tento plán byl patrně až příliš ambiciózní, o čemž svědčí i těžkosti, se kterými se vojska a velení frontu potýkalo již od počátku operace. Samotnou ostravskou operaci lze rozdělit do tří fází. První fáze je vymezena daty 10. až 23. března, druhá fáze 24. března až 14. dubna a třetí fáze od 15. dubna až do zastavení bojů v květnu 1945. Toto fázování nebylo stanoveno plánem ostravské operace, ale je logickým členěním, které vyplynulo z analýzy vývoje situace na frontě a průběhu bojů. Následující text je věnován činnosti 1. československé samostatné tankové brigády v první a druhé fázi ostravské operace, ale také aktivitám spojeným se zaujetím operační sestavy.

Obnova bojeschopnosti 1. československé samostatné tankové brigády a přesun do operační sestavy

Tanková brigáda se od svého vzniku potýkala s jedním a pro tankovou jednotku zásadním problémem, což byl nedostatek bojové techniky. Před svým nasazením do bojů v rámci karpatsko-dukelské operace měla maximálně 20 tanků a samohybných děl⁵. Tanky byly částečně vyzbrojeny pouze 1. a 3. tankový prapor. Ve velmi náročných bojích především na podzim roku 1944, kde za vrchol lze považovat boje v Dukelském průsmyku, utrpěla 1. československá samostatná tanková brigáda (1.čsstb) značné ztráty. Z hlediska ztrát v technice lze vyhodnotit, že brigáda ztratila svůj charakter tankového útvaru. Ztráty v osobách bylo možné nahradit na osvobozených územích z místního obyvatelstva, ztráty v technice byly nahraditelné jen prostřednictvím sovětského velení.

Do roku 1945 vstupovala brigáda v počtech dle tabulky 1.

Tabulka 1: Počta osob a techniky 1. čsstb k 1. lednu 1945⁶

Důstojníci	rotmistři	poddůstojníci	vojáci	důstojníci RA	mužstvo RA		celkem
80	23	338	772	10	22		1195
automobily	T-34	T-42	T-70	SD-85	moto	moto side	traktor
79	8/2	–	3	2	4	14	2

3 *Vojenské dějiny Československa, IV. díl*, Praha, 1988, s. 604–609.

4 Tamtéž, str. 671–672.

5 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA–VHA), fond SSSR IX. 1. čs. sam. tanková brigáda, inv. č. 113, č. kart. 14.

6 V přehledu je uvedena technika tak, jak byla označována ve válečném deníku brigády před nasazením do bojů. Pod označením T-42 rozumíme T34 s hlavní 85 mm. Část důstojníků a mužstva brigády tvořili příslušníci Rudé armády (RA).

Brigáda se nacházela v osadě Wojla Niżna (Wola Niżna, Polsko)⁷ a prováděla běžný odborný výcvik, bez 1. tankového praporu, který plnil bojový úkol s 67. sborem Rudé armády. Technikou brigáda zdaleka doplněna nebyla a navíc hned 2. ledna shořel při opravě jeden T-70.⁸

Na začátku roku byl od brigády odvelen prapor automatčiků do osady Grybov (Grybów, Polsko), kde pokračoval ve výcviku a zároveň sloužil jako záloha velitele 1. československého armádního sboru. Počty osob u brigády se měnily prakticky každodenně, vojáci byli odvelováni do různých kurzů, z náhradního pluku přicházeli noví a brigádě se nevyhýbala ani zranění nebo úmrtí při výcviku, jak o tom svědčí příklad vojína Pavla Žáčka, který byl těžce zraněn při výcviku 3. ledna.⁹ Dne 11. ledna padli dva příslušníci praporu automatčiků při dělostřeleckém přepadu na vesnici Ladimirova (okres Svidník). Jednalo se o vojiny Bugara a Kovbašina.¹⁰

Výcvik brigády ovlivňovala častá odvelení lidí, techniky, ale především celých jednotek. Mimo již odvelené, 1. tankového praporu a praporu automatčiků, byla 9. ledna odvelena ženijní rota, která plnila bojový úkol v prostoru N. Orлік dle rozkazu ženijního důstojníka sboru.¹¹ Toto odvelení však bylo pouze několikadenní. Možnosti výcviku také ovlivňovaly počty bojové techniky, zejména tanků. Taktiku tak bylo možno cvičit pouze do stupně roty.

První tankový prapor se zapojil do bojů v sestavě 67. armádního sboru dne 15. ledna na řece Wislok (Wisłoka, Polsko), v tomto boji byly tanky praporu využity v kombinovaném útoku společně s výsadky automatčiků. v důsledku najetí na minu byl jeden tank poškozen¹². Zbylé tanky pokračovaly v plnění bojového úkolu pronásledováním ustupujícího nepřítele na směru Volja Dombovecká (Wola Debowiecka) – Jozefův – Ciklín (Cieklin) – Dzelec (Dzielec). V tomto boji padli 2 příslušníci praporu, dva důstojníci a 14 mužů bylo zraněno¹³. Manévr praporu do sestavy 67. armádního sboru znamenal přesun přibližně 50 km severně hranice ČSR na území Polska. Za těžkých zimních podmínek, v bojové situaci a s celkovou délkou přesunů, včetně boje kolem 200 km, byl výkon tankistů obdivuhodný. Přestože šlo v tomto nasazení o použití maximálně deseti tanků, patrně sechrál i tento počet významnou roli při podpoře útoku 67. armádního sboru a vyplatil se jejich přesun i na poměrně velké vzdálenosti z prostorů rozmístění do bojové sestavy. Tato „epizoda“ ukazuje, že hromadné nasazování tanků do operací v průběhu druhé světové války bylo výsadou rozhodujících strategických směrů. Převážná část útočných činností byla vedena pěchotou s velmi malou podporou tanků. Rovněž to svědčí o chronickém nedostatku tanků podpory pěchoty u jednotlivých sborů Rudé armády. Následně byl prapor předán zpět do podřízenosti velitele 1. československého armádního sboru a přemístěn do osady Chodča (severně Stropkov).

Rozmístění jednotek a štábu brigády se v průběhu ledna několikrát měnilo. K 19. tohoto měsíce bylo rozmístění jednotek následující: štáb a velitelská rota Vyškovce (severně

7 Místní názvy uvádíme v podobě, v jaké se objevují v pramenech. V závorkách jsou uváděny místopisné názvy, které jsou ve válečném deníku zkomoleny nebo se v průběhu let změnily.

8 VÚA–VHA, f. SSSR IX. 1. čs. sam. tanková brigáda, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 40.

9 Tamtéž, s. 42.

10 Tamtéž, s. 47.

11 Tamtéž, s. 45.

12 Tamtéž, s. 49.

13 Tamtéž, s. 50.

Stropkov), tankové prapory Malý a Velký Dukovec, týl brigády Chodča.¹⁴ Další přesuny probíhaly i v následujících dnech. Z hlediska doplňování bojové techniky byl zajímavý i přesun 2. a 3. praporu do Bubrky,¹⁵ kde se chystaly k převzetí tanků.¹⁶

Ve válečném deníku brigády je celá řada zmínek o povyšování – lépe řečeno vracení hodností na základě přezkoušení komisí. Jednalo se o vojáky československé armády, ale také armády Slovenské republiky. Postupně byla brigáda doplňována především z náhradního pluku. Na konci ledna byly počty brigády dle tabulky 2.

Tabulka 2: Počta osob a techniky 1. čsstb ke konci ledna 1945¹⁷

Důstojníci	rotmistři	poddůstojníci	vojini	důstojníci RA	mužstvo RA		celkem
81	21	358	764	10	23		1257
automobily	T-34	T-42	T-70	SD-85	moto	moto side	traktor
89	5	–	1	2	4	14	2

V průběhu ledna byl nejvytíženější jednotkou brigády prapor automatčičků, který plnil úkoly v odvelení. Podle válečného deníku brigády se střetl s nepřítelem poprvé 17. ledna, kdy odrazil útok Němců na své obranné postavení. Poté pronásledoval ustupujícího nepřítele na směru Rovnja – Štavník. Při pronásledování nepřítele ve spolupráci s 1. československou samostatnou tankovou brigádou dobyl Zborov (severně Bardejov). Po dalších bojích dne 27. ledna obsadil Kežmarok. Při těchto bojích bylo zraněno 15 příslušníků praporu.¹⁸

Na začátku února se brigáda přesunula do nových prostorů: štáb, velitelská rota, 1. tankový prapor a prapor automatčičků do Kežmaroku, 2. a 3. prapor do Bubrky. V těchto prostorech se brigáda konečně dočkala slibovaného doplnění bojovou technikou, zejména tanky. Ke dni 12. února jich měla brigáda již celkem 54, přičemž 48 bylo T-34/85,¹⁹ pět kusů T34/76 a jeden T-70. Druhý a třetí prapor se s technikou přesunuly do Kežmaroku. Tam probíhala běžná příprava a výcvik. Ve válečném deníku brigády ze dne 15. února lze vyčíst, že byl na velitelství brigády doručen operační rozkaz 1. československého armádního sboru číslo 90, podle nějž bylo brigádě zapůjčeno 40 nákladních vozů Studebaker pro přesun brigády,²⁰ což znamenalo její neodkladný přesun k plnění nových úkolů v novém prostoru. Již následující den se velitelství brigády přesunulo do Garklova. V dalších dnech postupně do Klikušova (Klikuszow, Polsko), a Malých Koz (východní okraj Bielsko-Biala, Polsko).²¹ S velitelstvím brigády se postupně přesunovaly i jednotlivé prapory. Jejich transport komplikoval nedostatek přepravních prostředků. Přesuny byly vedeny jako klasická přeprava po etapách s tím, že v přestávkách mezi jednotlivými etapami probíhal každodenní výcvik. Kombinace přesunů

14 Tamtéž, s. 51.

15 Autoři čerpali z válečných deníků brigády. Názvy některých osad jsou pravděpodobně zkromoleny a v některých případech nelze sídla s těmito názvy dohledat. K převzetí tanků však s největší pravděpodobností došlo v jižní části dnešního Polska, kdy je v jiných pramenech uvedeno Krosno.

16 VÚA–VHA, f. SSSR IX. 1. čs. sam. tanková brigáda, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 55.

17 Tamtéž, s. 57.

18 Tamtéž, s. 58.

19 Tamtéž, s. 64.

20 Tamtéž, s. 65.

21 Tamtéž, s. 65–71.

a cvičení je poměrně nezvyklým způsobem zaujetí výchozích prostorů pro útok, ale tímto opatřením se dařilo eliminovat nedostatek přepravních prostředků s využitím jejich rotace mezi cvičícími a přesunujícími se jednotkami.

Mezi 21. a 24. únorem došlo k finálnímu doplnění brigády bojovou technikou na tabulkové počty. Dne 27. února byla brigáda na rozkaz velitele 4. ukrajinského frontu podřízena 1. gardové armádě. Štáb a velitelská rota se přesunuly do osady Chočna (Chocznia, 3 km západně Wadowice, Polsko). K tomuto dni jsou početní stavy osob a techniky uvedeny v tabulce 3.

Tabulka 3: Počty osob a techniky 1. čssth k 27. únoru 1945²²

Důstojníci	rotmistři	poddůstojníci	vojáci	důstojníci RA	mužstvo RA		celkem
95	23	433	946	10	25		1532
automobily	T-34	T-34/85	T-70	SD-85	moto	moto side	traktor
89	12	52	1	2	4	14	2

Zajímavá je z hlediska hodnocení situace nepřítel na frontě ke dni 28. února 1945 i tabulka na obrázku č. 1, na kterém jsou uvedeny sestava a počty nepřátelských jednotek stojících před 1. gardovou armádou.

Tato tabulka jasně hovoří o výrazně snížených početních stavech jednotlivých nepřátelských divizí. Při pohledu na počty tanků (dle zpravodajců 44 kusů), které stály proti útočící 1. gardové armádě, je evidentním jak velký přínos pro plánování a vedení ostravské operace bylo zařazení brigády do její sestavy.

Výcvik tankových praporů byl na rozkaz velitele 1. gardové armády v následujících dnech zaměřen na součinnost s pěchotou 126. lehkého horského střeleckého sboru.

číslo	Jednotka	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo	číslo
1	78. pěší div / 31st Arm	316	118	2500	110	68	20	10	10	20	10	24	
2	350. S. g. div	377	141	2700	120	76	26	8	6	30	8	25	
3	359. pěší div / 162. Inf. Div	416	144	2400	140	75	18	16	10	22	8	23	
4	345. pěší div / 162. Inf. Div	315	114	2300	86	80	22	8	9	22	8	22	
5	3. L. pl. div	218	114	3700	160	120	30	12	12	34	8	30	
6	Kleiný pluk arm. sboru	112	-	700	65	27	10	-	4	-	4	22	
7	4. tábor prapor 17. Arm	114	-	120	14	12	4	-	2	-	-	4	
	celkem	1955	719	14,420	685	425	120	57	63	128	46	140	

Obr. č. 1 Tabulka složení a počtů nepřátelských jednotek před 1. Gardovou brigádou 28. 2. 1945²³

22 Tamtéž, s. 73.

23 Tamtéž, inv. č. 261 č. kart. 15.

Na základě vývoje situace u brigády, zejména doplnění technikou, organizací a směru přesunů, způsobu a obsahu výcviku, bylo možné očekávat zasazení brigády do boje s nepřítelem. Dne 4. března v šest hodin byl vydán rozkaz pro přesun a 6. března byla brigáda soustředěna v prostoru Bestvina – Bestvinka (Bestwina – Bestwinka, severně Bielsko-Biala). Zde již 7. března obdržel velitel výpis z bojového rozkazu velitele 1. gardové armády, podle kterého se brigáda soustředila v prostoru Ligota – Medziřece (Miedzirzecze, severozápadně Bielsko-Biala), kde byla uvedena do bojové pohotovosti a zároveň byla doplněna o další nákladní automobily.²⁴ V tomto prostoru pokračovala ve výcviku zaměřeném na boj proti opevněnému postavení nepřítele, na překonávání minových polí, zátarasů, vyhledávání brodů, opravy a zpeňování mostů. Velká péče byla věnována zbraním a technice a jejich ošetřování. Přesunem do tohoto prostoru zaujala brigáda výchozí postavení k útoku v rámci 1. fáze ostravské operace.

1. československá samostatná tanková brigáda v první fázi ostravské operace

Ostravská operace, její první a do značné míry neúspěšná fáze, byla zahájena 10. března. Záměrem bylo dobýt ostravskou aglomeraci rychlým útokem z východu a severovýchodu a tím se vyhnout opevněním, vybudovaným na předválečné hranici ČSR s Německem. V této fázi měla brigáda stanoven úkol, jehož cílem bylo dosáhnout čáry sovětských jednotek. Slabšími silami poutat nepřítele mezi Karvinou a Těšínem. Hlavními silami překročit řeku Olši severně Karviné, proniknout podél levého břehu Olše na jih a hlavním úderem ze západu osvobodit Český Těšín. Přestože k tomuto vydal velitel brigády operační rozkaz číslo 34,²⁵ tento nebyl nikdy realizován v důsledku značně neúspěšného plnění úkolů vojsky Rudé armády. Na základě neúspěchu sovětských vojsk byl dne 18. března všeobecný útok zastaven.

Studium terénu v prostoru rozmístění a předpokládaného vedení bojové činnosti ukazuje, že byl naprosto nevhodný pro zasazení tanků. Množství vodních překážek všeho druhu (vodní toky, rybníky), hustota sídel a počasí velmi významně omezovaly manévrové schopnosti tankového vojska. To, že brigáda nebyla nasazena, bylo s největší pravděpodobností její štěstí. Takto byla zachována její bojeschopnost pro následující bojové činnosti, která vedly ke konečnému úspěchu.

V období mezi 18. a 23. březnem probíhalo přeskupení vojsk 4. ukrajinského frontu a došlo ke změnám úkolů pro 38. armádu a 1. gardovou armádu.²⁶ Od 19. března se brigáda nacházela v sestavě 38. armády, v prostoru Branice, východně Žory. Již následující den, to je 20. března, vedl velitel brigády s veliteli praporů a samostatných rot průzkum obrany nepřítele.²⁷

Dne 21. března byl velitelem brigády vydán operační rozkaz č. 35. V něm byl stanoven úkol brigády: Přejít do útoku ve směru na Zorau (Žory), zničit nepřátelský odpor v prostoru Bajeruvka (Bajerówka) – Osiny – Gurny a útočit dále na ve směru Šeroka (Szeroka) – Polonija (Polomia). Úkolem 2. tankového praporu bylo útočit z čáry Zorao – Baranovič (Baranowice) na směru Bajeruvka – Osiny – Gurny a dále pokračovat směrem na Borin

24 Tamtéž, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 75–76.

25 Tamtéž, inv. č. 256, č. kart. 15, operační rozkaz číslo 34.

26 Tamtéž, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 75–79.

27 Tamtéž, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 77.

(Borynia). První tankový prapor měl útočit na směru Kaštava – Changuvka, spolupracovat při dobytí Zorau a dále útočit ve směru Borin. Třetí tankový prapor byl ve druhém sledu a jeho úkolem bylo rozvinout úspěch 1. praporu.²⁸

Dne 22. března 1945, od pěti hod. byla 1. československá samostatná tanková brigáda v pohotovosti a tankové prapory ve vyčkávacím postavení. Ženíjní rota upravovala přechody pro tanky a pozorovatelnu velitele brigády. Průzkumná rota obsadila pozorovatelnu velitele brigády a jednotek, s nimiž spolupracovala. Byla domluvena spolupráce pro příští akce.²⁹

1. československá samostatná tanková brigáda ve druhé fázi ostravské operace

První gardová armáda vyrazila do útoku 22. března s cílem poutat nepřítele a donutit jej k manévru mimo pásmo útoku 38. armády. Tento pomocný útok splnil svůj cíl a umožnil 24. března zahájení útoku 38. armády, v jejíž sestavě brigáda působila. Dlouho očekávaný útok brigády začal z prostoru Kol. Branice po dělostřelecké přípravě v 11.00 24. března. Všechny tři tankové prapory vyrazily na stanovených směrech a nepřítel před nimi ustupoval. Tanky překonaly řeku Rudá přes připravené přechody. Postup však byl zpomalen uvíznutím velké části tanků v bažinách u řeky. Toho využil ustupující nepřítel a zachytil se v předem připravených postaveních u Fulkvar, Osiny a Gurchy. z uvedeného je evidentní, že zvolený prostor byl pro nasazení tanků nevhodný – terén byl silně podmáčen a ani maximální úsilí ženistů nemohlo zajistit bezproblémové překonání vodní překážky. Tento fakt způsobil v této fázi bojů značné ztráty na živé síle i technice brigády. Po zdolání obrany nepřítele postupovaly 1. a 2. tankový prapor po silnici na Borin. Na jižním okraji lesa byl jejich postup zastaven protitankovými prostředky Němců. Třetí prapor postupoval západně Zorau. i on se dostal do protitankové palby a zaujal obranu asi 500m západně obce Ragojsa (Rogožna). V bojích brigáda ztratila dva tanky, pět jich bylo poškozeno, přičemž padli dva důstojníci a 10 příslušníků mužstva. Raněno bylo 32 příslušníků brigády.³⁰

Následující den byl nepřítel pronásledován postupujícími jednotkami brigády. Nepřítel využíval k obraně připravených postavení, na které útočily tankové prapory z chodu. Druhý prapor s podporou prvního na severní okraj osady Šeroka (Szeroka) a 3. prapor na Svěrkliny (Šwirklany). V tomto boji zklamala přidělená pěchota, která nesplnila své úkoly, a tanky se ocitly bez její ochrany. V důsledku toho utrpěl především první prapor značné ztráty. Během 25. března dobyla brigáda osady Šeroka, Gogelova (Gogolowa), Ober a Svěrkliny. V bojích byly zničeny čtyři a poškozeny tři T-34. Padlo 19 vojáků a důstojníků. Zraněno bylo dalších 59 příslušníků brigády.³¹

Dne 26. března pokračovala brigády v útoku na obranná postavení nepřítele v prostorech Mšana (Mszana) – Polomja – Radlím a dále na prostor Loslau – Vilchova (Wilchwy) – Pustky. Večer dosáhly 1. a 2. prapor brigády čáry Vilchava – Mšana a 3. prapor Loslau – Vilchova. i tento den znamenal pro brigádu značné oslabení. Zničeno bylo sedm tanků, padlo 28 vojáků a zraněno bylo 50. Tyto ztráty znamenaly praktickou ztrátu bojeschopnosti

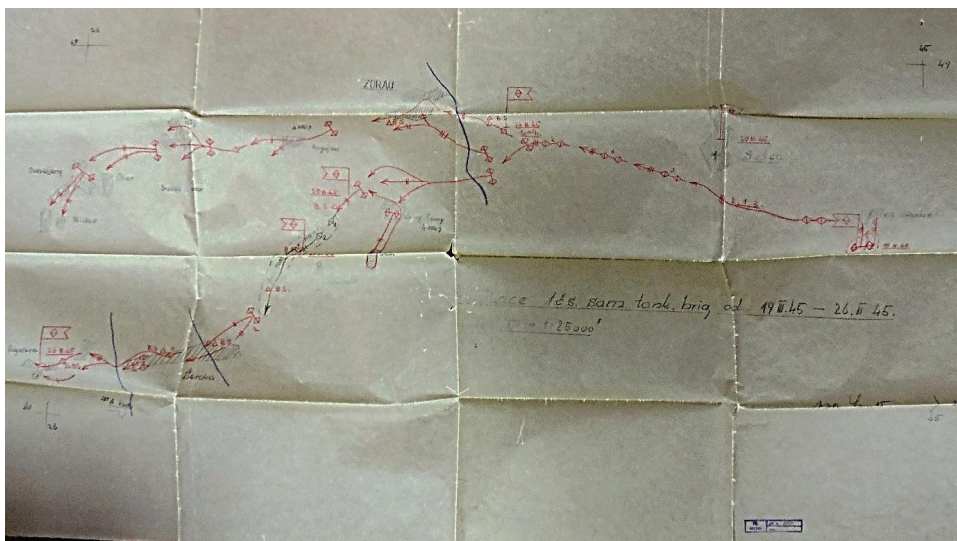
28 Tamtéž, operační rozkaz číslo 35.

29 Tamtéž, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 82.

30 Tento údaj vychází z válečného deníku a je v některých případech odlišný od údaje uvedeného v přehledu ztrát brigády jak jsou uvedeny v tabulce č. 1. Ta je sestavena na základě důvěrných rozkazů, ve kterých byly ztráty upřesňovány zpětně i s přihlédnutím na ty padlé, kteří podlehlí svým zraněním dodatečně.

31 Tamtéž, inv. č. 128, č. kart. 14, válečný deník, s. 83–84.

1. tankového praporu, který byl z dalších bojů stažen. Situace brigády mezi 19. až 26. březnem je graficky vyjádřena na schématu, viz obrázek č. 2. Obrázek dokumentuje vysoké mistrovství velitelů a štábů 1. československé samostatné tankové brigády, kdy jsou detailně rozpracovávány úkoly jednotlivých prvků bojové sestavy, ale také vykazování a dokumentování výsledků bojové činnosti.

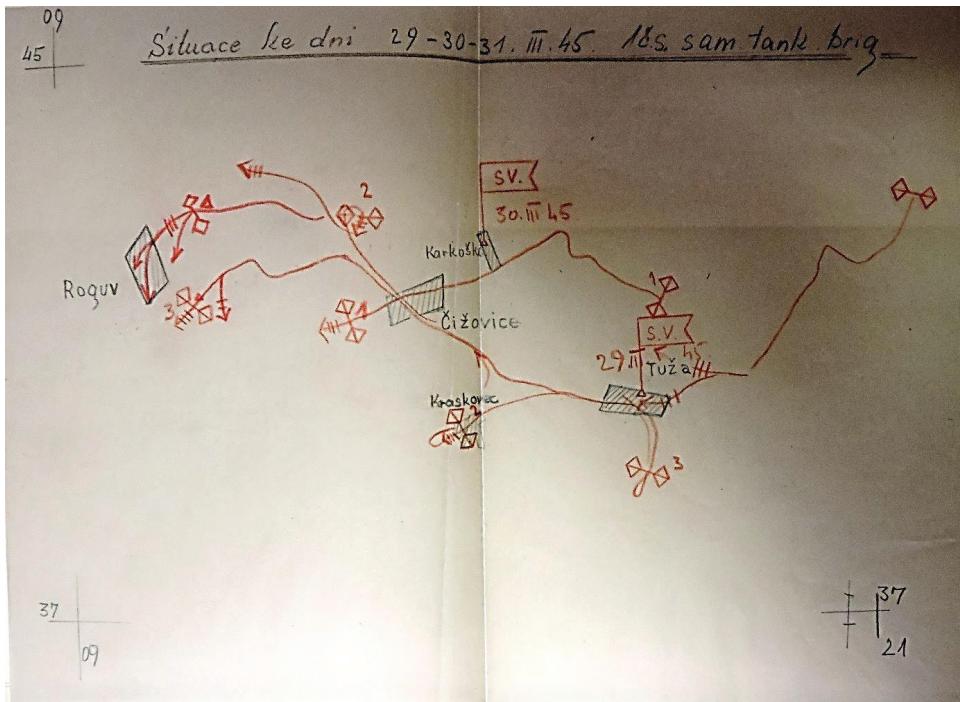

Obrázek 2: Bojová cesta 1. čs. sb. ve dnech 19.–26. 3. 1945³²

V bojích dalšího dne 27. března 1945 narazila brigáda na urputnou obranu nepřítele posílenou o tanky a protitanková děla. Brigáda ovládla vesnice Tuže-Maruša (Marusze) a Pustky (Pustki), její jednotky vyšly jižní okraj Tuža a byly zastaveny. Ztráty tohoto dne byly vyčísleny následovně:³³ Zničeno šest tanků, poškozen jeden, padl ppor. Rostislav Ponikelský (nar. 21. 8. 1925) a 10 mužů, zranění byli tři důstojníci, jeden rotmistr a 22 mužů. V dalších dnech 28. a 29. března vedla brigáda boj společně s pěchotou 2. gardové vzdušné výsadkové divize ve směru na Dvůr Olšanicea Gořice (Gorzycy). V tomto úseku však byla obrana nepřítele velmi silná včetně nasazení asi třiceti tanků. Tlak sovětských jednotek podporovaných československou tankovou brigádou přinutil nepřítele ustupovat ve všeobecném směru na Bohumín. Brigáda ve spolupráci s 875. plukem samohybných děl a baterií raketometů zajistila přechod přes řeku Odru v prostoru Věřšovice. Večer 29. března dosáhla brigáda čáry Kraskovec – Dvůr Olšanice. V těchto dnech byly zničeny 2 tanky, jeden byl poškozen, padlo sedm mužů a zraněno bylo 10 příslušníků brigády. Činnost brigády ve dnech 29. až 31. března je popsána graficky na schématu obrázek č. 3.

32 Tamtéž, inv. č. 186.

33 Ve výčtu ztrát autoři důsledně dodržují pořadí uvedené ve válečném deníku brigády.

Obrázek 3: situace brigády a její bojová činnost ve dnech 29.–31. 3. 1945³⁴

Dne 30. března byla brigáda soustředěna v prostoru Čižovice (Czyżowice). Jednotlivými prapory se pokoušela prorazit obranu nepřítele, ale neúspěšně. Vzhledem k nevhodnému terénu pro použití tanků, kdy tanky vážly v blátě a kdy se nedařila ani součinnost s pěchotou, nezaznamenala brigáda mezi 29. a 31. březnem žádné výrazné úspěchy. O urputnosti bojů svědčí ztráty, které utrpěla ve dnech 30. a 31. března. Zničeno bylo pět a poškozeno sedm tanků. Vzhledem ke ztrátám na technice byly ztráty na živé síle poměrně malé, padlo pět mužů a zraněn byl jeden důstojník a 15 mužů.³⁵

V následujících dnech vedla brigáda patrně nejurputnější boje ve Slezsku. Šlo o rozšíření předmostí na Odře v prostoru Tworków, která tvořila polsko-německou hranici. Tímto poprvé a naposledy brigáda vstupovala na předmnichovské území Třetí říše, do německé části Slezska.

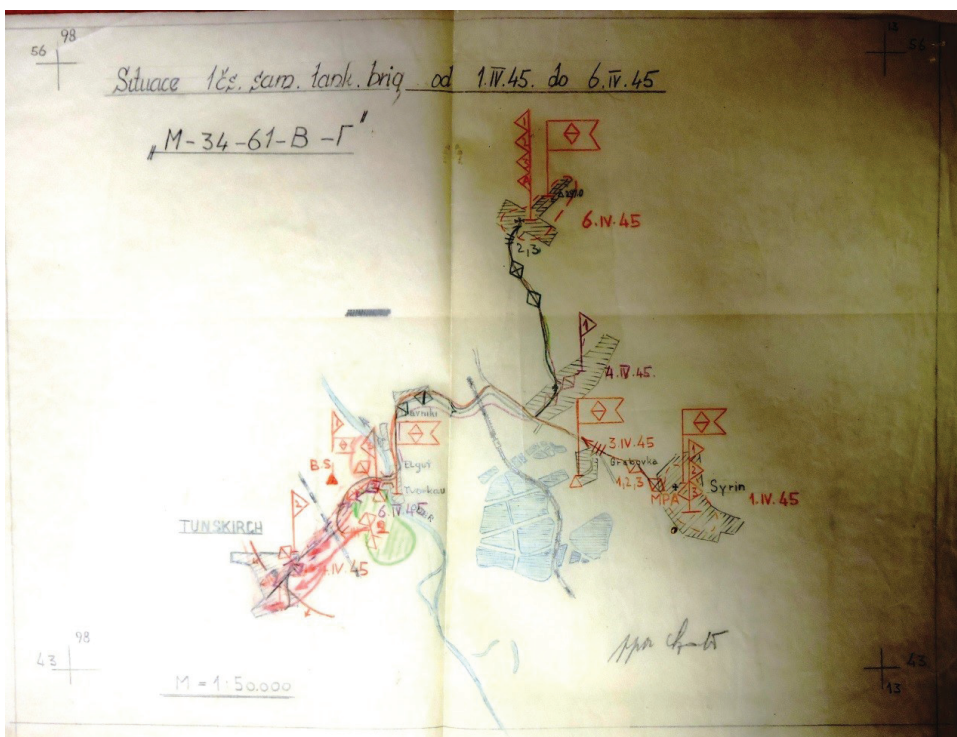
Dle operačního rozkazu velitele brigády z 1. dubna byl úkol brigády v následujících dnech soustředěn do prostoru Bukov (Buków) – Fischdoerpel, kde měly ve spolupráci s 226. a 276. střeleckou divizí 11. střeleckého sboru zajistit přechod přes řeku Odru.³⁶ Ke splnění úkolu se brigáda soustředila v obci Syrin (Syrnia), kde probíhalo doplňování materiálů, munice, pohonných hmot a opravy techniky. Zde také vydal velitel brigády svůj operační rozkaz

34 Tamtéž, inv. č. 186.

35 Tamtéž, inv. č. 128, válečný deník, s. 86.

36 Tamtéž, inv. č. 256, operační rozkaz číslo 36.

č. 37, ve kterém bylo stanoveno, že brigáda ve spolupráci s 226. a 276. střeleckou divizí 11. sboru rozšíří předmostí na levém břehu Odry v prostoru Tunkirch (Tworków) a záutočí na Boguslavice – Neuderland.³⁷ Střety v tomto prostoru probíhaly až do 7. dubna. Největší tíhu bojů nesl 1. prapor, který vedl velmi složitý útok na osadu Tunkirch, kterou hájil nepřítel s podporou asi patnácti tanků a samohybných děl. Po utrpených ztrátách na lidech a materiálu byl prapor jako nebojeschopný stažen dne 4. dubna z prvního sledu a vystřídán 2. tankovým praporem.³⁸ Situaci brigády mezi 1. a 6. dubnem 1945 dokládá schéma na obrázku č. 4.

Obrázek 4: Situace 1. čsstb mezi 1. 4.–6. 4. 1945³⁹

Nepřátelské jednotky podporované tanky se snažily zlikvidovat předmostí na levém břehu řeky Odry a do protiútoků dokázaly soustředit asi 28 tanků různých typů. Vzhledem k bojové síle brigády přešly naše jednotky do obrany. Po celodenních bojích vedených brigádou s útočícím nepřítelem u Tunkirch byla večer dne 6. dubna stažena a soustředěna v osadě Pogžebin⁴⁰ (Pogrzebień). Zde probíhala obnova bojeschopnosti brigády, tedy především opravy poškozené techniky, koupání mužstva a výcvik. Po celou dobu soustředění brigády

37 Tamtéž, operační rozkaz číslo 37.

38 Tamtéž, inv. č. 128, válečný deník, s. 88.

39 Tamtéž, inv. č. 186.

40 Tamtéž, inv. č. 128, válečný deník, s. 89.

v Pogžebinu (6. až 12. dubna) vedl nepřítel opakované útoky na Tuskirch a Syrin.⁴¹ Přes vysokou intenzitu bojů u Tworkova brigáda zaznamenala poměrně „malé“ ztráty. Mezi 4. až 6. dubnem padli čtyři důstojníci, 10 příslušníků mužstva, raněných bylo celkem 23, zničeny byly čtyři tanky a poškozeny dva.⁴² Mezi padlými byl i jeden z nejlepších tankistů, velitel 4. tankové roty 2. praporu ppor. pěchoty Štěpán Vajda. Pohřben byl na hřbitově u kostela v osadě Pogzebin.⁴³ Po válce byly jeho ostatky přeneseny do Ostravy. Stručný životopis je obsahem přílohy č. 1 tohoto článku.

Obrázek 5: Kapitán in memoriam a hrdina SSSR Štěpán Vajda

Z vojenského hlediska lze boje u Tworkówa považovat za urputné a poměrně intenzivní. Českoslovenští tankisté zde prokázali vysoké bojové mistrovství, ale vynaložené oběti a úsilí neodpovídají dosaženým bojovým výsledkům. Z pohledu 1. československé samostatné tankové brigády bylo v bojích dosaženo jen dílčích taktických výsledků, cíle stanovené brigádě dosaženy nebyly.

Dne 12. dubna obdržela brigáda rozkaz pro přesun do prostoru Makau (Maków) (9 km západně Ratiboře). Přesun byl veden po ose Pogzebin – Dembič (Debicz) – Ratiboř – Wilhelmsdorf – Pauls – Grund – Makau.⁴⁴ Byl proveden bez 1. praporu, který se přesunul do

41 Tamtéž, s. 90–92.

42 Tamtéž, druhá část prepisu válečného deníku brigády, s. 7–9.

43 Tamtéž, inv. č. 99/5, důvěrný rozkaz č. 21.

44 VÚA–VHA, f. SSSR IX. 1. čs. sam. tanková brigáda, inv. č. 256, č. kart. 14, rozkaz pro přesun 12. 4. 1945.

Černic a společně s výcvikovým praporem pokračoval ve výcviku.⁴⁵ Z hlediska hodnocení bojeschopnosti brigády je zajímavé hlášení o počtech techniky u brigády ze dne 12. dubna, jak dokládá obr. č. 6.

Форма номер 30.

СВЕДЕНИЯ
По состоянию техники в/ч 90442 на 12. IV. 1945 года.

Ном. п/п	Тип и марка машины.	Числятся по списку.	Исправные	В командировке.	В ремонте	В части исправные.
1.	T-34/85	36	28	-	-	28
2.	T-34/76	7	5	-	-	5
3.	T-70	1	1	-	-	1
4.	Бронкартеры	3	3	-	-	3
5.	Броневики	6	4	-	2	4
6.	Трактора	2	2	-	-	2
7.	Студебакер	49	45	15	5	30
8.	Студ. гр. чет.	2	2	-	-	2
9.	Студ. цист.	2	2	-	-	2
10.	Лодж	8	8	2	-	6
11.	Ванна	4	4	-	2	2
12.	ГАЗ-АА гр. чет.	1	1	-	-	1
13.	ГАЗ-АА чет. Т.А.	2	2	-	-	2
14.	ГАЗ-АА КС	2	2	-	-	2
15.	ГАЗ-АА 55 сан.	1	1	-	-	1
16.	ЗИС-5 ТВ	1	1	-	-	1
17.	ЗИС-5 гр. чет.	1	1	-	-	1
18.	ЗИС-5 цист.	8	6	-	-	6
19.	Мотоциклы М-72	8	8	-	-	8
20.	Мотоциклы - "Иппан"	2	2	-	-	2

Сам. Ком. Танк. Бриг. по тех. части
Магистр: /ГОРОВО/

Obrázek 6: Hlášení o počtu techniky u brigády ke dni 12. 4. 1945⁴⁶

Po ztrátách, které brigáda v bojích utrpěla, a bez jakéhokoli doplňování výzbrojí ze strany nadřízeného bylo k tomuto datu bojeschopných celkem 44 tanků. a to díky nezměrnému úsilí osádek a brigádních opraven. Z válečného deníku brigády rovněž plyne, že převážná část doby mezi jednotlivými boji byla věnována především technice a výzbroji.

Dne 15. dubna v 04,30 hodin povolal velitel brigády k sobě velitele praporů. Byl vydán rozkaz pro útok. 1. československé samostatné tankové brigády: „Po dosažení pěchotou čáry kóta 274,6. sev. okraj STRACHOVICE útočí ve směru již. očistí STRACHOVICE a zajistí vniknutí pěchoty do lesa vých. KOBEŘICE a je připravena k odražení útoku ze směru KOBEŘICE – BOLATICE – HENEBERKY. Jedním tank. praporem, desantem pěšího praporu být v pohotovosti rozšířit úspěch ve směru KOBEŘICE – BOLATICE – ZÁBŘEB – HÁJ a k večeru dne 15. 4. Výjít na čáru trig. 227,0 – trig 225,0 palbou zajistit přechod přes řeku Opavu v úseku LHOTA – SMOLKOV – HÁJ a v dalším útočiti všeobecně ve směru již.“⁴⁷ Dne 15. dubna překračuje brigáda československé hranice a tím začíná její podíl na přímém osvobození československé části slezského regionu.

45 Tamtéž, inv. č. 92.

46 Tamtéž, inv. č. 166.

47 Tamtéž, inv. č. 128, válečný deník, s. 93.

Bilance ztrát obou stran ve 2. fázi ostravské operace

Československá samostatná tanková brigáda vedla boje v rámci ostravské operace na území Polska a bývalého Německa od 10. respektive 24. března do 15. dubna. Bojové činnosti byly vedeny ve slezském regionu obou zemí. z důvěrných rozkazů velitele brigády č. 19 – 22⁴⁸ plyne, že celkové ztráty brigády v živé síle byly průběhu těchto dvaceti tří dnů v úhrnu činní: 86 mrtvých, 233 zraněných, 31 neznámých. Podrobnější přehled ztrát živé síly je uveden v tabulce 4.⁴⁹ Z ní plyne, že nejtěžšími boji prošla brigáda v prvních čtyřech dnech svého nasazení v sestavě 1. gardové armády.

Tabulka 4: Ztráty živé síly a tanků u brigády v období 24. 3. 1945 až 14. 4. 1945

datum	Padlí		Zranění		neznámí		tanky	
	D+R	M	D+R	M	D+R	M	zničené	podbité ¹
24.3.	2	11	4	23			2	5
25.3.	4	13	7	52			4	3
26.3.	1	23	7	45		7	7	
27.3.	1	11	3	27		7	6	1
28.3.		7		11			2	4
29.3.		1		3				
30.3.				2			1	5
31.3.		1		15		7	4	2
1.4.				4				
2.4.		1		1				
3.4.								
4.4.		3		10		4	3	1
5.4.		2	1	16		2	1	1
6.4. ²	2	3		8		4		
CELKEM	10	76	22	217		31	30	22

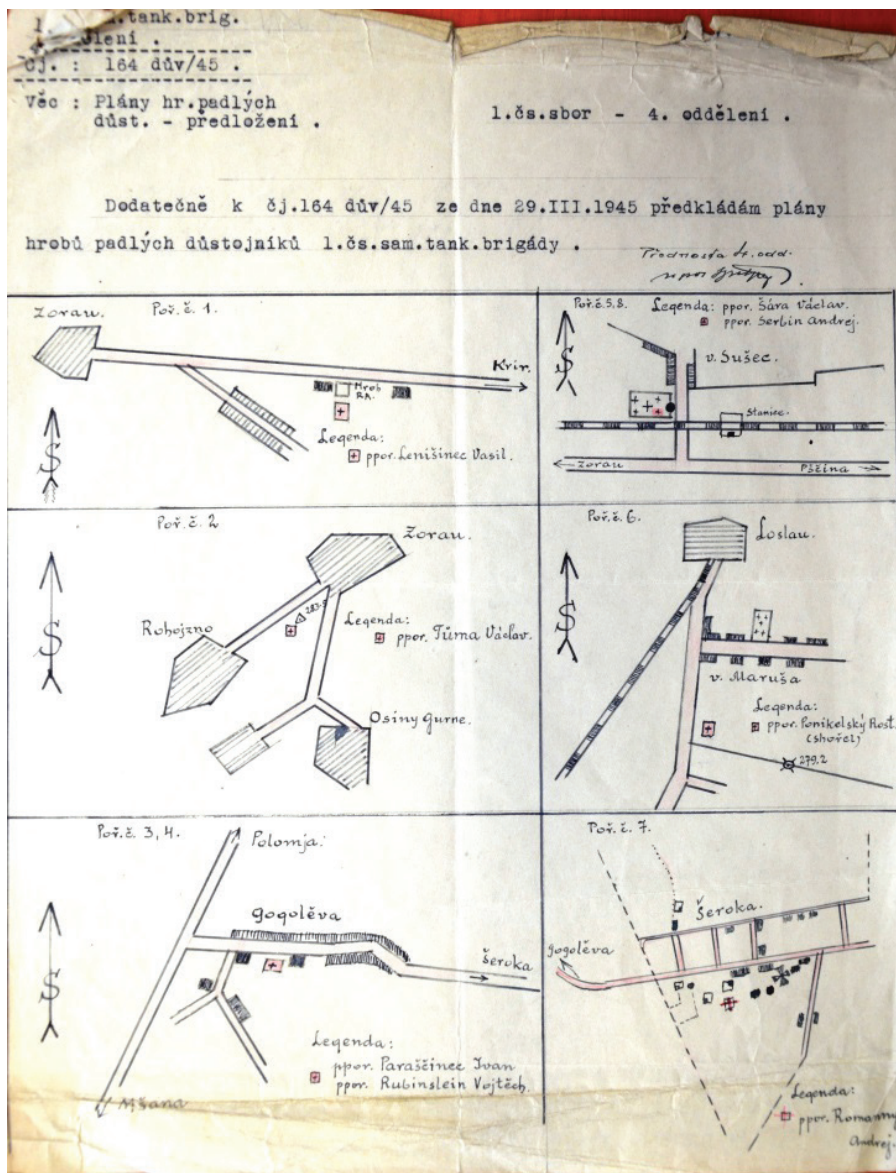
1 Jako podbité jsou ve válečném deníku brigády vedeny tanky, které sice utrpěly zásah (proražení pancíře), ale nebyly zničeny a byly po boji staženy a opravovány. Autoři vycházeli z údajů uvedených ve válečném deníku.

2 Ve dnech 7.–14. 4. nejsou doložitelné žádné ztráty.

Z hlediska piety a případného poválečného nalezení míst uložení ostatků padlých je nezbytné rovněž uvést, že podle platných směrnic velitele brigády byla ke každému důvěrnému rozkazu, který obsahoval seznamy padlých a zraněných, vyhotovena příloha. Ta obsahovala situační náčrty hrobů padlých vojáků s jejich umístěním a jménem. Jako příklad lze uvést část přílohy s hroby vojáků padlých 29. března 1945, která je na obrázku č. 7.

48 Tamtéž, inv. č. 99/5.

49 Tabulka zpracována na základě Válečného deníku brigády a důvěrných rozkazů údaje v nich se v několika příkladech liší. V takovém případě se autoři přiklonili k počtům uváděných v rozkazech.

Obrázek 7: Ukázka části přílohy k důvěrnému rozkazu č. 19 – plány hrobů padlých⁵⁰

50 VÚA-VHA, f. SSSR IX. 1. čs. sam. tanková brigáda, kart. 14, inv. č. 99/5.

Pokud budeme hodnotit ztráty nepřítele z dostupných materiálů (válečný deník, přehled hlášení),⁵¹ musíme brát v úvahu, že tyto počty vycházejí v mnoha případech z nadnesených nebo nepřesných denních hlášení. i tak jsou tyto údaje zajímavé. V přehledu činnosti a bojových hlášeních 1. československé samostatné tankové brigády je uvedeno:

„Ztráty způsobené nepříteli od 24. 3.–6. 4. 1945

Ubito 1810 Němců, zajato 736 Němců,

Zničeno: 12 SD, 16 tanků, 19 PT děl, 8 DOTu, 8 75 mm děl, 55 kul. hnízd, 25 PTP, 5 DZOTu, 10 PTD, 2 auta, 8 bronětransportérů, 6 nákl. aut, 4 105 mm děl, 2 nákladní vlaky, 30 povozek.

*Trofeje: 1 SD, 5 75 mm děl, 4 105 mm děl, 4 180 mm děl, 3 20 mm PL děl, 2 lokomotivy, 4 auta, 32 kul, pušek 214, 20 koní, 30 povozek, 1 branětransporter, 2 osobní auta, 5 motocyklů“.*⁵²

Závěr

Brigáda dostala za 45 dnů bojů v rámci ostravské operace celkem 6 pochvalných uznání od vyšších velitelů Rudé armády. Zajímavá je skutečnost, že 1. československá samostatná tanková brigáda v SSSR je jedinou jednotkou našich vojsk na východě, která dvakrát přešla bojem státní hranici. Poprvé to bylo v rámci bojů o Dukelský průsmyk 6. října 1944 a podruhé dne 15. dubna, když překročila státní hranice na Hlučínsku u Malých Petrovic. Zároveň ale také byla jedinou jednotkou československého zahraničního odboje, která bojovala na předmnichovském území Třetí říše, konkrétně na území německé části Slezska. Tím se žádná jiná československá jednotka pochlubit nemůže.

Boje na německém území byly důsledkem rozhodnutí velitele frontu, který vyjmul tankovou brigádu z dosavadní sestavy 1. československého armádního sboru na Slovensku a přemístil ji do prostoru Bestvina – Ligota (severně Bielsko-Biala), kde v sestavě sovětských jednotek měla být nasazena do průlomu směrem na Těšín a dále pokračovat v postupu přes Moravskou bránu na střední Moravu. Tento záměr se nepodařilo realizovat, a proto byl nakonec zvolen k prolomení německé obrany obchvatný manévr od severozápadu, přes německou část slezského regionu.

O bojové činnosti brigády v těchto bojích nejlépe vypovídají posudky, které zpracovali na brigádu velitelé vyšších sovětských útvarů a svazků, se kterými brigáda spolupůsobila. První z nich hovoří o činnosti brigády ve dnech od 24. do 30. března 1945. Tento dokument zpracoval velitel 95. střeleckého sboru generálmajor Melnikov. Ten ve svém posudku mimo jiné uvádí: *„Smělá a rozhodná činnost tankistů první československé samostatné tankové brigády dala oddílům sboru mohutnou morální a materiální podporu při potlačování a ničení nepřítel“.*⁵³ Je rovněž vyzdvížena velmi dobrá bojová morálka, soudržnost a schopnost důstojníků řídit a vést boj svých podřízených jednotek. Připomíná, že boje byly vedeny za velmi nepříznivých terénních podmínek, které ani zdaleka nebyly ideální pro nasazení tanků a které významně omezovaly možnosti manévru. Přesto dokázali příslušníci brigády provést obchvatný manévr v prostoru, kde nebyl očekáván. Jednotky také dokázaly patřičnou odolnost při odražení nepřátelských útoků, přičemž

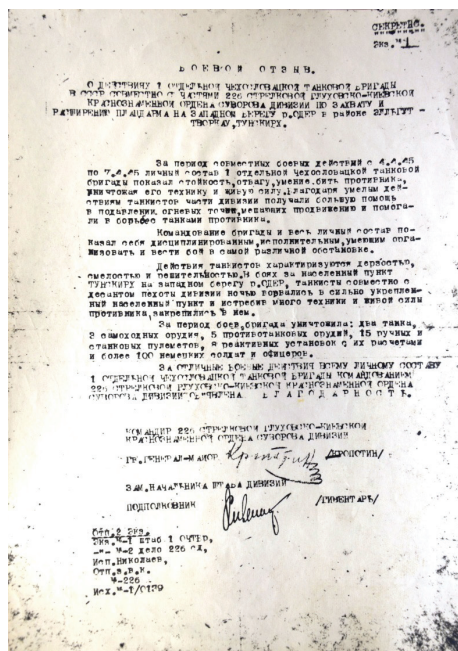
51 Tamtéž, inv. č. 262, č. kart. 15.

52 Tamtéž.

53 Tamtéž, inv. č. 130, č. kart. 14.

způsobily nepříteli značné ztráty. Při těchto bojích byla osvobozena řada osad a města Zorau a Loslau.

Další hodnocení hovoří o období mezi 4.–7. dubnem 1945. Je v něm vyhodnocena bojová činnost brigády spolupracující s oddíly 226. střelecké Gluchovsko-Kyjevské divize o rozšíření předmostí na západním břehu Odry v prostoru Elgut – Tworkau – Tunskirch. Velitel divize generálmajor Kropotin v něm říká: „V době společných bojů od 4. 4. do 7. 4. 45 příslušníci první samostatné československé tankové brigády projeví vytrvalost, odvahu, schopnost bít protivníka, ničit jeho technickou a lidskou sílu.“⁵⁴ Díky možnostem a schopnostem tankových jednotek brigády získala divize nezbytnou podporu pro boj s nepřátelskými tanky a ničení hnízd nepřítelů. Velitel divize ve svém hodnocení vyzvedl schopnosti velení a všech příslušníků, jejich ukázněnost a znalost a um při vedení boje za všech situací. Originál tohoto posudku v ruštině je na obrázku č. 8.

Obrázek 8: Posudek velitele 226. střelecké divize o činnosti 1. čsstb⁵⁵

Slova uznání od vyšších velitelů Rudé armády jasně hovoří o bojových schopnostech jak prostých příslušníků brigády, tak jejich velitelů. Svým mistrovstvím, odvahou a hrdinstvím přispěli příslušníci brigády významnou měrou k osvobození části slezského regionu, která je dnes součástí jak Polska, tak i České republiky.

54 Tamtéž.

55 Tamtéž.

Příloha č. 1.

Kapitán In memoriam Štěpán Vajda

Štěpán Vajda byl výjimečnou osobností s pohnutým osudem. Narodil se 17. ledna 1922 v obci Dulovo, na Podkarpatské Rusi, která tehdy byla součástí Československé republiky. Vzdělání získal na gymnáziu v Chustu, kde získal stipendium jako vynikající student. Poté, co byla Podkarpatská Rus násilně připojena k Maďarsku a studenti byli nuceni vstupovat do polovojenské mládežnické organizace *Levente* a začali být odváděni do maďarské armády, rozhodl se v srpnu 1940 přejít hranice do SSSR. Tam byl jako mnoho jiných československých občanů internován a po obvinění ze špionáže odsouzen na tři roky nucených prací v gulagu u Sverdlovska. Teprve na základě dohod mezi československou vládou v Londýně a vládou SSSR byl v lednu 1943 propuštěn, aby se mohl připojit k čl. záložnímu pluku v Buzuluku.

V Novochopersku pak absolvoval školu pro důstojníky v záloze a koncem března se stal velitelem pěší čety. Pro dobré výsledky byl vybrán do kurzu pro tankisty v Tambově, ve kterém získal pověst nejlepšího střelce z tankového kanónu i kulometu. Pro jeho mimořádné schopnosti si ho vybral velitel tankové roty ppor. Josef Buršík za člena osádky svého tanku T-34 s bojovým jménem „Žižka“. Počátkem listopadu 1943 se spolu s ním zúčastnil bojů o osvobození Kyjeva a vedl si velmi dobře. Zůstalo za ním jedno zničené samohybné dělo, obrněný transportér, tři kanóny, dvě kulometná hnízda a dva podzemní bunkry. Byl povýšen do hodnosti desátníka a v prosinci roku 1943 se zúčastnil bojů o Rudu a Bílou Cerkev.⁵⁶ V době, kdy poručík Buršík nebyl přítomen, přebíral velení tanku. v bojích u vesnice Ruda zajišťoval spojení, a když spatřil blížící se rojnice nepřítele, zasedl k tankovému kulometu a přesnou dávkou je skosil. Za to mu byl udělen Československý válečný kříž 1939.

V lednu 1944 vyřadil v bojích v rámci korsuň-ševčenkovské operace u vsi Buzovky tři německé obrněné transportéry, za což obdržel svůj druhý Československý válečný kříž 1939 a sovětský Řád slávy 3. stupně. v té době byl již rotným a po vzniku 1. československého tankového pluku 15. května 1944 byl povýšen do důstojnické hodnosti. v době probíhající Karpatsko-dukelské operace vedl výcvik tankistů u 2. tankové roty a do bojů nezasáhl. Teprve v únoru 1945 byl ve funkci velitele 1. tankové čety 4. roty, jejíž velení po zranění velitele převzal, vyslán do bojů u slezského města Žory v rámci ostravské operace. Tam dokázal vynikajícím manévrováním a přesnou střelbou z kanónu zničit jeden německý tank, dvě samohybná děla, několik protitankových kanónů, kulometných hnízd a nákladní automobil. Na přelomu března a dubna pak u města Tworówka v sestavě 1. československé samostatné tankové brigády vedl útok na podporu sovětské pěchoty. Vyřadil přítom jedno německé samohybné a jedno tažené dělo.

Když přišel 6. dubna rozkaz k ústupu pro sílící německý odpor, rozhodl sesednout z tanku a osobně navigovat tanky. Po otevření tankového příklopu byl zasažen německým odstřelovačem do hlavy. Posmrtně byl Štěpán Vajda povýšen do hodnosti kapitána a 10. srpna mu byl udělen třetí Československý válečný kříž 1939 a Zlatá hvězda Hrdiny SSSR in memoriam. Posmrtně byl také vyznamenán Československým vojenským řádem bílého lva „Za vítězství“ 1. stupně.⁵⁷

56 VALÍŠ, Zdeněk, *I. čs. samostatná brigáda v bojích o Rudu a Bílou Cerkev*, Historie a vojenství 63, 2014, č. 1, s. 63–74.

57 *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, Praha 2005, s. 305–306.

The Czechoslovak Independent Tank Brigade in the liberation of Polish Silesia (10. 3. 1945–15. 4. 1945)
(Summary)

From March 10 to April 15, 1945, the 1st Czechoslovak Independent Tank Brigade conducted combat operations with the 1st and 2nd phase of the Ostrava Operation on the territory of Poland and Germany of that time. Combat activities were conducted in the Silesia regions of both countries. The next (3rd) phase took place on the Czechoslovak territory.

The 1st Czechoslovak Independent Tank Brigade in USSR is the only unit of our army which crossed the country's borders two times within combat activities. For the first time, this happened in the battle of the Dukla Pass, October 6, 1944; for the second time the unit crossed the country's border in April 15, 1945, in the area of Hlučín near the village of Malé Petrovice. At the same time, the 1st Czechoslovak Independent Tank Brigade was the only unit of the Czechoslovak foreign resistance which fought on the territory of the Third Reich, to be exact, in the German part of Silesia. There is no other Czechoslovak unit which can be proud of fighting on the enemy's territory.

Superior skills, courage, and heroism of the brigade members significantly contributed to liberation of Silesian region which is, nowadays, part of both Poland and the Czech Republic.

VOLBY DO ZÁVODNÍCH RAD V OBDOBÍ LET 1945–1948¹

Lubomír Hlavienka

Lubomír Hlavienka: Elections to work councils between 1945 and 1948

This article deals with elections to works councils in 1945 and 1947. Work councils represented one of the pillars of the newly established corporate democracy, and, in the process of selecting the workers' representatives, political party membership of the candidates should not have played any role. In few years' time, however, the political aspect became an increasingly important factor, particularly in 1947. The article focuses primarily on these elections as the political struggle over these work councils intensified during them and their course was disturbed by the resistance of the workers who did not elect their delegates in many places or in the repeated elections.

Key Words: Czechoslovakia, work councils, industry, communism

V letech 1945 až 1948 se Československo rychle proměňovalo a období první republiky, na něž poválečná ČSR navazovala, se stále více vzdalovalo realitě nového státu. Národní fronta (dále jen NF), která se podle závěrů Košického vládního programu stala základem politického systému poválečného Československa, byla složena pouze ze stran levicových a středových,² což vychýlilo politickou rovnováhu v zemi ve prospěch levice. Tři socialistické strany byly navíc ještě seskupeny v tzv. Socialistickém bloku, což pozici levice v politickém systému Československa ještě více posilovalo.³ Můžeme tedy hovořit o tzv. středolevé asymetrii stranického systému či uzavřeném pluralitním systému.⁴ Pouze strany tvořící NF směly být zastoupeny ve vládě, takže v důsledku těchto zásad na půdě parlamentu neexistovala legální opozice a navíc samotná role parlamentu byla fakticky suspendována na nástroj pro přijímání předjednaných norem, takže všechna zásadní rozhodnutí se odehrávala na půdoryse vedení Národní fronty.⁵

Do tohoto systému ještě často vstupovalo sjednocené odborové hnutí, v jehož čele, coby předseda Ústřední rady odborů (dále jen ÚRO), která v květnu 1945 vyšla z ilegality a převzala moc v odborech,⁶ zasedal dlouholetý člen KSČ Antonín Zápotocký. V reálu se tak dělo, že i když formálně disponovali komunisté ve vedení Národní fronty, kde zasedali předsedové všech stran NF a občas i předseda ÚRO, jen dvěma hlasy, tak v reálu nejenom díky hlasu A. Zápotockého, ale i díky tomu, že se i předseda Československé sociální demokracie Zdeněk Fierlinger přikláněl na stranu komunistů, disponovali čtyřmi

1 Studie vznikla z grantového projektu Grantové agentury České republiky Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948 (GA ČR 13-10279S).

2 Byly v ní zastoupeny Komunistická strana Československa (KSČ), Československá strana národně socialistická (ČSNS), Československá sociální demokracie (ČSSD), jež byly i členy tzv. Socialistického bloku. Ty doplňovala středová a zároveň konfesní Československá strana lidová (ČSL). Ze slovenských stran se jednalo o Demokratickou stranu (DS) a Komunistickou stranu Slovenska (KSS). Tyto slovenské strany před volbami v květnu 1946 doplnila Strana práce a Strana svobody, jejichž vliv byl však marginální. Václav VEBER, *Osudné únorové dny*, Praha 2008, s. 48–49; Stanislav BALÍK – Vít HLOUŠEK – Jan HOLZER – Jakub ŠEDO, *Politický systém českých zemí 1848–1989*, Brno 2011, s. 128–133.

3 Christiane BRENNER, *Mezi východem a západem*, Praha 2015, s. 41.

4 S. BALÍK – V. HLOUŠEK – J. HOLZER – V. ŠEDO, *Politický systém*, s. 129.

5 V. VEBER, *Osudné únorové dny*, s. 33.

6 František ČAPKA, *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, Brno 2008, s. 154.

hlasy. To jim tedy umožňovalo i navzdory odporu zbylých stran NF pomalu prosazovat své postoje.⁷

Na období třetí republiky je možné nahlížet jako na boj nekomunistických stran nejenom proti KSČ a KSS, ale i proti levicovým a prokomunistickým křídům uvnitř vlastních stran.⁸ Na druhou stranu, všechny strany NF byly poznamenány válkou a německou okupací, což v mnoha ohledech jejich postoje v některých zásadních bodech velice sblížilo. Předválečný model československého státu s velkými národnostními menšinami byl odložen a vysídlením německého a části maďarského etnika měly být odstraněny příčiny dřívějších národnostních sporů, na čemž se shodovaly všechny strany NF.⁹ Vůči období let 1918–1938 se mělo výrazně změnit i hospodářství, v čemž se také všechny strany shodovaly. Základem tohoto proměněného hospodářství se měl stát znárodněný průmysl a finančnictví. V tomto případě se však mezi stranami objevovaly rozpory ohledně rozsahu, tempa a formy znárodnění.¹⁰ i přes tyto shodné body ale přetrvávaly mezi stranami (zejména mezi komunistickými stranami a Československou stranou národně-socialistickou, dále jen ČSNS) významné ideové rozpory o budoucím směřování republiky, které byly s konečnou platností ukončeny až po únoru 1948.

Oproti předválečnému Československu se také velice významně transformovala role odborového hnutí a jeho vliv na politiku země. Odbory byly již v červnu 1939 spojeny, když dosavadních devět různých odborových centrál bylo sjednoceno pod názvem Národní odborová ústředna zaměstnaneců (dále jen NOÚZ).¹¹ Na tom, že tyto změny budou zachovány také v osvobozeném Československu, se shodoval domácí i zahraniční odboj a tato zásada byla zformulována i v Košickém vládním programu. Samotné Revoluční odborové hnutí (dále jen ROH) a jeho řídicí orgán ÚRO vznikly v r. 1944 a během květnových dní r. 1945 převzaly rozhodující moc v odborovém hnutí.¹² V důsledku těchto událostí vstoupilo odborové hnutí do nové epizody československých dějin jako jednotná organizace, která si kladla i významné politické cíle.

Vliv odborového hnutí na politiku země byl silný z důvodu změny hospodářských poměrů v zemi. Tato posílená pozice odborů se projevila i účastí předsedy ÚRO na jednáních NF a odborové hnutí se jako masová organizace stalo jedním z významných partnerů vlády. Členové ÚRO tak získali zastoupení ve Svazu průmyslu a na místní úrovni se odboráři snažili zasahovat nejenom do hospodářského řízení továren, ale v období po skončení války se podíleli i na národní očiště. Když bylo v říjnu 1945 svoláno Prozatímní národní shromáždění, tak ÚRO jej obeslalo osmi svými zástupci. Členové ÚRO také zasedali v Hospodářské radě vlády.¹³

Mimo tohoto vlivu se ale odborové hnutí pokoušelo do politiky zasahovat i masovými nátlakovými akcemi. Po květnu 1945 se ROH domáhalo, aby byly přijaty jeho požadavky,

7 V. VEBER, *Osudové únorové dny*, s. 30.

8 Tamtéž, s. 6.

9 Ch. BRENNER, *Mezi východem a západem*, s. 41.

10 K. KAPLAN, *Československo v letech 1945–1948*. Sv. 1. Praha 1991, s. 22.

11 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 137.

12 V. VEBER, *Osudové únorové dny*, s. 33.

13 Lenka KALINOVÁ, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám československé společnosti v letech 1945–1948*, Praha 2004, s. 52–53.

kteří v mnohém zacházely za hranice ujednané a přijaté v Košickém vládním programu, a během léta 1945 se konala řada manifestací i stávek, které požadovaly co nejrychlejší a nejrozsáhlejší znárodnění. V pozdějších letech se ve středu zájmu ocitl osud tzv. konfiskátů.¹⁴ To, že se odbory stavěly za tyto požadavky a tím překračovaly i předem ujednané meze, bylo umožněno tím, že ve čtyřicetičlenném prozatímním výboru bylo zastoupeno 35 komunistů a levicových sociálních demokratů a pouze 3 národní socialisté a 2 lidovci.¹⁵

V rámci boje komunistických a nekomunistických sil o vliv v odborovém hnutí sehrály během těchto let významnou roli závodní rady, coby volené dělnické orgány, zastupující všechny dělníky na pracovišti, bez rozdílu politické příslušnosti, či toho, jsou-li vůbec odborově organizovaní. V systému poválečného Československa představovaly tyto rady jednu z institucí hospodářské demokracie, konkrétně demokracii závodní.¹⁶ Tato závodní demokracie odrážela změny v hospodářském a politickém životě poválečné ČSR. Konkrétně znamenala zvýšenou pravomoc zaměstnanců a zaměstnaneckých organizací na řízení továren a byla reprezentována právě závodními radami. Na chodu závodu se tedy skrze zaměstnanci volené závodní rady podíleli i dělníci, avšak ačkoliv byly tyto rady často iniciativnější, než tovární odborové skupiny, tak samotné rady nebyly organizační složkou ROH.¹⁷ Do soustavy závodní demokracie dále patřila i závodní odborová organizace, která předkládala návrh na složení závodní rady a měla vůči ní i pravomoc kontrolní.¹⁸

Závodní rady vznikly živelně během revolučních dní v květnu 1945 a postupně přebíraly v továrnách i úřadech do svých rukou organizační, personální i hospodářské záležitosti. První organizační dokument, který vytyčoval pravomoci a odpovědnost závodních rad, vzešel již ze zasedání ÚRO 1. května 1945. Podle této směrnice měli členové závodních rad zastupovat zaměstnance „před podnikateli a úřady ve všech otázkách mzdové, pracovní a sociální politiky.“¹⁹ Závodní rady tedy plnily roli kontrolních orgánů na pracovištích, měly povinnost hájit sociální, hmotné, a kulturní zájmy zaměstnanců a spolupodílet se na správě závodu.²⁰ Rady ovšem tuto svou kontrolní pravomoc často překračovaly a snažily se aktivně zasahovat do řízení jednotlivých podniků.²¹ Základní právní rámec pro činnost závodních rad vycházel ze zákona č. 330/1921 sb. a též ze Směrnice pro volby do závodních rad, zveřejněné ÚRO 12. května 1945. Ta se snažila na základě dohody ÚRO z 1. května vymezit personální obsazení těchto rad. Ve směrnici totiž mimo obecných frází, že členové rad musejí být nejlepší a nejpracovitější, stanovila zároveň to, že tito členové

14 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha 2007, s. 61–62.

15 V. VEBER: *Osudové únorové dny*, s. 3–34.

16 K. KAPLAN, *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*, in: *Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948*. Praha 1967, s. 7. Těmito institucemi byly státní orgány hospodářského řízení, hospodářská samospráva a závodní demokracie.

17 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 160.

18 Tamtéž, s. 14.

19 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Báňská a hutní společnost n. p. Železářny Třinec, inv.č. 585, Směrnice pro činnost závodních rad.

20 K. KAPLAN, *Hospodářská demokracie*, s. 14.

21 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 159.

nesmějí uplatňovat své stranické a politické zájmy.²² Toto ustanovení se ale v pozdějších letech ukázalo být k ničemu. Zvláště za situace, když o závodní rady propukl na přelomu let 1946 a 1947 politický zápas. Nicméně v prvních měsících existence závodních rad můžeme v odborovém tisku skutečně sledovat snahu deklarovat jednotu a nestrannost rad. Na stránkách deníku *Práce* čteme: „*Pokud jde o Československo, situace odborového hnutí byla nejenom žalostná, ale přímo roztomilá. Měli jsme pomalu tolik odborových ústředí, kolik jsme měli politických stran... Ano, teprve nyní vyrostla odborová jednotu.*“²³ Tato nestrannost byla ale deklarována pouze ve vztahu k dalším stranám NF, jelikož revolučnost rad i obecně změna celého politického prostředí poválečné republiky se projevila i na této úrovni. V praxi to znamenalo, že představitelé prvorepublikových stran, jejichž existence v poválečné republice nebyla povolena, nezasedali v těchto radách a byli vystaveni útokům tisku.

Závodní rady jako zastupitelské orgány dělnictva byly cílem zájmu stran NF po celé období let 1945–1948. Již krátce po skončení války byl význam závodních rad v systému třetí republiky umocněn tím, že podle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 sb. z 19. května 1945 měly závodní rady ustavit národní správy ve všech závodech, kde majitelem byl Němec, Maďar, nebo kolaborant, což byl jeden z předstupňů pozdějšího znárodnění daného podniku. Národní správa byla dosazena do 10 125 podniků.²⁴ V pozdějších letech se závodní rady staly kolbištěm prohlubujícího se boje mezi komunisty a ostatními stranami. Od r. 1946 se pozice ROH a KSČ stále sblížovaly a během boje o osud konfiskátů na přelomu let 1946 a 1947 se odborové hnutí i závodní rady postavily za požadavky KSČ. Během stávký ve Varnsdorfu či stávký ve firmě Zátka se tak setkáváme s tím, že závodní rady těchto podniků schvalovaly stávký a zároveň závodní rady dalších závodů tyto stávký podporovaly, jak ukazují jejich manifestační telegramy a dopisy, zaslané na úřad předsednictva vlády.²⁵

Ovládnutí, či pouhé posílení vlastního vlivu v závodních radách se stalo společným cílem všech stran a vhodnou příležitostí, jak prosadit své kandidáty do rad, byly právě volby. V období třetí republiky se konaly volby do závodních rad nejprve v r. 1945 a další, již mnohem více poznamenané politickou situací v Československu, v průběhu roku 1947. Cílem tohoto příspěvku je pokusit se nastínit průběh tvorby závodních rad na území Krajské odborové rady (dále jen KOR) Ostrava, která měla pod svou správou i území českého Slezska. Zdejší region byl bohatý na množství průmyslových závodů i dolů a KSČ zde hledala oporu pro dosažení svých cílů, zatímco ostatní strany Národní fronty se pokoušely jí v tom zamezit.

Vznik závodních rad v r. 1945

V průběhu května a června 1945 se na pracovištích rychle obnovovaly odborové orgány a na základě směrnice ÚRO vzniklo velké množství závodních rad, coby orgánů dělnické samosprávy závodů. Volby do rad se měly uskutečnit ve všech podnicích, provozech, či úřadech, v nichž bylo zaměstnáno minimálně 20 lidí. Podle článku 7 Směrnice pro

22 ZAO, f. Báňská a hutní společnost n. p. Železářny Třinec, inv.č. 585, Směrnice pro činnost závodních rad.

23 Bohumil LAUŠMAN: *Odborové hnutí včera a dnes*, *Práce*, roč. 1945, č. 20 z 30. května 1945, s. 1.

24 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 160.

25 Národní archiv Praha (dále jen NA), fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, sign. 1410/10, č. kart. 1147.

volbu závodních rad měli být jejich členové voleni aklamací na schůzích zaměstnanců jednotlivých podniků. Za člena závodní rady mohl být zvolen jakýkoliv zaměstnanec (tedy i ten neorganizovaný v odborovém hnutí), který byl zaměstnancem podniku a byl starší 18 let. Směrnice také určily, kdo pozbyl aktivního i pasivního volebního práva. Jednalo se o ředitele továren, vedoucí podniků, ale i zrádce a kolaboranty. O tom, kdo nakonec smí, nebo nesmí volit, či být volen, rozhodovali sami dělníci hlasováním.²⁶ Ačkoliv nebyly závodní rady institucí ROH, tak si ÚRO přisvojilo roli v hlasovacím procesu. Podle směrnice důvěrník ÚRO svolával volební schůzi, řídil ji a dával hlasovat o jednotlivých bodech.²⁷ Podle těchto směrnic se během května konaly volby do závodních rad napříč celým obvodem KOR Ostrava.

Ačkoliv měla být podle ÚRO zajištěna nestrannost (opět jen ve vztahu ke stranám zastoupeným v NF) odborů, tak již v těchto prvních volbách můžeme vidět, že to byli komunisté, kdo v nich od začátku získal silné postavení, i když v těchto dnech se KSČ snažila nevystupovat proti kandidátům ostatních stran a na schůzi krajského ÚV KSČ zaznělo, že nemají být při výběru kandidátů na členství v radách přehlíženi ani odboráři z ostatních politických stran. Jak konkrétně vypadalo politické složení jednotlivých rad, se musíme podívat přímo do podniků a na pracoviště.

V Karviné na dole Barbora byla dne 11. května 1945 zvolena prozatímní závodní rada. Z jejích čtrnácti členů bylo zvoleno za KSČ deset kandidátů, za Národní socialisty dva a za sociální demokraty také dva.²⁸ S obdobným rozdělením proběhly na dole Barbora i volby do náhradního orgánu závodní rady, v nichž bylo zvoleno pět komunistů, tři sociální demokraté, dva zvolení byli charakterizováni jako národní socialisté a zbývající dva jsou psáni jako indiferentní. Mezi náhradníky bylo komunistů přímo osm a po dvou zástupcích měla sociální demokracie a národní socialisté.²⁹

Na jámě František v Horní Suché proběhly volby 14. května 1945 a z jedenácti zvolených kandidátů jich bylo pět charakterizováno jako komunisté, čtyři jako sociální demokraté a dva jako národní socialisté. Poslední dva jmenovaní ovšem nebyli zvoleni za dělníky, nýbrž za úřednictvo. Zajímavostí je, že všech pět komunistů bylo ve zprávě o výsledcích psáno jako polští komunisté a stejně tak u členů navržených za ostatní politické strany bylo zdůrazněno, že jde o Čechy.³⁰ V cihelně jámy František byli zvoleni jen dva kandidáti, jeden za sociální demokracii a jeden za KSČ. V jejich případě se již zápis o jejich národnosti nevyjadřoval.³¹

Na jámě Hlubina v Karviné byla ustavena desetičlenná rada, v níž zasedalo sedm komunistů, dva sociální demokraté a jeden kandidát bez politické charakterizace. Z národnostního hlediska je zajímavé, že hned šest zvolených kandidátů má u jména i poznámku Volkslista 3.³² Tento výsledek je zajímavý i z toho důvodu, že krajské vedení

26 NA, fond Odborové oddělení ÚV KSČ, sv. 9, arch. jed. 187, Směrnice pro provedení voleb do závodních rad.

27 Tamtéž.

28 ZAO, f. Revírní báňský úřad Ostrava, č. kart. 476, Ústřední prádlo Barbora.

29 Tamtéž, Náhradní orgán závodního zastupitelstva.

30 Tamtéž, Schválení závodního výboru jámy František v Horní Suché.

31 Tamtéž, Schválení závodního výboru na cihelně jámy František v Horní Suché.

32 Tamtéž, Seznam členů závodní rady jámy „Hlubina“.

KSČ na své poradě konané v srpnu 1945 rozhodlo o odmítnutí kandidatury jednoho z dělníků s odůvodněním, že podepsal Volkslistu.³³

V krnovské firmě Gabler proběhly volby až v srpnu 1945 již pod dozorem národní správy. Ve firmě pracovalo k 30. srpnu 1945 celkem 469 zaměstnanců, z nichž ale Čechů bylo jenom 91, Slováků 44 a zbytek tvořili Němci. Ti byli ještě rozděleni na německé komunisty a sociální demokraty (169) a Němce zde nuceně pracující (165). Z uvedeného počtu zaměstnanců ale mohlo volit pouze 69 dělníků a 10 úředníků. i zde volby proběhly aklamací a z devíti členů zvolené závodní rady jich bylo osm české nebo slovenské národnosti, zatímco dominantní Němce zastupoval jenom jeden kandidát, jenž byl v zápisu charakterizován, že reprezentuje komunistickou i sociálně demokratickou stranu.³⁴

Vyskytly se i případy, kdy byla v závodě po dohodě sestavena závodní rada, jejímiž členy se v rovnoměrném zastoupení stali členové všech stran NF existujících v závodě. Tento postup můžeme sledovat na příkladu Bohumínských drátoven, v nichž byla závodní rada utvořena 7. května 1945 ze zástupců tří politických stran NF,³⁵ kteří si rozdělili rovnoměrně zastoupení v radě. Nepřítomnost lidovců v závodní radě byla řešena okresním sekretariátem strany ve Fryštátu v lednu 1946 a na základě šetření se zjistilo, že lidovci nebyli v závodní radě zastoupeni z toho důvodu, že v květnu 1945 ani v lednu 1946 neexistovala stranická organizace v závodě.³⁶ I toto poměrné zastoupení ovšem nelze brát za důkaz skutečně rovného rozložení sil v závodě, jak svědčí zápis o volbě právě z Báňské a hutní společnosti Drátovna v Bohumíně, kde se volby odehrály 10. května 1945. Ačkoliv zastoupení jednotlivých stran ve dvanáctičlenné radě bylo rovným dílem rozděleno mezi komunisty, sociální demokraty a národní socialisty, tak ve volebních výsledcích bylo u jmen dvou nekomunistů připsáno KSČ. V ručně psaném soupisu pak bylo u těchto radních již přímo připsáno K, stejně jako u členů řádně zvolených za KSČ.³⁷ Z toho lze dovozovat, že i zde byla role komunistů dominantní.

O celkové podobě a výsledcích těchto prvních voleb jednalo krajské vedení KSČ. Na jejich schůzi zaznělo: „*Dnes (červenec 1945 pon. aut.) můžeme konstatovati, že v 85 % závodů máme závodní rady a ve 100 % odbory. Volilo se aklamačně.*“³⁸

O volbách, které proběhly v r. 1945, lze konstatovat, že přinesly silné zastoupení komunistů v radách. Zároveň byl však respektován i deklarovaný cíl, jímž byla jednota odborového hnutí, když své pozice získali i zástupci dalších politických stran zastoupených v NF. V průběhu dalších měsíců se závodní rady – i přes účast nekomunistických a nestranických zástupců – a jejich dělničtí členové rychle stávali hlasateli komunistických cílů, jak se ukázalo zejména v případech bojů o osud průmyslových konfiskátů. Na podporu těchto politických cílů byly pořádány i velké manifestace a v některých případech i stávkvy.³⁹

33 ZAO, f. KSČ Severomoravský krajský výbor, inv.č. 49, č. kart. 109, Zápis o poradě ze dne 13. srpna 1945.

34 ZAO, f. Gabler Franz, továrna stuh a prýmků, č. kart. 1, Hlášení závodní rady firmy František Gabler.

35 Jednalo se o KSČ, národní socialisty a sociální demokraty.

36 ZAO, f. Železářny a drátovny n. p. Bohumín, Podnikový archiv, č. kart. 2, Zápis schůze závodní rady z 22. ledna 1946.

37 ZAO, f. Drátovny Bohumín, inv.č. 5, č. kart. 1.

38 Tamtéž, KSČ Severomoravský krajský výbor, inv.č. 49, č. kart. 109, Protokol o schůzi byra konané dne 13. 7. 1945.

39 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 61.

Před volbami 1947

V průběhu dalších měsíců roku 1945 a 1946 se role odborů v ČSR stále zvyšovala. Tradičně vysoká odborová organizovanost českého dělnictva se potvrdila a počet členů odborů stále rostl a k 31. prosinci 1945 bylo v českých zemích organizováno asi 63 % všeho dělnictva. V dubnu 1946, v době konání I. Všeodborového sjezdu, byla odborová organizovanost v českých zemích již 73 %.⁴⁰ Společně s růstem členstva rostl i význam odborů jako masové organizace, jíž je možné ovlivňovat politické dění v zemi.

Růst vlivu a početnosti odborů se odehrával v době, kdy se strany Národní fronty dostávaly do stále větších sporů a pozice zastávané ROH byly stále bližší pozicím KSČ. Jednou z významných ukázek jejich názorového prolnutí se na konci roku 1946 stala problematika již zmíněných konfiskátů, při jejímž řešení komunisté využívali dělnické hnutí jako nástroj nátlaku, jak se ukázalo během stávek na začátku roku 1947. V této době byla již jednota celého odborového hnutí velice problematická, jelikož nekomunističtí zástupci v ÚRO a některé nedělnické odborové svazy se ozyvaly s názory, které nekorespondovaly s oficiální linií prosazovanou ÚRO.⁴¹ Na přelomu let 1946/47 se totiž komunistická strana dostala do situace, kdy se lidovci a národní socialisté ocitli v přímé opozici vůči jejich názorům. V odborech bylo možné sledovat stále větší rozkol v původní jednotě, přičemž KSČ v nich měla dále převahu a ROH se stále zřetelněji stavělo za komunistické cíle. To se projevovalo i tím, že jakékoliv kritické hlasy, které zaznívaly proti dominanci komunistů v odborech, byly odborovým hnutím interpretovány jako snaha o rozbití odborové jednoty a pokus zvrátit poválečný vývoj.

Za této vypjaté situace uvnitř odborového hnutí se v zemi začaly na přelomu let 1946/47 připravovat další volby do závodních rad. Podle směrnic vydaných ÚRO měla být kandidátní listina navrhována opět podle zásad jednoty odborového hnutí, tedy měla být místní závodní skupinou ROH vytvořena jednotná kandidátní listina, na níž mohli být zapsáni jak v odborech organizovaní, tak i neorganizovaní zaměstnanci. Směrnice nehovořily o politickém zastoupení jednotlivých stran NF na této jednotné kandidátce.⁴² To vyhovovalo zejména komunistům, kteří tak mohli dále používat stejnou rétoriku jako doposud a jakékoliv námítky zástupců ostatních politických stran na silné zastoupení komunistických kandidátů na kandidátkách odmítat coby útoky na odborovou jednotu. Zároveň ale komunisté odmítali připustit možnost, že by bylo umožněno sestavení i druhé kandidátní listiny, aby měli voliči i alternativu vůči schválené listině.⁴³ Hlasující tedy měli jenom několik možností, jak se vyjádřit, buď souhlasit s navrženou kandidátkou, nesouhlasit s ní, nebo se voleb neúčastnit. Velice významným ustanovením byla klauzule, jež požadovala, že pro schválení navržené kandidátky je nutné ve volbách získat minimálně 4/5 hlasů všech zúčastněných voličů. V případě neschválení předepsaným počtem hlasů bylo nutno danou volbu opakovat.⁴⁴

Komunističtí odboroví předáci si byli vědomi toho, že námítky ostatních politických stran proti stávající podobě voleb do závodních rad cílí hlavně na jednotné kandidátky a tedy dle terminologie komunistů i na jednotu odborového hnutí. Proto ještě před volbami vypracovali

40 L. KALINOVÁ, *Východiska, očekávání a realita*, s. 55.

41 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 177.

42 NA, Odborové oddělení ÚV KSČ, svazek 9, arch. jed. 187. Směrnice pro provedení voleb do závodních rad.

43 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 178.

44 NA, Odborové oddělení ÚV KSČ, svazek 9, arch. jed. 187. Směrnice o provedení voleb do závodních rad.

komunisté plán vedení volební kampaně, který stanovil: „*Ideová náplň celé kampaně bude zaměřena na otázky produktivity práce, splnění dvouletého plánu, bude zdůrazňovat závodní rady jako lidové orgány v hospodářství. [...] bude nesena v duchu odborářské jednoty s vyloučením vlivu politických stran. [...] Kandidáti budou popularizováni v tom smyslu, jak se zasloužili o výstavbu závodu a republiky.*“⁴⁵ Jak byly tyto zásady přenášeny do praxe, ukázal již projev před odborovou komisí ÚV KSČ, v němž pravděpodobně počátkem roku 1947 zaznělo: „*Většina těchto útoků (na stránkách nekomunistických periodik pzn. aut.) předstírá ochranu demokratických zájmů členstva ROH a snahu po věcné kritice, ale hesla o jejichž umístění se pokouší dokazují, že jim nejde o kritiku, ale o nepřátelské útoky.*“⁴⁶

Zásady vypracované pro vedení kampaně se odrazily i v odborovém denním tisku, v němž se v době před konáním voleb mohli čtenáři setkávat s články manifestujícími odborovou jednotu.⁴⁷ Ty byly brzy nahrazeny příspěvkem vyjadřujícími se k právě zahájeným volbám a hájícím komunistické zájmy pod záminkou ochrany odborové jednoty a z této pozice i útočící na ideové soupeře. Na stránkách odborového tisku na přelomu let 1946/47 můžeme číst: „*V úterním čísle Nového Slova bylo veřejnosti sděleno, že volby důvěrníků jednotného odborového hnutí ve Vítkovických železárnách se konaly nedemokraticky a že komunisté tyto volby zneužily. [...] Takové psaní považujeme za útok na jednotu odborového hnutí.*“⁴⁸ Podobně byl laděn i další příspěvek z března 1947: „*Pisatel v Demokratickém hlasu lidové strany nás nezastaví v naší budovatelské práci. [...] Srovnáme-li článek s tím co napsal ČAS, deník Demokratické strany Slovenska, o našem předsedovi s. Zápotockém, který prý dělal kápo v koncentračním táboře, srovnáme-li článek s ostatními útoky reakce na Revoluční odborové hnutí, je jasné oč tu jde [...] jde o pokus obrátit kolo dějin.*“⁴⁹ V denním tisku dalších politických stran se objevovaly příspěvky, které v nevráživé atmosféře probíhajících voleb více či méně útočily na některé komunistické představitele ÚRO: „*Ale najdou se funkcionáři, na které nesmíte ukázat, že něco nedělají dobře. [...] Jakmile je přistihnete při činu, ukážete na ně, žádáte nápravu, začnou zvonit na poplach: To je boj proti ÚRO, to je boj reakčníka, fašisty, asociála.*“⁵⁰

Obecně byla volební kampaň vedena velice ostře a i přes původně deklarovanou nestrannost tohoto klání se volby do závodních rad nakonec změnilы zejména v záležitost politicky orientovaných osob. Naopak zaměstnanci politicky nevyhranění byli v mnoha případech znechuceni kampaní a do klání se příliš nezapojovali.⁵¹

Průběh voleb

Podle volebních směrnic měli hlasující možnost se vyjádřit jenom k předložené kandidátce a svým hlasem ji buď schválit, nebo zamítnout. Od prvních dní se začalo projevat, že tyto

45 Tamtéž, svazek 9, arch. jed. 188, Volby do závodních rad.

46 Tamtéž, svazek 9, arch. jed. 188, Proč útočí reakce na odbory?

47 *Před volbami na dolech*, Práce, roč. 1947, č. 46 z 23. února 1947, s. 1.

48 *Útok na jednotu odborů*, Práce, roč. 1946, č. 255 z 6. listopadu 1946, s. 2.

49 Ad. BABULÍK, *Nevolte do závodních rad nepřátele dvouletky*, Časopis sklářství a keramika, roč. 1947, č. 3 z 1. března 1947, s. 1–2.

50 *Méně fetišismu by neškodilo*, Dnešek, roč. 1947, 50/51 z 6. dubna 1947, s. 805.

51 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 178.

volby se budou v mnohém lišit od těch v r. 1945 a demonstrativní aklamační volby budou nahrazeny skutečným soupeřením.

V oblasti spadající pod KOR Ostrava bylo připraveno celkem 639 kandidátních listin. Z nich více než polovina připadala na malé podniky a závody, v nichž volilo maximálně do 100 zaměstnanců. Jenom 27 závodních rad mělo být zvoleno v provozech, kde mělo volební právo více než 1 000 zaměstnanců, z nichž celých 16 patřilo k odborovému svazu hornictví a dalších 7 (z nich ale 3 zastupovaly podniky s více než 3 000 zaměstnanci) spadalo pod odborový svaz kovoprůmyslu. Absolutně nejvíce (87) závodních rad bylo voleno odborovým svazem zaměstnanců v kovoprůmyslu a též v dopravě. Hornictví a stavebnictví si též volilo každé 63 závodních rad, ale s tím rozdílem, že zatímco více než polovina závodních rad v hornictví zastupovala velké provozy, tak stavebníci volili své rady hlavně v provozech malých do 100 zaměstnanců. Dalšími významnými svazy, které v oblasti pod správou KOR Ostrava volily své rady, byl svaz zaměstnanců v textilnictví (56 rad), v zemědělství (54 rad), potravinářství (34 rad) a v distribuci zboží (38 rad), které si své zástupce také volily v naprosté většině v provozech s maximálně 500 zaměstnanci.⁵²

Schvalování prvních navržených kandidátek na území spadajícím pod KOR Ostrava začalo již z počátku roku 1947, nicméně volební výsledky byly k 1. březnu 1947 značně neuspokojivé. Do toho dne proběhla volba rady v celkem 38 případech a bylo zapsáno přes deset tisíc voličů. Avšak z celkem 7 979 zúčastněných voličů se jich pro kandidátky vyslovilo pouhých 5 778, což v důsledku znamenalo, že neprošlo 20 navržených kandidátek.⁵³ Ani další dny nepřinesly zásadní zvrat a k 8. březnu byla volební účast 78 % a ze zúčastněných voličů se jich pro kandidátky vyslovilo průměrně 73 %. V absolutních číslech to znamenalo, že z celkem navržených 66 kandidátek jich bylo schváleno pouhých 31. K tomuto dni byla KOR Ostrava jednou z mála krajských odborových rad, která na svém obvodu evidovala více než nadpoloviční neúspěch navržených kandidátek. Nicméně volby se v této době v některých KOR volby teprve rozbíhaly.⁵⁴

Ke dni 15. března proběhly volby již v celkem 153 závodech v obvodu KOR Ostrava, včetně velkých podniků ve Vítkovicích a v ostravsko-karvinském uhelném revíru. V posledně jmenovaných se volilo celkem velké množství závodních rad, a to nejenom na šachtách, na koksovárnách, ale i na ředitelství podniku. Nicméně potřebných 80 % hlasů získalo pouze několik kandidátek, z čehož dvě tyto závodní rady byly zvoleny na podnikovém ředitelství v Petřvaldě a provozním ředitelství celých OKD, kde pro navrženou kandidátku hlasovalo 89,5 %, respektive 98,83 %. Na velkých dolech v Ostravsko-karvinském revíru byla ovšem jednotná kandidátka odmítnuta na dolech Nová Jáma, Prezident Beneš, Suchá, Žofie, Václav, Hlubina, Doubravka, Ludvík, Pokrok i na mnohých dalších. Výjimkou byly kandidátky přijaté, což se stalo na dolech Evžen, Michálka, Trojice, Petr Cinger, či Ignát.⁵⁵ Tyto špatné výsledky komentoval deník Práce následovně: „*Většina politických stran, i některé strany*

52 Všeodborový archiv (dále jen VOA), f. ÚRO-Org., inv. jed. 158, č. kart. 38, KOR Ostrava.

53 Tamtéž, Celkový přehled výsledků voleb k 1. 3. 1947.

54 Tamtéž.

55 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 14. 3. 1947.

*socialistické, vynaložily všechno své úsilí, aby dosáhly oněch dvaceti procent, které volby do závodních rad maří, v čemž jim jejich tisk pomáhal způsobem nevybíravým.*⁵⁶

Špatně dopadly také volby ve Vítkovických železárnách, kde z celkových 26 812 voličů přišlo volit jenom 22 415, z nichž jednotnou kandidátku podpořilo pouhých 11 875 dělníků. I k těmto špatným výsledkům se odborový list Práce postavil jako v předchozím případě a odpovědnost za krach kandidátky předložil svým čtenářům jako důsledek stranických zápasů, odehrávajících se na půdě závodu.⁵⁷ Ne zvolena byla navržená kandidátka také v drátovných Bohumín. Zde z 2 009 zaměstnanců volilo jenom 1 052 (325 zaměstnanců nemělo volební právo), ale pro navrženou kandidátku se jich vyslovilo pouhých 662, což znamenalo, že ani zde nebyla závodní rada v prvním kole zvolena a muselo se přistoupit k organizaci kola druhého.⁵⁸

Ani přes snahu, aby byly navržené kandidátky přijímány, se situace v obvodu KOR Ostrava do příštího měsíce příliš nezlepšila. Ke dni 5. dubna 1947 proběhlo již 335 voleb závodních rad, jichž se zúčastnilo 102 339 dělníků (volební účast byla 85 %), ale pro navrženou kandidátku se vyjádřilo pouze 64 % dělníků, což v celkových číslech znamenalo, že byla přijata jenom o něco málo více než polovina navržených kandidátek (183 vs. 152). To představovalo v rámci českých zemí vůbec jedny z nejhorších dosažených výsledků.⁵⁹ Tyto velice špatné výsledky byly projednávány i krajským vedením KSČ na schůzi konané v druhé polovině března. V debatě, jež se soustředila nejenom na Vítkovické železářny, ale pojednávala též o neúspěchu na šachtách ostravsko-karvinského revíru, se krajské vedení KSČ shodlo, že problémem byla politická izolovanost strany. Příčina izolovanosti KSČ byla přímo pojmenována jedním z účastníků diskuse: „*Izolaci ve Vítkovických železárnách jsme si zaviniili sami, neboť tam závodní rada nevyjadřovala vůli všech zaměstnanců, nýbrž jen komunistů, problémy řešila nikoliv jako orgán odborového hnutí, nýbrž stranicky.*“⁶⁰ Jako další příčiny neúspěchu byla funkcionáři vyloučena snaha národních socialistů a sociálních demokratů, kteří hrají „*špinavou úlohu, zpátečnickou a její*“ (sociální demokracie, pozn. aut.) *nepokrokovost se zvláště silně projevuje v našem kraji*“. Jako další důvod bylo jmenováno třeba také to, že komunisté oproti zejména sociálním demokratům podcenili osobní agitaci, což se jim na výsledcích voleb také vymstilo.⁶¹

Volby nicméně pokračovaly dále a na začátku května bylo v obvodu KOR Ostrava ukončeno celkem 523 voleb, jichž se zúčastnilo 120 937 dělníků z celkového počtu 143 843 oprávněných voličů. Celková úspěšnost ovšem nadále zůstávala pod českým průměrem a dosáhla k datu 3. května pouhých 65 %, což znamenalo, že bylo celých 222 kandidátek voliči odmítnuto.⁶² Situace zůstala stejná i na konci měsíce května, kdy byla skončena volba již v 574 závodních radách, ale úspěšnost přijatých kandidátek se nadále pohybovala okolo

56 *Většina horníků pro odborovou jednotu*, Práce, roč. 1947, č. 60 z 12. března 1947, s. 1.

57 *Volba závodní rady Vítkovických železáren*, Práce, roč. 1947, č. 62 z 14. března 1947, s. 1.

58 ZAO, Železářny a drátovny n.p. Bohumín, Podnikový archiv, č. kart. 1, Hlášení výsledku voleb do závodních rad.

59 VOA, ÚRO-Org., inv. jed. 158, č. kart. 38, Celkový přehled voleb k 5. 4. 1947.

60 ZAO, KSČ – Severomoravský krajský výbor, inv.č. 51, č. kart. 109, Zápis schůze představenstva krajského výboru KSČ ze 17. března 1947.

61 Tamtéž.

62 VOA, ÚRO-Org., inv. jed. 158, č. kart. 38, Celkový přehled voleb k 3. 5. 1947.

65 % a dosáhla jednoho z nejnižších procent přijatých kandidátek. Tento poměr nebyl zvrácen ani na začátku června, kdy bylo první kolo voleb již téměř u konce. V regionu KOR Ostrava bylo ukončeno k 7. červnu celkem 584 voleb do závodních rad, v nichž bylo přijato 345 kandidátek a zamítnuto 239. Celkem hlasovalo pro přijetí kandidátek do tohoto data 126 463 dělníků, což představovalo asi 66 % hlasujících, což KOR Ostrava zařadilo na chvost nejen českých, ale celkově československých volebních výsledků.⁶³

Do června se uskutečnily volby ve většině významných průmyslových podniků v obvodu KOR Ostrava. Mimo již zmíněných případů dolů v ostravsko-karvinském revíru či Vítkovických železáren se volilo i jinde. V dalším velkém podniku, Trineckých železárnách bylo evidováno 8 120 voličů, z nichž se zúčastnilo voleb 6 938 dělníků a úředníků (88 %). Pro navrženou kandidátku se zde ale vyslovilo pouhých 3 538 voličů a 3 255 jich naopak odmítlo kandidátku podpořit, takže se ziskem 51 % byla odmítnuta. Ve výtopnách Československých drah v Ostravě bylo v seznamech vedeno 1 168 voličů. Volební účast zde byla na poměry voleb do závodních rad průměrná, když se zúčastnilo asi 65 % zaměstnanců, z nichž se jich 450 vyslovilo pro a 294 proti kandidátce, která tak ani zde nebyla přijata.⁶⁴ Velice vysoká volební účast byla v závodě Tatra Kopřivnice, v němž bylo zapsáno ve volebních seznamech 3 946 voličů, a účast zde dosáhla 98 %. Výsledky byly ovšem podobně neuspokojivé jako v předešlých případech, jelikož pro jednotnou kandidátku se nevyslovilo ani 50 % zaměstnanců.⁶⁵ V závodě Koh-i-noor v Bílovci bylo zapsáno 594 voličů. Z nich se voleb zúčastnilo pouze 499 voličů, jichž se pro kandidátku vyjádřilo 75 %, takže ani zde nebyla přijata.⁶⁶ Neúspěchem skončily i volby v opavské továrně na šicí stroje Minerva, kde se z 309 voličů (74 % účast) vyslovilo pro jednotnou kandidátku jenom 220 voličů, což znamenalo v přepočtu zisk jen 71 %.⁶⁷

Ve velkých podnicích na území KOR Ostrava byly však některé z navržených kandidátek i schváleny. Ve Štrambersko-Vítkovických cementárnách byla navržená kandidátka přijata hned v prvním kole se ziskem 85 % hlasů ze 188 voličů, kteří se tohoto kola zúčastnili.⁶⁸ Byla také přijata navržená kandidátka ve Slezských bavlňářských závodech II i III ve Frýdku Místku, kde se podařilo získat přesně potřebných 80 % hlasů, respektive v závodě III 92 % hlasů.⁶⁹ Přijata byla též kandidátka v železárnách v Brance u Opavy, kde z 504 zaměstnanců oprávněných volit se jich pro navrženou kandidátku vyslovilo 307, což představovalo 85 % voličů, jež se dostavili odevzdat svůj hlas.⁷⁰ Přijaté byly dále kandidátky například v závodě Tonak v Novém Jičíně nebo v elektrárně Karolina v Ostravě.⁷¹

V případě nepřijetí kandidátky se konalo druhé kolo. Podle organizačního pokynu se k zahájení procedur vedoucích k dalším volbám mělo přistoupit do dvou týdnů od zjištění předchozích výsledků a ke zvolení bylo nutné znovu docílit minimálně 80 % hlasů

63 Tamtéž, Celkový přehled voleb k 7. 6. 1947.

64 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 31. 3. 1947.

65 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 27. 3. 1947.

66 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 22. 4. 1947.

67 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 14. 4. 1947.

68 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů.

69 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 1. 3. 1947 a k 11. 3. 1947.

70 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 27. 3. 1947.

71 Tamtéž, Denní přehled výsledků voleb do závodních rad a důležitých závodů k 14. 4. 1947.

souhlasících s navrženou kandidátkou.⁷² Nicméně ani v těchto volbách se v obvodu KOR Ostrava nedařilo získávat souhlas se všemi navrženými kandidátkami. Na konci března 1947 bylo uskutečněno již 16 opakovaných voleb, v nichž bylo přijato jenom 8 navržených kandidátek.⁷³ Velice špatné výsledky v opakovaných volbách se nezlepšily ani v průběhu dubna a na konci tohoto měsíce bylo ukončeno 98 opakovaných voleb do závodních rad, z nichž bylo ale přijato pouhých 38, což z dosud proběhnutých druhých voleb byl vůbec nejhorší výsledek z celé ČSR.⁷⁴ V průběhu těchto opakovaných voleb se nezdařilo zvolit závodní radu ani v Bohumínských železárnách. Zde se druhé kolo konalo 17. dubna a z 1946 oprávněných voličů se pro kandidátku vyslovilo jenom 716 osob, proti hlasovalo 789 osob, neplatných hlasů bylo 48 a hlasování se vůbec nezúčastnilo 393 osob.⁷⁵ i tato čísla ukazují, jak daleko byly tyto volby od jednoty, kterou před nimi tak hlasitě deklarovaly odbory.

Tyto nízké počty schválených kandidátek se opakovaly i o měsíc později a na konci května bylo ze 188 kandidátek navržených ve druhých kolech v regionu KOR Ostrava přijato jenom 34 %, tedy 64 kandidátek. Horší výsledky v opakovaných volbách zaznamenala jenom KOR Klatovy, kde bylo schváleno pouze 23 % kandidátek. Výsledky z Klatov byly ovšem ovlivněny tím, že k 23. květnu zde proběhlo pouze 22 opakovaných voleb.⁷⁶ Nakonec k datu 1. října 1947 se na území KOR Ostrava odehrálo 227 opakovaných voleb, v nichž byla navržená kandidátka přijata jenom v 75 případech. Je však nutné dodat, že mnoho kandidátek neprošlo jenom těsně, jelikož v rozmezí zisku 66 až 79 % skončilo skoro 90 kandidátek a dalších 44 jich získalo mezi 80 až 89 %. Pouze 13 kandidátek nezískalo ani 50 %.⁷⁷

Zhodnocení voleb 1947

Ačkoliv hlavní část voleb se uskutečnila v průběhu března až května 1947, tak i z důvodu opakování některých voleb, se celý proces protáhl až do podzimu. Konečné výsledky byly k dispozici až na konci prosince a pro obvod KOR Ostrava znamenaly, že podstatná část navržených kandidátek nebyla vůbec přijata, a to ani ve druhých kolech. Celkem proběhlo v tomto obvodu 639 I. kol voleb do závodních rad, do nichž bylo oprávněno volit 158 896 zaměstnanců. Z nich se voleb ve skutečnosti zúčastnilo 129 184 zaměstnanců, což nevybočuje z celorepublikového průměru. Pro přijetí kandidátek se vyslovilo 75 682 hlasů, proti kandidátkám bylo 40 552 hlasů. Oproti všem ostatním krajům byl v ostravském obvodu naprosto nesrovnatelně nejvyšší počet neplatných hlasů, jichž bylo napočítáno celkem 12 950, což zdaleka převyšuje jednotlivé výsledky všech dalších krajů, ale ani sečtení všech neplatných hlasů v českých zemích (10 565) se nevyrovná počtu neplatných hlasů zaznamenaných KOR Ostrava. Za těchto podmínek prošlo 388 a bylo zamítnuto 251 navržených kandidátek.⁷⁸ Ve druhém kole se vililo do zbývajících 251 závodních rad,

72 NA, Odborové oddělení ÚV KSČ, svazek 9, arch. jed. 187, Směrnice pro provedení voleb do závodních rad.

73 VOA, ÚRO-Org., inv. jed. 158, č. kart. 38, Celkový přehled výsledků opakovaných voleb do závodních rad ku dni 29. 3. 1947.

74 Tamtéž, Celkový přehled výsledků opakovaných voleb do závodních rad ku dni 26. 4. 1947.

75 ZAO, Železářny a drátovny n.p. Bohumín, Podnikový archiv, č. kart. 1, Výsledky opakovaných voleb do závodních rad.

76 VOA, ÚRO-Org., inv. jed. 158, č. kart. 38, Celkový přehled výsledků opakovaných voleb do závodních rad ku dni 23. 5. 1947.

77 Tamtéž, II. Volby ku dni 1. 10. 1947.

78 Tamtéž, Celkový přehled výsledků voleb do závodních rad podle jednotlivých krajů k 31. 12. 1947, I. kolo.

jejichž kandidátky nebyly potvrzeny v předešlém kole. Tohoto opakovaného kola se smělo zúčastnit 121 545 zaměstnanců, z nichž 95 252 jich skutečně k volbám dorazilo. Pro navržené kandidátky se vyslovilo 63 139 zaměstnanců, proti bylo 30 536. Nadále zůstal vysoký počet neplatných hlasů, jichž nyní bylo 1 775, což ovšem již nebylo vzhledem ke zbytku ČSR až tak vysoký nepoměr, jako v I. kole, ale nadále se jednalo o nejvíce neplatných hlasů na KOR v celé zemi. Při těchto výsledcích prošlo 101 a neprošlo 150 navržených kandidátek.⁷⁹ Celkem to znamenalo, že bylo do konce roku 1947 zvoleno 489 rad. V místech, kde nebyly zvoleny rady ani na druhý pokus, vznikly náhradní orgány, které zastupovaly roli rad.

Z pohledu na výsledky můžeme konstatovat, že v obvodu KOR Ostrava se s neúspěchem setkaly kandidátky ve velkých podnicích a na dolech, které byly nejčastěji odmítány. Jak ukazuje jednání krajského výboru KSČ z března 1947, tak neúspěch byl komunisty vnímán velmi citlivě. Nicméně podle oficiálního pojetí vedení ROH se volbami podařilo uhájit odborovou jednotu, jakkoliv rady nebyly přímo organizační složkou ROH. V oficiálních dějinách odborového hnutí přímo čteme, že vítězství ve volbách bylo nejvýraznější ve velkých podnicích.⁸⁰ Ve vztahu ke KOR Ostrava se ale jedná přinejmenším o nepřesnost, jelikož velké provozy, v nichž volilo více než 1 000 zaměstnanců, se spíše vyslovovali negativně vůči navrženým kandidátním listinám. Takovýto výsledek vidíme v Trineckých železárnách, ve Vítkovicích, na řadě šachet Ostravsko-karvinských dolů, v Bohumínských drátovnách, v ostravské Báňské a hutní společnosti, jednotná kandidátka byla odmítnuta zaměstnanci ÚNV Ostrava, výtopen ČSD Ostrava, či Tatry Kopřivnice i Tatry Butovice.

Na druhou stranu je faktem, že v mnoha podnicích obdržely navržené kandidátky nadpoloviční většinu hlasů a k dosažení klíčové 4/5 většiny zbývalo jenom několik procent. Sami komunisté volby hodnotili: „*Průběh voleb [...] ukazuje, že se sice podařilo jednotu zevrubně obhájit, ale ne rozšířit a prohloubit.*“⁸¹ Příčiny tohoto volebního výsledku byly jmenovány různé. V první řadě byla, stejně jako v Ostravě, vytknuta špatná organizace kampaně a nejednotné hájení a propagace odborových zájmů. Výtka byla směřována i vůči odborovému tisku, který se nezapojil dostatečně do propagace voleb.⁸²

Nicméně hlavním problémem byly stranické souboje, vedené v jednotlivých závodech. Stranický charakter těchto voleb, navzdory zejména komunisty deklarované nadstranickosti při výběru jednotné kandidátky, se v celorepublikových výsledcích projevil tím, že nestraniční dělníci a úředníci zaujali v nových radách asi pouze 5 % míst, přičemž se ovšem množství jednotlivých odborových organizací sestávalo zejména z indiferentních dělníků.⁸³ Na půdě továren se nekomunistické strany NF vymezovaly vůči „rudnutí“ odborů a snažily se právě klauzulí o nutnosti 4/5 většiny ve volbách narušit proces tvorby závodních rad. Byla to právě tato klauzule, která se v povolebních hodnoceních stala terčem kritiky ze strany komunistů, kteří ji interpretovali jako: „*Nedemokratické a odborářsky neúnosné ustanovení zákona*

79 Tamtéž, Celkový přehled výsledků voleb do závodních rad podle jednotlivých krajů k 31. 12. 1947, II. kolo.

80 J. PELIKÁNOVÁ – V. DUBSKÝ a kol., *Přehled dějin československého odborového hnutí*, Praha 1984, s. 361.

81 NA. Odborové oddělení UV KSČ, svazek 9, arch. jed. 188, Účelem voleb.

82 Tamtéž.

83 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 178.

*o 4/5tinové většině mohlo[...] být plně využito k tomu, aby malá menšina mohla vnucovat svou vůli většině.*⁸⁴

Obecně volby do závodních rad ukázaly stále rostoucí rozpory mezi stranami NF i zostřující se politický boj mezi komunisty na jedné straně a zejména národními socialisty na straně druhé. Volby konané v obvodu KOR Ostrava dopadly vůbec nejhůře v českých zemích, což znamenalo pro KSČ výrazné varování, že její pozice v tomto průmyslovém regionu nejsou vůbec tak pevné, jak se později snažila ukazovat. Neúspěchy ve velkých podnicích byly zvláště citelným neúspěchem, ze kterého si musela do budoucna KSČ vyvodit závěry.

Elections to work councils between 1945 and 1948

(Summary)

In 1945, the work councils became one of the bodies of the new corporate democracy, which was built in Czechoslovakia. According to the statutes, the workers were supposed to elect their representatives themselves, which occurred first in 1945 and then in 1947. Already in the elections in 1945, the Communist Party candidates obtained strong representation in the councils despite the declared impartiality of the councils. The political struggle for gaining the influence in the councils culminated in 1947 during the second election, which was preceded by a fierce campaign. In spite of the election of many Communist delegates, the Communist Party considered the election a failure, as it did not manage to set up councils in a number of large industrial plants not even at a second attempt. Moreover, the elections in 1947 only further documented the deepening contradictions between the parties of the National Front.

84 VOA. ÚRO-Org., inv. jed. 158, č. kart. 38, Hodnocení zkušeností voleb do závodních rad.

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

Miroslav, VANĚK – Pavel, MÜCKE, *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society*. Oxford: Oxford university press, 2016. ISBN 978-0-19-934272-3, 251 s.

„Za komunistov bolo lepšie“ – s touto frázoou je dnešná spoločnosť konfrontovaná nespočetne krát. Ľudia možno nemohli povedať svoj názor verejne, v obchodoch chýbali mandarínky, no mali viac času na rodinu a na svoju víkendovú chatu so záhradkou. Ale je tomu naozaj tak? Práve touto otázkou sa vo svojom výskume zaoberá dvojica orálnych historikov Miroslav Vaněk a Pavel Mücke. Ich najnovšia publikácia *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society* je sondou do českej spoločnosti, ktorá si prešla nielen zmenou politického režimu, ale aj zmýšľania. Prednosťou knihy je spracovanie približne 300 životných príbehov narátorov, ktorí zmenu pocítili sami na sebe – nielen prostredníctvom médií či zmeny politickej špičky. Respondentmi sú teda – možno obyčajní – ľudia, ktorí pád socialistickeho režimu zdola iniciovali a nie politickí aktéri, ktorí boli „hlavnými hrdinami“ mnohých publikácií, či už odborných alebo publicistických.

Metóda orálnej histórie je pre výskumníka náročná – tvoria ju minimálne dva rozhovory s respondentom, ktoré často presahujú viac než hodinu. Nesmierne dôležitou súčasťou rozhovoru je dôvera medzi narátorom a pýtajúcim sa. Za každou takouto publikáciou sú preto mesiace, možno roky práce. Možno preto predpokladať, že inak to nebude ani v tomto prípade. Orálna história, ktorá vychádza zo životných skúseností narátorov a snaží sa uchovávať ich spomienky pre ďalšie generácie či výskumníkov, je často medzi akademickou obcou kritizovaná pre svoju subjektívnosť. Autori však v texte zároveň aj kriticky hodnotia primárne pramene, s ktorými pracujú. Uvedomujú si pritom limity svojho výskumu a tvrdenia respondentov porovnávajú s písomnými prameňmi.

Knihu je rozdelená do siedmych kapitol, v ktorých autori čitateľa postupne prevedú tematickými okruhmi rozhovorov – prvá kapitola približuje problematiku chápania občianskych a politických práv a pojmu sloboda, druhá sa zameriava na rodinné vzťahy v socialistickej ére. Tretia kapitola pojednáva o tom, ako Československo vnímalo zahraničie. Štvrtá a piata kapitola ozrejmujú, ako narátori vnímali vzdelávací proces v časoch socialistickeho režimu a následné zamestnanie. Dôležitou kapitolou je stať, ktorá sa zameriava na to, ako ľudia trávili svoj voľný čas a v čom. Posledná kapitola prezentuje rozpor medzi elitou a „obyčajnými ľuďmi“.

Súčasťou je rozsiahly úvod v ktorom autori vysvetľujú metodológiu svojho výskumu. V úvode knihy sa objavuje aj krátka podkapitola stručne zhrňujúca dejiny Československa po nástupe Komunistickej strany k moci, dôležitá predovšetkým z hľadiska zasadenia knihy do dejinného kontextu.

Text knihy dopĺňujú vhodne vybrané fotografie Jindřicha Štreita, súčasťou je tiež rozsiahly poznámkový aparát a samozrejmosťou je i zoznam použitej literatúry a menný i vecný register.

Publikácia je rozdelená podľa kategórií, na ktoré kládli výskumníci dôraz. Zaujímavou kapitolou je stať *Transforming the family in socialism* (Transformácia rodiny v socializme), v ktorej sa autori venujú okrem iného i tomu, ako ženy vnímali materskú dovolenku a ako sa rodina snažila popri výchove dieťaťa pokryť finančné výdavky. Autori zdôraznili fakt, že aj v socialistickej dobe dostávali ženy-matky od štátu finančnú podporu len určité obdobie a do práce museli opäť nastúpiť čím skôr. Ak nepomohla rodina v podobe napríklad starých rodičov, dieťa museli rodičia veriť do škôlky. Ženy v socialistickej Československu sa ale obávali „kolektivizácie detí“, ktorým bol známy Sovietsky zväz či nacistické Nemecko (str. 56). Autori poukazujú na vtedajšie vedecké publikácie zo západných mocností, ktoré tvrdili, že za tzv. Železnou oponou všetky ženy pracujú a deti sú hneď po narodení umiestňované do škôlok.

Zrkadlom vtedajšej spoločnosti je aj podkapitola prezentujúca neslobodu verejného prejavu. Narátori spomínajú, ako sa vlastným deťom museli vyhrázať sirotincom, aby v škole neprezentovali názory, ktoré počuli doma od rodičov. Dôležitým zistením publikácie je fakt, že narátori sú pri spomínaní si ovplyvnení nielen možnosťami pamäte, ale aj svojimi prioritami. Vaněk a Mücke poukazujú na odlišné vnímanie reality jedincov – kým jedni si spájajú obdobie pred 89 s obdobím neslobody, marxisticko-leninskej doktríny či slávnych sprievodov, druhí si na toto obdobie spomínajú ako na obdobie, kedy si kúpili prvé auto či prvýkrát sa zamilovali (str. 170). Nostalgia, ktorú respondenti cítili za bývalým režimom môže byť podľa autorov spôsobená aj rastúcim vekom pamätníkom a klesajúcim životnou úrovňou. Poukazujú na fakt, že staršej generácii sa predsa len ťažšie prispôbuje novej, pokrokovej technológii. Generácia „Husákových detí“, teda generácie narodených v silnej populačnej vlne, ktorá sa začala v 70. rokoch 20. storočia, nie je v súčasnosti taká flexibilná ako generácia mladých ľudí. Práve ťažšia adaptabilita súčasnému svetu môže byť dôvod, prečo Česi i Slováci za starým režimom cítia nostalgiu.

Jednou z najobsiahlejších kapitol je stať *Us and them* (My a oni), ktorá pojednáva okrem iného aj o členstve narátorov v komunistickej strane. Autori vo svojich zisteniach poukazujú na fakt, že veľké množstvo oslovených ľudí má s otázkou na ich príslušnosť k vtedajšej vládnucej strane problém, resp. je táto téma pre spoločnosť aj po vyše 25 rokoch od pádu normalizačných pomerov naďalej citlivou záležitosťou: narátori sa cítia buď zahabaní alebo sa boja odsúdenia. Umením orálneho historika je túto bariéru odbúrať. Z výsledkov výskumu autorskej dvojice vyplýva, že mnoho narátorov vníma vstup do komunistickej strany ako krok vedľa a osobné zlyhanie (str. 178). Častým dôvodom vstupu do strany nebola podľa autorov ani tak viera v ideológiu, ako rodinné zázemie a pocit akejsi „osudovej predurčenosti“.

V tejto kapitole autori poukazujú na dichotomické videnie spoločnosti očami narátorov či spoločnosti samotnej. Ako príklad uvádzajú skandujúci dav ľudí na Václavskom námestí, kde vyhlasovali, že nie sú ako „oni“. Kto sú to však oni? Sovieti? Vládnuca elita? Autori tu poukazujú na fakt, že narátori, ktorí patrili do skupiny „obyčajných ľudí“ sa počas rozhovorov ospravedľovali za svoje spomienky, myšlienky, ktoré sa odkláňali od populárneho prúdu názorov (str. 170). Autorská dvojica Vaněk a Mücke v tejto stati konštatuje, že pri metóde orálnej histórie je dôležité narátorov ubezpečiť o potrebnosti ich svedectiev a nedesť ich komparáciou s písomnými prameňmi.

Hoci nejde primárne o dielo zachytávajúce historické udalosti spoločenskej a politickej zmeny, ktorú november 1989 symbolizuje, publikácie je písaná v angličtine a teda je predpoklad, že je určená prioritne pre zahraničného čitateľa. Pre lepšie pochopenie súvislostí mohli autori upriamiť pozornosť aj na hlbšie vysvetlenie pojmov, akým je napríklad „Charta 77“, „normalizácia“, či „Palachov týždeň“, ktorý býva označovaný za predzvest' konca totalitného režimu. Detailné vysvetľovanie historického pozadia a súvislostí však zrejme nebolo autorským zámerom – dvojica orálnych historikov zjavne predpokladala, že čitateľ je s faktami a chronologickým sledom udalostí v socialistickom Československu oboznámený a preto dali väčší priestor svedectvám pamätníkov. Práve ich výpovede môžu v budúcnosti pomôcť vo výskume ďalším bádateľom nekrvavej politickej a spoločenskej zmeny, akou Nežná revolúcia v komparácii s inými socialistickými štátmi bola.

Kniha *Velvet revolution. An oral history of Czech society* prezentuje vývoj spoločnosti v dvoch politických obdobiach a môže pomôcť ľuďom, občanom bývalého Československa, ale aj mladej generácii lepšie pochopiť svoju minulosť a minulosť svojich predkov. Nesnaží sa pozeráť na dejiny čierno-bielo, kritizovať alebo naopak ospravedľovať postoj ľudí, ktorí sovietskym ideálom podľahli. Kniha je doslova otvorenou svedčou obyčajných ľudí, ktorí na okraji politických zmien vyrastali a vychovali novú generáciu. Dá sa povedať, že toto dielo sa pokúša zmieriť „Čechoslovákov“ s ich minulosťou a lepšie pochopiť súčasnosť. Z výsledkov badania vyplýva, že väčšina ich respondentov považuje prelomový rok 1989 a vývoj spoločnosti k demokracii za historicky správny.

Aj napriek tomu, že ide o odbornú publikáciu, autori podložili výsledky badania svedectvami ľudí, s ktorým sa môže čitateľ stotožniť, čím dielo získalo na atraktivite aj pre bežného, neakademického čitateľa. Koniec koncov je to kniha o ľuďoch, ktorí si na námestiach „vyštrngali slobodu“ nielen pre seba, ale aj pre ďalšie generácie.

Lucie Osvaldová

Michał PRZEPERSKI, *Nieznosny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*, Wydawnictwo Literackie 2016. ISBN 978-83-08-06206-7, 460 s.

Z zaciekwawieniem rozpocząłem lekturę tej książki, doceniając fakt, że dzięki popularno-naukowej formie, dużemu wydawnictwu i atrakcyjnej oprawie graficznej, ta tematyka wreszcie będzie mogła trafić do szerokiego kręgu czytelników. Niestety publikacja rozczarowuje swoim merytorycznym poziomem. Bardzo wiele mówi już sam dobór źródeł i literatury. Na ponad 340 pozycji podanych w bibliografii tylko około 40 (12%), to publikacje czeskich autorów (w j. czeskim lub z niego przetłumaczone). Co więcej mam poważne obawy, że autor nie zna j. czeskiego lub zna go bardzo słabo. Jednocześnie brakuje wielu ważnych polskich publikacji (np. *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych Warszawa 2007*). Czytelnicy otrzymali więc jednostronny, czarno-biały obraz polsko-czeskiego „braterstwa”. W książce mnożą się categoryczne antyczeskie stwierdzenia i oceny, nawet w przypadku wydarzeń niejednoznacznych, wymagających szczegółowego omówienia, a ilość i skala błędów, półprawd i przemilczeń jest zaskakująco duża.

Ze względu na ograniczoną objętość tej recenzji skupię się jedynie na kilku (z pośród wielu) przykładach błędów, dotyczących tylko najbardziej zapalnego okresu związanego z konfliktem o Śląsk Cieszyński w latach 1918–1938. Nie mogę jednak pominąć podwójnego, rażącego błędu, który autor popełnia już na s. 13, pisząc o należącej do kanonu największych zwycięstw – bitwie pod Grunwaldem: (...) podczas gdy garstka husyckich

rycerzy wsparła Władysława Jagiełłę przeciw Krzyżakom (...). Tymczasem po stronie polskiej Czesi i Morawianie stanowili większość składu aż 3 chorągwi (Św. Jerzego, Gniewosza z Dalewic i Jana Jencykowica). Wielu innych walczyło także w chorągwi wieluńskiej, w drugiej chorągwi nadwornej gończej, czy w trzeciej chorągwi przyboocznej (nadwornej) króla. Oczywiście w 1410 r. nie było też jeszcze żadnych „husyckich rycerzy” – o husytyzmie można mówić dopiero po męczeńskiej śmierci Jana Husa w 1415 r. Przy takim poziomie (nie)wiedzy, nie dziwi więc brak wielu innych ważnych przykładów polsko-czeskiej współpracy np. wspólnej polsko-husyckiej wyprawy przeciw Krzyżakom w 1433 r.

Wydawałoby się oczywiste, że próbując opisać zagadnienia, które są jedną z najgłębszych blizn w historii wzajemnych relacji – autor powinien wykazać się maksymalną starannością w doborze źródeł i ich krytyce. Tymczasem właśnie przy krwawych wydarzeniach z lat 1919–1920 (wojny i kampanii przed plebiscytowej) Pan Przeperski popelnia błąd za błędem. Opisując na s. 179 zbrodnię w Stonawie najpierw błędnie podaje źródłowy opis pisząc: Najbardziej wstrząsające okazały się wieści o postępowaniu wojsk czechosłowackich pod Stonawą. Żołnierz z rozbitego w czasie walk pułku wadowickiego zeznawał, że 26 stycznia grupa polskich żołnierzy „zawsąd otoczona poddała się w liczbie 30 ludzi. Już bezbronnych wystrzelano, żywych zostało 7- i tych pojmano (...)” A przecież ta relacja (Biała księga zbrodni popełnionych w dniach 23–29.01.1919 roku na Śląsku Cieszyńskim przez wojska ppłk. Josefa Šnejdárka. [APC 14/3/62 Dok. 11 k.10]), dotyczy walk o dworzec kolejowy w Zebrzydowicach i zaczyna się tak: Jednor. plut. Bychawski z 1. komp. pułku wadowickiego zeznał, że dnia 26. I. 1919 w Zebrzydowicach grupa teje kompanii zawsąd otoczona poddała się w liczbie 30 ludzi (...). Zresztą nawet tych błędnie przytoczonych relacji autor nie potrafił (nie chciał?) poddać elementarnej krytyce. Powtarza informacje o wymordowaniu 23 jeńców polskich (z pośród 30 obrońców dworca), choć na cmentarzu w Zebrzydowicach pochowano tylko 7 polskich żołnierzy (nie wiadomo zresztą ilu z nich zginęło w trakcie walk o dworzec, a ilu już po poddaniu się zostało rzeczywiście zamordowanych). Czy przyczyną takich błędów jest rażący brak rzetelności w pracy ze źródłami, czy też celowe wybieranie najbardziej drastycznych relacji, z jak największą liczbą pomordowanych, bez względu na poziom ich wiarygodności?

Dalej autor bezkrytycznie przytacza jedną z relacji dot. zbrodni w Stonawie: (...) Żołnierzy rannych, którzy prosili o pomoc, bito kolbami i bądź też roztrzaskiwano im głowy ciosami kolb, bądź też strzałami z bliskiej odległości (...). Korzystał jednak ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej m.in. z kilku fotografii zabitych i pomordowanych, wykonanych tuż przed ich pochowaniem na cmentarzu w Stonawie. Na zdjęciach tych, dosyć dokładnie widać twarze i trudno dostrzec ślady roztrzaskania głów strzałem z bliska lub zmiążdżenia uderzeniami kolby. Kolejny podobny przykład mamy na s. 80: „W Karwinie 24 stycznia czechosłowacy żołnierze zakatowali na śmierć dwóch górników(...)” Autor nie podjął minimalnego wysiłku, jakim było porównanie dwóch relacji przytoczonych w „Białej księdze zbrodni...” obok siebie na karcie 8. W drugiej z nich (APC 14/3/62 Dok. 11) dotyczącej tego samego zdarzenia, czytamy, że ci sami dwaj górnicy, nieumundurowani cywile (Jan Kruk i Ernest Masny) walczą z bronią w rękę – jeden z nich ginie w walce, a drugi po odrzuceniu broni, zostaje brutalnie zamordowany przez czeskich żołnierzy.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że w zebranych relacjach i zeznaniach świadków nie brakuje dobrze udokumentowanych, przykładów czeskich zbrodni wojennych popełnionych na jeńcach i nieuzbrojonych cywilach, które można było łatwo odnaleźć i zweryfikować przy minimalnym wysiłku.

Autor pisze również o aresztowanych polskich działaczach na terenach zajmowanych przez czeskie wojska (np. s. 173,180), ale zapomniał napisać o podobnych polskich działaniach tzn. o internowaniu kilkuset Czechów i Ślązakowców, przewiezieniu ich do obozu/miejsca internowania w Dąbiu pod Krakowem. Przy krwawych wydarzeniach w okresie przed plebiscytem na s. 199–200 mamy cały szereg opisów brutalnego postępowania z polskimi działaczami. Opis podobnych szykan jakie spotkały czeskich (i ślązakowskich) działaczy ze strony polskiej mamy jednak tylko jeden, choć polska strona w niczym nie ustępowała brutalnością swoich działań.

Ta jednostronna narracja trwa także w dalszej części książki i np. na s. 221, autor stwierdza, że Polska po podpisaniu z Niemcami w 1934 r. deklaracji o niestosowaniu przemocy nie miała w zamiarach żadnych agresywnych kroków wobec Pragi (...). Tymczasem już w marcu 1935 r. na Zaolziu rozpoczęto akcje dywersyjną, a we wrześniu tego samego roku Oddział II Sztabu Głównego powołał tajny Komitet Siedmiu (K7), specjalną organizację, której celem było przygotowanie dywersji i ataków na Czechosłowację. Podobnie kontrowersyjna „teza” pojawia się na s. 261: (...) Polska do jesieni 1938 roku nigdy na poważnie nie rozważała dokonania zaboru Zaolzia (...). Autor nie zna polskich dokumentów dyplomatycznych z 1938 r. np. raportu z 4 października, w którym ambasador polski w Berlinie, wyraźnie przypomina, że sprawa podziału terenów Zaolzia (w tym przyszła przynależność Bogumina), była poruszana już w czasie rozmów ministra Becka z Goringiem 13 stycznia i 22 lutego 1938 r.? (np. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938, s. 658). O ile autor bardzo często przytacza i opisuje listy, wypowiedzi czy dyplomatyczne

działania Czechów, które w bezpośredni lub pośredni sposób były negatywne dla Polski, to o polskich antyczeskich działaniach z 1938 r., pisze niewiele. Czytelnicy nie dowiedzą się np. o rozmowie Hitlera z ambasadorem Lipskim 20. IX. 1938 r., której treścią było uzgodnienie polityki obu państw wobec Czechosłowacji. Brak informacji o pierwotnych planach zajęcia również leżących za rzeką Ostrawicą: Morawskiej Ostrawy i Witkowic. Nie ma ani słowa o 28. IX. 1938 r., kiedy polscy dyplomaci i urzędnicy hitlerowskiego MSZ (Auswärtiges Amt) wspólnie ustalili plan rozgraniczenia interesów m.in. przebieg nowej granicy w rejonie Bogumina. Brak także bardzo ciekawej przecież informacji o spotkaniu na moście w Boguminie 10 października 1938 r., polskich i niemieckich oficerów, którzy kurtuazyjnie prawili sobie komplementy i ściskali prawice.

Bardzo „oszczędnie” (w stosunku do opisywanych wcześniej antypolskich represji) autor pisze o postępowaniu wobec mniejszości czeskiej na anektowanym Zaolziu. Na s. 318 podaje informacje wręcz fałszujące fakty historyczne pisząc: Warunki, jakie stworzono Czechom, gdy idzie o rozwój ich szkolnictwa na Zaolziu budziły gorzkie refleksje również wśród niektórych polskich intelektualistów. Słowa „warunki rozwoju czeskiego szkolnictwa” brzmią kuriozalnie – wobec przeprowadzonej w trzy tygodnie, do końca października 1938 r., likwidacji wszystkich (również tych istniejących przed 1918 r.) czeskich szkół, przedszkoli i bibliotek na Zaolziu. Zresztą o masowych wypędzeniach tysięcy Czechów autor też zapomniał coś więcej wspomnieć np. o akcji wysiedleń przeprowadzonej wyjątkowo perfidnie w Wigilię 24 grudnia 1938 r., gdy dano czeskim rodzinom kilka godzin na opuszczenie Polski. Przypomnienie obrazu kolumny czeskich wygnańców wkraczającej w wigilijny wieczór na ostrawski rynek – pomogłoby czytelnikowi dostrzec przyczyny choć części antypolskich uprzedzeń, jakie pokutowały wśród niektórych Czechów przez kolejne dziesięciolecia.

Zabrakło także jasnego podsumowania Polskich działań z roku 1938 r., kiedy Polska już po oddaniu przez Czechów Zaolzia, dalej konsekwentnie prowadziła wobec Czechosłowacji wrogą i agresywną politykę. Nie tylko na polu dyplomacji, ale także używając dużych sił wojska polskiego (w listopadzie na Spiszu i Orawie) oraz przeprowadzając największą w historii II RP, krwawą akcję terrorystyczno-dywerysyjną (akcja „Łom” 22. X–30 XI. 1938. na Podkarpackiej Rusi), przyspieszając tymi działaniami rozbięcie Czechosłowacji.

Gdyby autor lepiej przygotował się do tej publikacji i nie przemilczał wielu faktów, miałby szansę na rzetelne i obiektywne opisanie polsko-czeskich konfliktów. z tej szansy przełamania schematów i stereotypów niestety nie tylko nie skorzystał, ale swoją publikacją tylko je powtarza i pogłębia.

Daniel Korbel

Doktorant Wydziału Prawa
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Radoslav DANĚK, *Ostravské pivovarnictví v ěře kapitalismu. Přeměna tradiční řemeslné malovýroby v moderní průmyslovou velkovýrobu (1830–1948)*. Ostrava 2014. 239 stran včetně obrazových příloh. ISBN 978-80-7464-697-3, 239 s.

Monografie ostravského autora vznikla na základě mnohaletého badatelského zájmu o téma pivovarnictví. Autor mohl vyjít z celé řady dílčích studií, které napsal k tématu v posledních zhruba dvanácti letech.¹

Časově je kniha vymezena nástupem průmyslové revoluce na Ostravsku, respektive definitivním rozbitím

1 Životní osudy druhé generace ostravských Strassmannů. In: Židé a Morava: sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 12. listopadu 2003. Muzeum Kroměřížska, 2004 s. 95–107; Podnikatelská rodina Neumannů z Radvanic u Ostravy. In: Židé a Morava: sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 3. listopadu 2004. Muzeum Kroměřížska, 2005, s. 78–86; Šlechtičtí podnikatelé v procesu industrializace pivovarnictví s přihlédnutím k situaci v ostravsko-karvinském revíru. In: Brňovják, Jiří – Zářický, Aleš (eds.): Šlechtic podnikatelem. Podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století. Ostravská univerzita v Ostravě 2008, s. 159–177; Měšťanský pivovar v Moravské Ostravě v době průmyslové revoluce (1823–1889). In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22 (2005), s. 59–89; Ostravská pivovary mezi volnou soutěží a kartelem (1889–1918). In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23 (2007), s. 417–446; Ostravské pivovary mezi válkou, krizí a znárodněním (1918–1948). In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24 (2009), s. 229–270; Výcep piva a hostinská živnost na Ostravsku v proměnách 19. století. In: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 25, (2011), s. 11–41; Možnosti a limity výzkumu pivovarského dělnictva na příkladu ostravských pivovarů. In: Problematika dělnictva v 19. a 20. století I.: bilance a výhledy studia: sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2011 s. 181–193; Od "vařecí

kapitalistického systému v době tzv. znárodnění hospodářství. Zachycuje tedy přechod pivovarnictví z pozdně feudální do kapitalistické ekonomiky, jeho industrializaci, akcionizaci a konečně znárodnění. Geograficky se zaměřuje na západní část ostravské průmyslové aglomerace. Hlavními sledovanými záležitostmi jsou majetkoprávní a vlastnické vztahy k pivovarským podnikům, technické a technologické vybavení závodů, zaměstnanci pivovarů (včetně rekonstrukce jejich sociální skladby), živnostnictvo podílející se na obchodu s pivem a jeho vztahy k pivovarským podnikům.

V úvodu nechybí stručná rekapitulace staršího vývoje pivovarnictví od středověku do počátku 19. století, stejně jak zhodnocení současného stavu bádání u nás i v zahraničí (skutečné zhodnocení, nejen výčet titulů studií a monografií). Autor představuje i archivní a tištěné prameny, z nichž vycházel. Charakteristika pramenů patří k silným stránkám knihy, R. Daněk nezapře profesi archiváře. Mj. popisuje, jakým způsobem se popasoval se skutečností, že tzv. podnikový archiv (pisemnosti vzniklé bezprostředně z činnosti ostravských pivovarů) byl zničen sovětskými vojáky v roce 1945, a musel proto vycházet z jiných pramenů.

V úvodu autor rovněž vysvětluje význam pivovarnictví v českém podnikání – toto odvětví s nižší investiční náročností (český kapitál byl mnohem slabší než německý) se přirozeně těšilo zájmu českých podnikatelů.

Trochu nevhodně, respektive bez patřičného kontextu, je na s. 16 použita myšlenka Karla Altmana ze studie Podíl působení hostinců na rozvoji české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století. (Český lid 81, 1994, 4, 295–304): „Lidé se sdružovali v hostincích, kde se při formálních i neformálních příležitostech snažili probouzet národní uvědomění či vyvolat etnický definovaný pocit kolektivní sounáležitosti“. Takto izolovaně uvedeno to svádí k představě, že se do hostinců chodilo primárně za ušlechtilým účelem národní osvěty, což by otupilo ostří dobové kritiky ostravského alkoholismu z pera Rudolfa Wlassaka, autora barvitého líčení *Der Alkoholismus im Gebiet von Mährisch-Ostrau* (Basilej 1903) a zakladatele časopisu *Abstinent*. Karel Altman použil podobnou formulaci v závěrečném shrnutí studie, v níž líčí, jak a proč se české hostince v Brně staly centry českého národního hnutí (české spolky mávaly v hostincích pronajaty spolkové místnosti). V jiné části textu R. Daněk uvádí, že v Ostravě byla vzhledem k sociální skladbě obyvatel většina hospod jen ordinárními nálevnami, kde se prostě a jen popíjelo. Určitě byly i „solidnější“ podniky, které se staly střediskem společenského i politického života (například hostinec u Dlouhých v Přívoze měl spojitost s aktivizací místních Čechů). Použití Altmanovy teze by však mohlo být spojeno s určitým vyjasněním.

Po úvodu následují tři kapitoly koncipované podle významných časových mezníků ve vývoji pivovarnictví v éře kapitalismu. První z nich představuje struktury pivovarnictví v době přechodu od pozdně feudální ekonomiky k ekonomice tržně kapitalistické (1830–69). Na ostravských příkladech jsou v ní demonstrovány základní „institucionální typy“ feudálního pivovarnictví: 1) měšťanské pivovarnictví založené na institutu právovárečných měšťanů, kteří vařili pivo nejprve sami a poté pronajímali pivovar nájemcům (obvykle Židům); 2) velkostatkářské pivovarnictví (na příkladu pivovaru režijního velkostatku v Polské Ostravě); 3) emfyteutický pivovar (na příkladu Radvanic).

Autor objasňuje i fungování propinace (povinný odběr piva majiteli hostinců a šenků na území města či velkostatku), která byla částečně uvolněna za Josefa II., ale k jejímu úplnému zrušení došlo až roku 1869. Zákon o zrušení propinacních práv byl založen na stejném principu jako vyvazování z roboty, přičemž stanovil mechanismus výpočtu náhrady za zrušení obchodního monopolu, kterou platili majitelé propinacních hostinců a šenků. Na Moravě, na rozdíl od Rakouského Slezska, obdrželi pivovarníci i náhradu za zrušení výrobního monopolu, a to ze zemského fondu.

Za velmi zajímavé považuji líčení strategie vlastníků polskoostravského pivovaru, hrabat Wilczeků, kteří do něj po zrušení propinace neinvestovali, nechali jej „dožít“ jako technologicky zastaralý a soustředili se na transformaci starých propinacních výčepů v nemovitosti s tzv. reálním právem výčepu – podle nových živnostenských zákonů totiž mohl v každé katastrální obci jeden uchazeč získat maximálně dvě hostinské či výčepní koncese, ovšem reální právo nijak neomezovalo vlastníka v počtu držených nemovitostí. Wilczekové si nechali za pronájem nemovitostí s reálním právem dobře zaplatit.

Druhá kapitola je vymezena léty 1869–1918, tedy industrializací pivovarnictví a procesem koncentrace výroby a kapitálu (akcionizací).

Výrobně-technologickou revoluci v moravskoostravském měšťanském pivovaru provedl Markus Strassmann, který ho měl od roku 1857 v pronájmu a v roce 1889 ho odkoupil od právovárečného měšťanstva. V roce 1899 byl rodinný pivovar akcionizován. Strassmannův pivovar krátce před I. světovou válkou pronikl mezi dvacet

krčmy" k akciové společnosti: pivovar v Radvanicích u Ostravy v 19. a první polovině 20. století. Těšínsko: vlastivědný časopis 56 (2013), č. 4 s. 1–8.

největších pivovarů Předlitavska a byl jedním z největších na Moravě a ve Slezsku. Je zajímavé, že ačkoliv byl Markus Strassmann dlouholetým ostravským radním a podporovatelem německé liberální strany na Ostravsku, prodával své výčepní pivo v českém prostředí pod českým názvem „Na zdar“ – obchod měl přednost před politikou.

Založení Českého akciového pivovaru v Moravské Ostravě v roce 1897 proběhlo z iniciativy českých politických předáků, a to v době české aktivizace na národnostně smíšeném Ostravsku s mocensky dominujícími německojazyčnými elitami. Zajímavý je popis okolností zrodu pivovaru: nákup nemovitostí pro pivovar se z důvodu utajení záměrů (německá radnice by se mohla pokusit akci zablokovat) odehrál prostřednictvím „bílého koně“, známého českého činovníka na Ostravsku Konstantina Grünwalda ml., který si ovšem při následném prodeji nemovitostí společnosti akciového pivovaru dosti neeticky „přirazil“ 10 000 zlatých (zjevně i zde měl zisk přednost před národními city). Ve zřizovacím výboru zasedali mj. čeští aktivisté na Ostravsku Edmund Palkovský a Josef Hýbner. V pozadí stál kapitál Živnobanky, která ve stejné době otevřela svou filiálku v Moravské Ostravě – představenstvo filiálky bylo personálně provázáno se správní radou pivovaru. Ve stejné době jako filiálka Živnobanky a pivovar byly založeny i české spolky. Radoslav Daněk zde plasticky dokumentuje provázání národní agitace s jejím ekonomickým zajištěním.

Dále se věnuje hlavně zmíněným dvěma velkým pivovarům na Ostravsku – Strassmannovu a Českému akciovému pivovaru. Okrajově se ve druhé kapitole zmiňuje ještě o dalších osudech původních emfyteutického pivovaru v Radvanicích, jež byly krátké, ale velmi originální. v roce 1908 byl prodán dělnickému družstvu, které pivovar přestavělo, a ten pak zažil několik úspěšných předválečných let. Většinu produkce pivovar distribuoval prostřednictvím dělnických konzumů a potravních spolků, a to za poměrně nízkou cenu.

Zajímavá je podkapitola týkající se zaměstnanecké otázky. R. Daněk si všímá pracovních podmínek v ostravských pivovarech a počátku odborového hnutí jejich zaměstnanců. Sociální charakteristiku pivovarských zaměstnanců založil na sumě dat, kterou se podařilo shromáždit k zaměstnancům ubytovaným přímo v závodech, respektive v budovách patřících pivovarům. Všímá si i otázky, zdali byli zaměstnanci obou stěžejních pivovarů při zápisu tzv. obcovací řeči ve sčítáních lidu vystaveni tlaku zaměstnavatele (ve prospěch německé, respektive české obcovací řeči).

Za důležitou i velmi čtivou považují analýzu tzv. pivovarského kartelu (1900) ve vztahu k hostinským živnostem, ve kterém se dokázali dohodnout i zdánlivě nesmiřitelní rivalové – německý a český pivovar. Zrušením propinace došlo k oddělení výrobní a obchodní stránky pivovarnictví, čehož začali mnozí hostinští zneužívat – v podstatě „vydírali“ pivovary tím, že se snažili srážet cenu odbíraného piva, přecházeli ke konkurenci, aniž by zaplatili za odebrané pivo atd. Autor popsal i prostorové rozproštění moravskoostravských hospod a snahu pivovarů o zajištění si lokálních odbytišť i s pomocí různých „figlů“ – pivovary třeba kupovaly celé soukromé domy s hostinskými místnostmi, které pak pronajímaly samostatným hostinským jako držitelům koncese. Tím de facto obcházely živnostenský řád, protože neprovozovaly přímo koncesi, ale jen vlastnily prostory k jejímu výkonu. Rovněž tak uzavíraly odběratelské dohody se spolkovými a obecními domy, a to na základě národnostní (či politické) preference, takže rozhodování o výběru dodavatele piva nemuselo mít jen racionální ekonomické motivy. Strategii Českého akciového pivovaru bylo navíc poskytovat jednotlivým spolkům v různých obcích Ostravska úvěry na stavbu spolkových domů, s nimiž byly zpravidla spojeny rovněž výčepní koncese.

Druhá kapitola končí analýzou situace za I. světové války, kdy došlo k prudkému poklesu výstavu piva, s čímž se musely pivovary vypořádat.

Závěrečná kapitola pokrývá období I. republiky a následného přechodu ke státně řízenému hospodářství (Protektorát Čechy a Morava, období 1945–48).

Pro prvorepublikové období autor sleduje okolnostmi vynucenou změnu obchodní strategie ostravských pivovarů (ztráta částí dosavadních trhů po rozpadu mocnárství), jakož i jejich výrobní a technický rozvoj ve 20. letech. Zatímco Strassmannův pivovar ve dvacátých letech podnikatelsky více riskoval a kvůli investicím do modernizace výrobního zařízení značně zvýšil své zadlužení, Český akciový pivovar v Moravské Ostravě postupoval mnohem konzervativněji, opatrněji, což se mu vyplatilo za hospodářské krize, kterou přečkal. Strassmannův pivovar byl oproti tomu ovládnut věřitelskými bankami v čele s Českou eskomptní bankou.

Ihned po 15. březnu 1939 pohltila Českou eskomptní banku říšskoněmecká Dresdner Bank. Strassmannův pivovar, v němž už Strassmanni neměli vliv, byl kvůli židovskému původu předchozích vlastníků přejmenován, a to na Mährisch-Ostrauer Stadbrauerei AG. V létě 1942 proběhla nucená fúze obou velkých pivovarů jako součást germanizace hospodářství. Čeští akcionáři na valné hromadě fúzi, byť byla pro Český akciový pivovar, jenž byl v mnohem lepší kondici, jednoznačně nevýhodná, pod tlakem odsouhlasili.

Za velmi zajímavé považují líčení vývoje prvních poválečných let. Na pivovar byla v roce 1945 uvalena národní správa jako na nepřátelský majetek dle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. Neuspěla snaha části původních

akcionářů Českého akciového pivovaru o anulování fúze jako aktu vynuceného pod nátlakem. Koncem roku 1947 byl Moravskoostravský městský pivovar, a.s., znárodněn jako německý konfiskát.

Domnívám se, že Radoslav Daněk napsal vskutku vyzrálý text, v němž je na mnoha místech patrné, že vznikl na základě mnohaletých výzkumů. Jedná se o pravou syntézu sepsanou někým, kdo problému rozumí, „neutápí“ se v něm a napadají ho potřebné souvislosti. Autor se dokázal zorientovat i ve složitých věcech spjatých s legislativou a výrobně technickými procesy vaření piva. Celkově velmi dobrý dojem umocňují pečlivě vybrané a graficky velmi pěkně vyvedené (jak je u Kazimierze Gajdzicy pravidlem) obrazové přílohy. Kniha je opatřena jmenným a místním rejstříkem, jakož i anglickým, polským a německým resumé.

Pavel Kladiwa

Wenzel JAKSCH: *Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928.* Praha: Academia, 2017.

ISBN 978-80-200-2692-7, 286 s.

Osobnost německého sociálního demokrata Wenzela Jaksche je v povědomí české odborné veřejnosti spjata zejména s obdobím tzv. mnichovské krize a druhé světové války. Dřívější působení tohoto význačného politika stojí poněkud stranou pozornosti, což ostatně platí obecně o činnosti Německé sociálně-demokratické strany dělnické až do poloviny 30. let, kdy se tento subjekt stal jednou z posledních hrází proti rozmáhajícímu se nacistickému hnutí v prostředí československých Němců.

Z uvedených důvodů je třeba přivítat vydání edice Jakschových žurnalistických reportáží z cest po pohraničí českých zemí z let 1924–1928, kterou připravil Thomas Oellermann. Jakschovy stati poměrně srozumitelně a čtivě při zachování díkce dobového jazyka přeložila Zuzana Schwarzová. Jedná se především o zprávy z Orlických hor, Šumavy a západních Čech. Ačkoliv se texty týkají především hospodářských poměrů a sociální péče, dosti čtivě pojaté líčení přibližuje také řadu aspektů každodenního života obyvatel. Popisné pasáže prokládají autorovy úvahy o příčinách bídy a o možných východiscích.

Potenciál důležitého tématu sociálních poměrů v pohraničí prezentovaného optikou výrazného exponenta tehdejší politické scény bohužel zůstává poněkud nevyužit. Knihu uvozuje stručná stať Petra Bechera, která se omezuje na konstatování, že Jaksch je současnými historiky hodnocen různě (aniž by tento fakt byl doložen odkazy na příslušnou literaturu) a na krátkou charakteristiku obsahu reportáží, to vše na necelých třech stranách (str. 9–11). Samotnou edici navzdory rozsahu materiálu (str. 13–277) doplňuje pouze 17 poznámek pod čarou, které se obvykle omezují toliko na vysvětlivky německých termínů, případně na korekce věcných chyb v místních názvech uváděných Jakschem. Navíc jde v některých případech o vysvětlivky zjednodušující, např. považování výrazu Volksgenosse za „nacistické označení“ na str. 40 – ve skutečnosti je užívání tohoto termínu doloženo již v závěru 18. století. Kontextualizace problematiky je tedy prakticky nulová.

Nezasvěcenému čtenáři se tak dostává do rukou silně subjektivní pramen, který bez znalosti širších souvislostí může vytvořit poněkud zkreslenou představu o problematice. Nelze pochybovat o autenticitě většiny Jakschových údajů, zároveň však nelze zapomínat na fakt, že jde o údaje shromažďované a interpretované za účelem prosazování autorových politických cílů a jako takové mohou být nezdůvodněné tendenční. Přirozeně nejde o to – a ani není technicky možné – ověřit faktickou pravdivost všech Jakschových tvrzení, ale o zachycení širšího kontextu a o analýzu hlavních Jakschových tezí a argumentů.

Pro porozumění textům je nutno vnímat je v korelaci s postavením autora a „jeho“ politické strany v době jejich vzniku. Pominuta je rovněž zásadní otázka, zda Jaksch pokračoval v psaní obdobně zaměřených textů i v pozdější době, kdy se (po volbách roku 1929) stal poslancem a kdy němečtí sociální demokraté obsadili post ministra sociální péče. Jako důležitý faktor se jeví i výběr lokalit, které mladý novinář a začínající politik navštívil. Z okolnosti, že žádná z cest nemířila na Moravu či do Slezska, natož pak k tzv. karpatským Němcům, můžeme usuzovat na tehdejší Jakschovo uvažování v intencích zemské – a dosud nikoliv celostátní – politiky. Některé závažné případy zmiňované Jakschem byly ve své době úředně vyšetřovány a referovala o nich i další, z Jakschova pohledu opoziční, periodika, nabízel by se tedy možnot alespoň rámcového srovnání argumentů. Údaje o bytové nouzi, nezaměstnanosti a dalších ekonomických potížích by bylo potřebné komparovat s jinými regiony meziválečné ČSR a doplnit alespoň krátkou charakteristikou tehdejší sociální politiky státu, zejména ve vztahu k německé menšině. Úvodní studii či vysvětlivky, jež by čtenáři prezentovaly tyto základní souvislosti, však kniha bohužel postrádá. Cennou pomůckou pro porozumění textu by se též stala tabulka dobových cen potravin a základních životních potřeb, bez nichž jsou četné Jakschovy údaje o příjmech a výdajích pracujících pro běžného čtenáře bezpředmětné.

Publikace tedy poslouží především jako cenný studijní materiál, který vypovídá nejen o životě pracujících a nezaměstnaných před devadesáti lety, ale také o myšlenkovém světě jedné z vůdčích postav německé politiky v českých zemích. Mnohé informace o poměrech ve městech a obcích, kde Jaksch sbíral podklady pro své reportáže, se jistě stanou hodnotným zdrojem pro regionálně-historické bádání.

Ondřej Kolář

KRONIKA

Za prof. PhDr. Mečislavem Borákem, CSc.

V předjaří tohoto roku zastihla veřejnost smutná a pro mnohé překvapivá zpráva. Po těžké nemoci zemřel dne 15. března 2017 ve věku nedožitých 72 let prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc. Čtenáři Slezského sborníku se s jeho studii setkávali pravidelně po mnoho let. Náležel mezi stálé přispěvatele a jako člen redakční rady i spolutvůrce časopisu. Současně byl náročným, vždy ale objektivním posuzovatelem materiálů zaslaných redakci, nesčetněkrát radil a pomáhal méně zkušeným autorům s úpravami jejich článků.

Slezský sborník otiskl před dvěma lety, u příležitosti sedmdesátých narozenin prof. Boráka, obsáhlou stať z pera jeho dlouholetého kolegy a přítele prof. Dušana Janáka, ve které její autor obsáhle zhodnotil celoživotní tvůrčí činnost tehdejšího jubilanta a přinesl i takřka úplnou bibliografii jeho díla.¹ V našem příspěvku se proto omezíme pouze na stručné připomenutí nejvýznamnějších etap jeho života a práce.

Prof. PhDr. Mečislav Borák, CSc. se narodil 31. 1. 1945 v Růžďce u Vsetína. Absolvoval studium žurnalistiky na Fakultě sociálních věd a publicistiky Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1972 obhájil doktorskou disertační práci o dějinách katolického tisku v českých zemích a získal tak titul PhDr. Nesouhlas s normalizačním vývojem mu zabránil působit v médiích a po nějaký čas proto zastával funkci podnikového psychologa v družstvu Zlatník v Ostravě. Dlouhodobý zájem o problematiku nejnovějších dějin, tehdy zejména historii protifašistického odboje, jej v polovině sedmdesátých let přivedl do Slezského zemského muzea, kde působil jako historik nejnovějších dějin. V roce 1988 získal na základě obsáhlé práce o protifašistickém odboji na Těšínsku hodnost kandidáta historických věd (CSc.). Tehdy již působil jako vědecký pracovník ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě. Po listopadu 1989 přednášel postupně na Ostravské univerzitě v Ostravě, Univerzitě Palackého v Olomouci a od roku 2004 na Slezské univerzitě v Opavě. V roce 2001 se habilitoval na Filozofické fakultě Palackého univerzity v Olomouci a o osm let později, roku 2009, byl jmenován na návrh Vědecké rady Slezské univerzity v Opavě profesorem v oboru českých a československých dějin. Od roku 2000 spolupracoval rovněž s Ústavem pro studium totalitních režimů a s Centrem pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války v Praze.

K hlavním tematickým okruhům zájmu prof. Boráka náležela historie nacistické okupace a protinacistického odboje, česko-polských vztahů, dále osudy polské národnostní menšiny v Československu, problematika holocaustu, odškodňování obětí politických represí a perzekuce a konečně i osudy československých občanů – obětí sovětského teroru. Není náhodou, že takřka všechna tato témata se v nějaké podobě dotýkala Ostravska a Těšínska, života a osudů jeho obyvatel. Tento relativně nepřilíhš rozsáhlý region, z hlediska sociálního a národnostního složení jeden z nejkomplicovanějších v českých zemích, mu umožňoval postihnout takřka nepřebornou škálu dramatiske skupin jeho obyvatel, především jednotlivců. Prof. Borák se ve svých výzkumech totiž nikdy nezastavil na hranici, kterou většinou historiků klade dostupnost archivních pramenů. Vždy dokázal na pozadí zobecňujících hodnocení nalézt za strohými údaji pramenů, povětšinou úředních dokumentů, skutečného člověka, odkrýt jeho individuální osudy, do té doby často utajené i před nejbližšími příbuznými. Jeho historická práce tak dostávala další rozměr, přesvědčující čtenáře výsledného díla s vysokou emocionální působností o podloženosti a pravdivosti předkládaných skutečností.

Jedním ze stěžejných témat výzkumu se pro prof. Boráka stalo období nacistické okupace, perzekuce obyvatel Těšínska a protinacistický odboj v širším regionu. Vedle množství článků a studií se toto téma dočkalo několika monografických zpracování. Mimořádnou pozornost věnoval autor jedné z tragických epizod osudu polských obyvatel na Těšínsku, známé jako „životická tragédie“. První zpracování knihy bylo vydáno v roce 1978, další, mnohem širší, obsahující poprvé detailní vylíčení příčin, průběhu a významu uvedených událostí, vyšlo v roce 1980 a třetí, s podrobným rozбором historických souvislostí okupačních poměrů na Těšínsku, bylo publikováno v roce 1999.² Stručnou monografii věnoval prof. Borák i přehlednému shrnutí aktivit partyzánských oddílů působících v beskydské oblasti.³ To vše jej vedlo ke zpracování podrobného rozboru bezpečnostního a právního systému

1 Dušan JANÁK, *K jubileu profesora Mečislava Boráka*. Slezský sborník, roč. 113, č. 1 (2015), s. 174–188.

2 Mečislav BORÁK, *Životická tragédie*. Karviná 1978. Polský překlad Mečislav BORÁK, *Żywocicka tragedia*. Ostrava 1979. Mečislav BORÁK, *Zločin v Životících*. Ostrava 1980, II. vydání Ostrava 1984. Polský překlad II. vydání vyšel pod názvem *Zbrodnia w Żywocicach*. Ostrava 1984. Třetí zpracování Mečislav BORÁK, *Svědectví ze Životic. Druhá světová válka na Těšínsku a okolnosti životické tragédie*. Český Těšín 1999.

3 Mečislav BORÁK, *Po stopách partyzánů v Beskydech*. Ostrava 1984.

okupační moci, včetně jejího dopadu na život obyvatel na Ostravsku a Těšínsku, jehož výsledkům věnoval obsáhlou publikaci s názvem *Na příkaz gestapa*.⁴

V letech po listopadu 1989 se prof. Borák soustředil na témata do té doby přísně tabuizovaná, zejména na represe sovětského režimu postihující československé občany žijící v SSSR. Díky jeho výzkumům se podařilo objasnit osudy řady osob a místa posledního odpočinku stovek obětí. Byl jedním z prvních českých historiků, kteří odhalili do té doby v podstatě neznámou skutečnost, že mezi oběťmi tak zvaného „katyňského zločinu“ (povraždění okolo tří desítek tisíc polských důstojníků a policistů sovětskými bezpečnostními orgány v roce 1940) se nacházelo takřka 500 obyvatel bývalé Československé republiky, pocházejících z části Těšínska zabrané Polskem v souvislosti událostmi podzimu 1938. Mnohé by o tom mohli vyprávět členové sdružení Katyňská rodina, pro které prof. Borák představoval zpravidla jedinou osobu schopnou osvětlit jim, co se skutečně stalo s jejich příbuznými, oběťmi katyňského zločinu z roku 1940.

Bádání o této historické tragédii se stalo v posledním čtvrtstoletí trvalou součástí vědeckých aktivit prof. Boráka. Poprvé seznámil veřejnost s výsledky svých bádání již v roce 1991. Vedle řady článků a studií vytvořil na dané téma i několik scénářů dokumentárních filmů promítaných následně Českou televizí a z materiálů poskytnutých pozůstalými a příbuznými obětí připravil i několik muzejních výstav. Naposledy celou problematiku znovu shrnul v roce 2011 ve speciální monografii a publikoval v ní seznam a podrobné životopisy obětí pocházejících z území bývalého Československa.⁵

V rámci stručného připomenutí hlavních okruhů badatelského zájmu prof. Boráka nesmíme přirozeně zapomenout na jeho celoživotní zájem o složitou problematiku česko-polských vztahů, včetně několika československo-polských konfliktů o území Těšínska, ale rovněž o život, osudy a názory příslušníků polské národnostní menšiny žijících v tomto regionu. Také témata z této badatelské oblasti se dočkala vedle nepřehledné řady článků a studií svého monografického zpracování v knize věnované názorům publikovaným polským tiskem na Těšínsku v přelomových letech 1989–1992.⁶

Za zásluhy o poznání historie česko-polských vztahů a bádání, dokladující osudy obětí nacistického a bolševického teroru mezi příslušníky polské národnostní menšiny, byl Mečislav Borák v roce 2001 oceněn polským prezidentem vysokým státním vyznamenáním, Zlatým důstojnickým křížem Záslužného řádu Polské republiky.

Specifickým okruhem bádání prof. Boráka v souvislosti s oběťmi nacistických zločinů se stala problematika holocaustu. Jako první seznámil veřejnost se skutečností, že právě širší Ostravsko se stalo regionem, ve kterém nacisté zorganizovali první hromadnou deportaci obyvatel židovského původu. Dějiny onoho transportu byly zpracovány ve dvou monografiích, přičemž úvodní slovo k oběma napsal první prezident polistopadového Československa a následně i první prezident samostatné České republiky Václav Havel.⁷

Vedle výzkumu nacistických zločinů a protinacistického odboje se prof. Borák jako jeden z prvních českých historiků zabýval obsáhle i problematikou soudních a mimosoudních perzekucí po druhé světové válce. Výsledkem jeho širokých badatelských aktivit bylo několik dalších monografických zpracování dané tematiky, věnovaných primárně otázce retribučního soudnictví po roce 1945.⁸ Pozornosti jmenovaného neunikla ani do té doby takřka již zapomenutá krátká historie poválečné internace některých skupin československých občanů v táborech nucené práce v Československu po roce 1948.⁹

4 Mečislav BORÁK, *Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku*. Ostrava 1990.

5 Mečislav BORÁK, *Vraždy v katyňském lese*. Ostrava 1991. Publikace věnovaná obětem katyňského zločinu pocházejícím z území československého Těšínska vyšla rovněž v polské jazykové verzi. Mečislav BORÁK, *Symbol Katyńia. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSSR*. Czeski Cieszyn 1991. Mečislav BORÁK, *Ofiary Zbrodni Katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*. Opava 2011.

6 Mečislav BORÁK, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992*. Komentovaná bibliografie. Opava 2010.

7 Mečislav BORÁK, *Transport do tmy. První deportace evropských Židů*. Ostrava 1994. Nové zpracování bylo vydáno s odstupem 15 let. Mečislav BORÁK, *První deportace evropských Židů. Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Ostrava 2009. Publikace byla vydána i v anglické jazykové mutaci pod názvem *The First Deportation of the European Jews*. Opava 2010

8 Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Ostrava 1998.

9 Mečislav BORÁK – Dušan JANÁK, *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*. Ostrava 1996.

Jednoznačně zakladatelský význam měly výzkumy prof. Boráka věnované osudům občanů pocházejících z území bývalého Československa, kteří se stali obětmi bolševického teroru v Sovětském svazu. S využitím ruské literatury a výsledků rozsáhlých a mnoholetých výzkumů v ruských archívech publikoval obsáhlou monografii věnovanou československým občanům vězněným v soustavě sovětských pracovních táborů GULAG. Publikace se v posledním roce stala podkladem pro zpracování scénáře třídního televizního dokumentu, vysílaného Českou televizí na přelomu října a listopadu letošního roku pod názvem *Čechoslováci v Gulagu*.¹⁰

Mimořádnou pozornost věnoval Mečislav Borák výzkumu osudů obětí českého původu z řad občanů bývalého Československa odsouzených a popravených v letech 1922–1953 v hlavním městě bývalého Sovětského svazu v Moskvě¹¹ a obětím popraveným na sovětské Ukrajině.¹² Tyto rozsáhlé výzkumy zůstaly bohužel nedokončeny. Materiály z nich byly na základě poslední vůle prof. Boráka předány do Archivu Slezské univerzity v Opavě, kde budou po příslušném archivním zpracování zpřístupněny k dalšímu badatelskému využití. V současné době pomůže případným následovníkům prof. Boráka v dalším odhalování osudů obětí sovětského teroru jeho obsáhlý rozbor ruské literatury o politických represích sovětského režimu, zvláště pak v období stalinismu, svědčící o pečlivé přípravě a detailní znalosti pramenů a literatury ruské provenience. V této souvislosti nelze opomenout nevšední obětavost prof. Boráka, se kterou v rámci svých pobytů v Rusku s využitím grantových prostředků Slezského zemského muzea nakupoval literaturu zabývající se problematikou bolševických represí, kterou ve svých příručních zavazadlech a někdy i s využitím dalších dostupných možností přivážel do Opavy a vytvořil tak v knihovně Slezského zemského muzea unikátní knižní fond, u nás jinde v podstatě nedostupný.

Při velmi stručné rekapitulaci vědecké činnosti prof. Boráka nelze pominout jeho rozsáhlou a příznemě i poněkud nevděčnou činnost editorskou a redaktorskou, která bývá většinou stranou pozornosti, třebaže si vyžaduje obrovské množství pečlivé, až mravenčí práce. Prof. Borák byl editorem, případně redaktorem celkem 35 publikací.

Snad to, že se po většinu života věnoval odkrývání lidských osudů spjatých s válkou, perzekucí, státním a politickým terorem, s produkty iracionální třídní, rasové a národnostní nenávisti, mu vtisklo hlubokou životní mudrost. Uvědomoval si, že nejvyšší hodnotou je sám člověk a jeho život, rodina, přátelé, komunita, ve které se pohybuje. Uvědomoval si, že to vše má mnohem větší cenu, než často malicherné národnostní potyčky a spory, jejichž důsledky a následné resentimenty dokáží vyvolávat právě ony lidské tragédie, jejichž zkoumání se dlouhá léta věnoval. Právě proto dokázal udržet vždy objektivní pohled na někdy velmi složité a komplikované souvislosti historického vývoje a proto se mu zpravidla dařilo, v mezích a hranicích daných vypovídacími schopnostmi dochovaných pramenů a výpovědí, posouvat meze poznání novodobých dějin takřka výhradně prostřednictvím lidských osudů. Plně si uvědomoval, že nejhorší, co se může historikovi stát, je oцитnout se v roli jakéhosi dodavatele argumentů pro politické cíle, až příliš často odívané do libivého roucha národních, třídních či rasových zájmů sil určujících a ovlivňujících soudobé dění. Jeho dílo dokazuje každému, kdo je ochoten je vnímat, a to na konkrétních a mnohdy tragických osudech jednotlivců, zhoubnost možného zneužití historické vědy a především její prezentace na veřejnost. Pokud nám bude dílo prof. Boráka takovýmto mementem, splnilo svoji roli.

Impozantní výsledky vědecké a badatelské práce tak trochu překrývají další méně známé skutečnosti. Navzdory skutečnosti, že se prof. Mečislav Borák věnoval ve vědě a výzkumu velmi vážným a spíše tragickým tématům, osvědčil svůj smysl pro humor a lehký žánr prostřednictvím obnovy staré tradice vydávání tzv. kratochvilných kalendářů, v nichž byly publikovány četné drobnosti a zajímavosti z historie regionu.¹³

Poměrně málokdo ví, že prof. Borák byl velkým milovníkem krásné literatury, zejména poezie; že své přátele

10 Mečislav BORÁK, *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Opava 2003.

11 Mečislav BORÁK, *Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*. Opava 2013.

12 Mečislav BORÁK, *Zatajené popravky. Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*. Opava 2014.

13 *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1994*. 1. *Za císaře pána*. Ed. M. Borák a M. Tyrlik, Ostrava, a. s. Moravskoslezský den 1993; *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1995*. 2. *Za první republiky*. Ed. M. Borák a M. Tyrlik, Ostrava, a. s. Moravskoslezský den 1994; *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na přestupný rok 1996*. 3. *Za války a po ní*. Ed. M. Borák a M. Tyrlik, Ostrava, a. s. Moravskoslezský den 1995; *Kratochvilný kalendář historický Moravskoslezského dne na obyčejný rok 1997*. 4. *Za socialismu*. Ed. M. Borák a M. Tyrlik, Ostrava, a. s. Moravskoslezský den 1996; *Moravskoslezský kalendář na přestupný rok 2004*. Ed. M. Borák a M. Tyrlik. Ostrava, Syndikát novinářů v nakladatelství Tilia 2003; *Moravskoslezský kalendář na rok 2005*. Ed.

dokázal pohostit skvěle vlastnoručně připravenými kulinařskými pochoutkami a že byl také znalcem a neúprosným kritikem kvality a způsobu podávání piva, jemuž opravdu rozuměl a dokázal si jej i vychutnat. Mnohem známější naopak byl jeho vztah k turistice, a to jak jeho pravidelné výstupy na Lysou horu v Beskydech, tak zejména mimořádně náročné dlouhé trasy, včetně horolezeckých výstupů. I ty se často spojovaly s historickou problematikou. Známé je jeho putování objevující některé z tras proslulé Jantarové stezky, propojující prostor mezi Středozemním a Baltským mořem. Největší popularity se ovšem dostalo tak zvané Velké valašské výpravě, na které se svým přítelem Pavlem Hamzou prošli cestu, kterou snad kdysi překonali jeho valašští předkové, vedoucí po vrcholech karpatského oblouku z Rumunska až do Rožnova pod Radhoštěm.

V březnu letošního roku se uzavřela kapitola jednoho lidského života. Stručný výčet článků, studií, edic či monografií nemůže přirozeně ani zdaleka vystihnout vše, co historická věda, Ostravsko a Těšínsko, a stejně tak i samotný Slezský sborník odchodem prof. Boráka ztrácí. Zanechal hlubokou stopu v institucích, v nichž pracoval, ať už to bylo Slezské zemské muzeum, Slezská univerzita a asi jeho pracoviště nejoblíbenější, opavský Slezský ústav ČSAV (posléze AVČR a SZM). Historikům a vědeckým pracovníkům, zabývajícím se tematickými okruhy blízkými výzkumům prof. Boráka, zůstane k dispozici rozsáhlé dílo, na které budou moci dále navazovat. Nám všem ostatním, kteří jsme s ním spolupracovali, diskutovali a někdy se i přeli, zůstane osobní vzpomínka na přítele a kamaráda Mít'u, člověka, který dokázal neúnavně pracovat a který měl přes temnotu témat, kterým se věnoval, nebo snad právě proto, specifický smysl pro humor, byl hluboce lidský, s pochopením pro slabosti bližních a vždy ochoten pomoci jak radou, tak skutkem. Svou opravdovostí, poctivostí, smyslem pro povinnost a připraveností vždy dodržet dané slovo se až skoro vymykal z doby opouštějící poznenáhlu řadu tradičních hodnot ve prospěch okamžitých výhod a morálních kompromisů. Na takové osobnosti a takové přátele nelze zapomenout.

Rudolf Žáček

Životné jubileum Šárky Hernovej

Sú ľudia, ktorí prejdú vašim životom bez toho, aby zanechali nejakú výraznejšiu stopu a sú iní, ktorí v ňom zostávajú stále, aj keď sa s nimi stretávate len sporadicky. Presne tieto slová platia o mojich dvoch milých kolegyniach Šárke Hernovej a Gabriele Sokolovej, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili nielen moju profesijnú dráhu, ale pozitívne zasiahli aj do môjho osobného života. Zhodou okolností sa obidve tieto slezskoústavné kolegyně dožívajú v lete tohoto roku krásneho životného jubilea. PhDr. Šárka Hernová, rodená Pazderová uzrela prvýkrát svetlo sveta 26. 6. 1932 v Zlíne. Po maturite študovala na Pedagogickej fakulte UP v Olomouci a v rámci štipendijného pobytu históriu na Moskovskej štátnej univerzite. Po krátkom pôsobení na Pedagogickej fakulte v Ostrave, nastúpila v roku 1965 do Slezského ústavu v Opave. Jej vedeckou parketou sa stala sociológia, z ktorej zložila v roku 1971 rigoróznu skúšku a získala doktorát. Slezský ústav, spadajúci do r. 1993 do Akadémie vied, sa stal v rámci Československa prvým pracoviskom, ktoré sa začalo od polovice 60. rokov venovať výskumu národnostnej problematiky v národnostne zmiešaných oblastiach českých krajín. Priekopníkmi na tomto poli sa stali obidve naše jubilančky. Rozsiahle sociologické výskumy otázok národnostných vzťahov Čechov, Slovákov, Poliakov na Ostravsku a Tešínsku sa uskutočnili postupne v rokoch 1966–1967, 1974, 1984, 1994. Výskum medzietnických vzťahov medzi Čechmi, Slovákami a Nemcami v severných Čechách sa realizoval v r. 1987 a výskum zameraný na národno-jazykové vedomie v národnostne zmiešaných oblastiach českých krajín prebehol v rokoch 1997–1998. Popri tom realizoval sociologický tím Slezského ústavu ČSAV aj výskum urbanizačných procesov a spoločenských premien na Hlučínsku a Trinecku. Na všetkých uvedených výskumoch sa doktorka Hernová podieľala zásadným spôsobom - od koncepcnej a metodickej prípravy, tematického zamerania, praktickej realizácie až po vyhodnotenie a publikovanie výsledkov. Významným špecifickým okruhom bádateľského záujmu Šárky Hernovej sa stala demograficko-sociálna problematika s ohľadom na národnostnú skladbu obyvateľstva. Jej analýzy demografického vývoja poľskej, slovenskej aj nemeckej národnostnej menšiny sú významným zdrojom informácií o národnostnej problematike pre ďalších bádateľov. Bibliografický súpis jej prác je rozsiahly a obnáša odborné knižné publikácie, rad časopiseckých štúdií, publikovaných výstupov z konferencií, odborných analýz a podkladov pre orgány verejnej správy. Život sa so Šárkou vždy nemaznal, na vlastnej koži pocítila negatívne následky normalizačnej perzekúcie, ale nikdy nezatrpkla a napriek zložitým podmienkam stále veľmi intenzívne

M. Borák a M. Tyrlik. Ostrava, Syndikát novinářů v nakladatelství Tilia 2004; *Moravskoslezský kalendář na rok 2006*. Ed. M. Borák a M. Tyrlik. Ostrava, Nakladatelství Tilia 2005.

pracovala a odborná práca ju bavila. Popri tom sa vzorne starala o svoju rodinu a s láskou vychovávala svoje deti. Ani odchod do dôchodku neznamenal pre doktorку Hernovou koniec odbornej činnosti, naďalej spolupracovala so Slezským ústavom SZM a aktívne sa podieľala na ďalších výskumoch interetnických vzťahov na Tešínsku aj na výskume národno jazykového vedomia obyvateľov národnostne zmiešaných oblastí Českej republiky. Pracovala tiež na Obchodnej podnikateľskej fakulte Slezskej univerzity v Karvinej, kde zúročila svoje odborné znalosti a zaslúžila sa o rozvoj výuky sociálnych vied, keď okrem sociológie učila aj sociálnu psychológiu, personalistiku a sociálnu prácu. Naša milá jubilanťka je stále nesmierne aktívna, akoby si vôbec nepripúšťala svoj vek. Veľmi významne pomáhala pri príprave podkladov ku koncepcii veľkého výskumného projektu sliezskej identity Sliezsko: pamäť, identita, región, realizovaného Slezským zemským múzeom v rámci projektu Národnej a kultúrnej identity v rokoch 2011–2015. Stále sleduje nielen súčasné spoločenské, kultúrne a politické dianie, ale aj odbornú problematiku a jej vývoj v dnešnej dobe. Jej skúsenosti sú stále prínosné pri debatách o vývoji demografickej štruktúry, migračných procesoch aj otázkach sociálnej politiky. Je stále veľmi náročná a kritická na seba aj na svoje okolie, dokáže pritom veľmi priateľsky poradiť a pomôcť. S veľkou láskou sleduje nielen svoje deti a vnučky, ale teší sa aj z malých pravnúčatiek. Spolu so všetkými kolegami a kolegyňami zo Slezského zemského múzea prajeme jubilanťke veľa ďalších príjemných dní, prežitých v zdraví v kruhu jej krásnej rozrastajúcej sa rodiny a tešíme sa na ďalšie odborné konzultácie, rady ako aj osobné stretnutia.

Oľga Šrajero

Prokletá časť

Marginalizované oblasti sociálnych vied

Ve dnech 14. a 15. února 2017 se prostory Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě staly dějištěm studentské vědecké konference pojmenované Prokletá část, na jejíž realizaci se podílela fakulta a redakce studentského časopisu Tmavomodrý svět. Klíčovou osobou pro vznik a realizaci konference se stal zejména Petr Hušek z Ústavu středoevropských studií. Jak vyplynulo i z podtitulu konference, cílem tvůrců se stalo vytvořit prostor, v němž by mohly zaznít práce, které jinak tematicky zapadají do temných hlubin vědeckého mainstreamu. Jelikož autoři příspěvků byli studenti řady českých, ale i zahraničních univerzit, poskytla konference také řadě z nich možnost poprvé veřejně prezentovat závěry svých vlastních výzkumů. Jednotlivé panely byly dále proloženy několika tematickými bloky, které byly realizovány mladými vědci, kteří sami ještě nedávno byli studenti. Ze samotného programu konference bohužel ovšem rychle vyplynulo, že v rámci této události bude historie a historické příspěvky také spíše marginálním a minoritním tématem ve srovnání s mnohem silněji zastoupenými tématy politologickými, psychologickými či sociologickými.

Jednotlivé panely byly pojmenovány Média a politika, Gender, Nedemokratické režimy, Enviromentalismus a práva zvířat, Metodologie a etika výzkumu a Vědomí a víra. Jako první příspěvek zpracovávající historické téma se v rámci panelu Nedemokratické režimy představil Vojtěch Novotný z Masarykovy univerzity s tématem Propaganda v hudbě: Sovětské státní hymny. Autor se pokusil na příkladu vývoje státních hymen SSSR poukázat na proměny sovětské politiky a režimu během let 1917–1991. Autor v příspěvku také reflektoval i propagandistický dopad těchto hymen. Ve stejném panelu ještě zazněl příspěvek absolventa Ústavu středoevropských studií FVP Viktora Janáka nazvaný František Mikuláš Mlčoch – Muž mnoha stran. Pod tímto názvem se skrýval nástin biografie českého legionáře, komunisty i nacisty v jedné osobě, který během let 1910 až 1946 vystřídal mnoho politických ideologií. Autor tohoto muže hodnotil jako oportunistu, což bylo i hlavní osou celého příspěvku, na nějž navázala i podnětná diskuse.

Dalším a pohříchu posledním příspěvkem dotýkajícím se historického tématu bylo vystoupení Martina Tománka z Masarykovy univerzity. Jeho příspěvek Křesťanství jako nástroj subverze – vybrané kapitoly z alternativních dějin církve se průřezově zabýval pacifismem a odmítáním násilí v dějinách. Svůj exkurz zahájil Tománek v letech Římské říše a přes středověké sekty a České bratry dospěl až do 19. a 20. století. Jelikož těmito třemi příspěvky se historická témata konference vyčerpala, ovládla přednáškové sály dále zejména politologická, sociologická i psychologická témata, jež se věnovala převážně současným problémům.

Konference jako celek byla skvělou příležitostí pro vystoupení nejenom začínajících vědců, ale i studentů, což může být hodnoceno jako jeden z největších přínosů této události. Velice vřelé a neformální prostředí tak umožnilo referentům i mluvčím na jednotlivých plenárních zasedáních prezentovat závěry svého výzkumu. To bylo o to cennější, že tyto příspěvky bývají v případě jiných konferencí spíše na okraji pozornosti a právě při této příležitosti

se mohla přesunout do jejího středu. Je poněkud škoda, že historických témat nezaznělo více, nicméně lze doufat, že na příštích ročních konferencích, které pořadatelé již nyní plánují na následující roky, bude tento deficit naplněn.

Lubomír Hlavienka

Gabriela Sokolová jubilující aneb „Verba docent, exempla trahunt“

Latinské rčení „*Slova poučují, příklady táhnou*“ může svým mravoučným či mravokárným charakterem soudobého člověka rozladit, a v tom horším případě, i popudit. Toto nelichotivé resumé však rozhodně neplatí ve vztahu pracovníků Oddělení historického výzkumu-Slezského ústavu Slezského zemského muzea k jejich dlouholeté kolegyni a aktuální jubilantce Gabriele Sokolové.

Ba právě naopak. Příležitostně návštěvy doktorky Sokolové v prostorách proslavené „*devětadvacítky*“ na opavském Nádražním okruhu, kde ještě před „nedávnem“ sama pracovala, a kde se i dnes snažíme pokračovat v tradici původního Slezského ústavu ČSAV, do jehož dějin se svou záslužnou prací jubilantka nemalou měrou zapsala, působí vždy neobyčejně blahodárně a povzbudivě. Zejména my „mladí“ oceňujeme, když vítaný „host“ popustí uzdu svému vypravěčskému umu a s bodrostí sobě vlastní, kterou nezapře své rodiště na žirně Hané, líčí vedle poskytování cenných rad k právě probíhajícím projektům, jakým byl např. v letech 2011–2015 výzkum slezské identity Slezsko: paměť – identita – region, garantovaný Slezským zemským muzeem v rámci „*Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity*“ (NAKI), některé zážitky a peripetie ze svého profesního i osobního života.

Širokou škálou témat, jimiž dokáže jubilantka oslovit pozorného posluchače, pramení z jejich bohatých celoživotních zkušeností. Prostějovská rodačka a absolventka filologických studií (obor ruština–polština) na filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci dokáže vedle zážitků ze střední a vysoké školy vyprávět poutavě také o své práci v knihovně Vyšší pedagogické školy v Opavě a knihovně Pedagogického institutu v Ostravě. Pro současnou generaci opavských historiků a pracovníků Slezského zemského muzea však doktorka Sokolová představuje především živoucí kroniku Slezského ústavu ČSAV (kam nastoupila r. 1961) a oborů, kterým se tam během svého plodného profesního života věnovala.

Jako odborná pracovnice na úseku lidové slovesnosti oborově rozrůzněného oddělení společenských věd Slezského ústavu ČSAV (v roce 1964 byla přijata do mezinárodní vědecké společnosti International Society for Folk Narrative Research) realizovala Gabriela Sokolová od počátku 60. let v rámci folkloristické tematiky rozsáhlé výzkumy hornické i tradiční lidové slovesnosti, jejichž výsledky (především z oblasti Ostravsko-Karvinska a Těšínska) publikovala v úspěšně obhájených postgraduálních pracích (v roce 1968 se stala kandidátkou věd na MU v Brně a v roce 1970 složila doktorát na FF UP v Olomouci). Organizační změny ústavního života a oborové orientace zaměřené na výzkum průmyslových oblastí nasměrovaly jubilantku na výzkum etnické problematiky národnostně smíšených oblastí, jejichž jazykové, kulturní a národní vědomí doktorka Sokolová řešila především na základě sociologických výzkumů a metod.

Vědě a výzkumu nezůstala jubilantka nic dlužna ani po svém odchodu na zasloužený odpočinek na počátku 90. let. Nadále se v rámci Slezského ústavu, který se stal mezitím samostatným vědeckovýzkumným pracovištěm Slezského zemského muzea, podílela na sociologických výzkumech Ostravska a Těšínska, kterými plynule navázala na své výzkumy předešlého období. Postupně se stala řešitelkou tří grantových projektů Grantové agentury České republiky, zaměřených na otázky národního a jazykového vědomí (společně s Šárkou Hernovou) a internetních vztahů na Těšínsku (s dalšími spoluautory), zakončených souhrnnými publikacemi a dvěma svazky tabulkové dokumentace. Zejména v publikaci o hornické lidové slovesnosti na Ostravsku a Karvinsku se Gabriela Sokolová formou záchranného a komparativního výzkumu a srovnáním nových poznatků se staršími výzkumy navrátila k folkloristice z počátků své vědecké dráhy a vědomě ji tím také uzavřela. Podobně uzavřela i výzkumy lidové slovesnosti na Těšínsku (státí spolu s A. Satkem v publikaci Těšínsko IV). Vedle již zmiňované činnosti publikovala jubilantka doma i v zahraničí studie, články, odborné knihy a tematicky a organizačně se podílela na náplni vědeckých konferencí SÚ ČSAV a SZM, zaměřených na různé aspekty národní problematiky v domácích i širších evropských souvislostech.

Gabriela Sokolová je vahou své osobnosti a rozsahem své publikační činnosti vzorem všem těm, kteří svou profesi vykonávají se stejným zaujetím a zápalom jako to ještě před několika málo lety činila ona sama. Vedle zdraví, spokojenosti a radosti přejeme jubilantce, a především sobě, řadu společných setkání a příjemných debat nad tématy, která se stala jejím i naším osudem.

Kamil Rodan

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA / BIBLIOGRAPHY

Publikace označené symbolem * jsou (či záhy budou) na stránkách Slezského sborníku recenzovány, resp. anotovány.

Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. č. 3, Supplementum / redaktoři Lumír Dokoupil, Radoslav Daněk, Aleš Zářický. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016, 199 s.

ISBN 978-80-7464-844-1

Kolektivní dílo odborníků z různých vědeckých oborů, vydané Filozofickou fakultou Ostravské univerzity v Ostravě, přináší biogramy zachycující osudy osobností spjatých s vymezenou oblastí svým původem či působením. Jde o slovník připravovaný tzv. holandskou metodou, který zahrnuje významné osobnosti ze všech oblastí společenského dění. Vzhledem ke specifickému charakteru regionu zahrnuje slovník i reprezentanty minorit (německá, polská, židovská). Slovník vychází již od roku 1993 a dosud obsahuje 24 dílů a 3 suplementa.

Bohuslav FAJKUS, Hlinka: 1267–2017. Hlinka: Obecní úřad v Hlince, 2017, 140 s.

ISBN 978-80-270-1560-3

Jubilejní publikace je prvním pokusem o přehledné zpracování dějin Hlinky od nejstarších dob až po dnešek. Hlinka je obec na Osoblažsku ležící nedaleko státních hranic s Polskem, jejíž vznik můžeme datovat do druhé čtvrtiny 13. století. Obec zažívala během staletí časy dobré i zlé, nejvýraznější změna nastala po roce 1945, kdy došlo k celkové výměně obyvatelstva.

Jak se žilo v Opavě před Velkou válkou a v době první republiky: paměti opavského rodáka Stanislava Petříka

/ Marie GAWRECKÁ, Michal VALEČEK (eds.). Opava: Slezská univerzita, 2016, 134 s.

ISBN 978-80-7510-215-7

Publikace vznikla na Slezské univerzitě v Opavě podle paměti opavského rodáka Stanislava Petříka (1906–1974) a na podnět jeho syna Zdeňka Petříka, který rukopis paměti uchovává. Je zajímavá především pro opavské patrioty a zájemce o historii města. Stanislav Petřík zachytil dění v Opavě od roku 1906 do roku 1938. Podle vyjádření jeho syna Zdeňka paměti psal převážně na základě svých vzpomínek, které doplňoval svými poznámkami z dřívějšího období. Kniha je zajímavá nejen svým námětem, ale i barvitostí Petříkova vyprávění. Je mimořádně autentická, v knize je zachováno i původní názvosloví míst, především dnes již dávno zapomenuté názvy v němčině.

Jako v nebi, tak i na zemi: Petr Bezruč 1867–2017: antologie ke 150. výročí narození. Hradec nad Moravicí: Matice slezská, pobočný spolek v Hradci nad Moravicí, 2017, 70 s.

ISBN 978-80-270-2744-6

Tato antologie je velmi svéráznou, ale v podstatě oslavnou zdravicí a holdem největšímu básníkovi Slezska. Obsahuje kromě jiného tři literární studie, jejímiž autory jsou Libor Martinek, Vlastimil Kočvara a Ondřej Hložek. V knize je zahrnuta i glosa akademického sochaře Kurta Gebauera a nechybí ani rubrika Literární život ve Slezsku s článkem Radka Touše. Přátelství Petra Bezruče s braneckým národním buditelem Čeňkem Kanclířem se věnuje studie Artura Sommera.

Jiří JUNG – Jiří NEMINÁŘ, Kdo jsou lidé na Hlučínsku. Hlučín: Muzeum Hlučínska, 2017, 406 s.

ISBN 978-80-270-1494-1

Poté, co bylo v loňském roce během několika dnů rozebráno první vydání knihy, se podařilo připravit vydání druhé. Publikace je především katalogem ke stálé muzejní expozici, ale je i netradiční syntézou dějin Hlučína. Je členěna do 6 základních okruhů. Rozsáhlá kniha obsahuje velké množství obrázků, text je doplňuje jen v nejnútější míře, je proto určena širokému okruhu čtenářů.

Jiří JUNG, Lichnovští z Voštic a jejich sběratelská a stavební aktivity v letech 1848–1928. Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, 303 s.

ISBN 978-80-7464-917-2

Lichnovští z Voštic patří k nejvýznamnějším aristokratickým rodinám Slezska. Svými bohatými kulturními aktivitami, společenskými kontakty a vazbami na evropská kosmopolitní centra nemají v regionu takřka obdoby. Udržovali kontakty se špičkami rakouské a německé politiky, vědy a kultury, společný jim byl zájem o historii, umění a architekturu. Podporovali mladé umělce, kteří často přijížděli jako hosté na slezské zámky do Hradce nad Moravicí či Chuchelné. Pověst štědrých mecenášů a sběratelů umění vydobyla rodu mimořádné postavení mezi ostatní aristokracií rakouského i přílehlé části pruského Slezska. Rozsah publikace je vymezen roky 1848 a 1928 a věnuje se dvěma významným generacím rodu. Rok 1848 se stal výchozím bodem nejen s ohledem na jeho význam historický (nástup občanské společnosti), ale i symbolický (zabití knížete

Felixe Lichnovského ve Frankfurtu nad Mohanem). Felixův nástupce, jeho mladší bratr Karl Maria, byl mužem plně prodchnutým duchem historismu a pruského nacionalismu, zatímco syn Karla Marii – Karl Max – se jako liberál otevíral modernizačním proudům v umění, architektuře, filosofii či náboženství. Jeho smrt v roce 1928 tak zcela logicky tvoří druhý mezník vytyčeného období.

Jerzy Krzysztof KOS, *Ani centrum ani peryferie: architektura pruského Śląska w okresie autonomii administracyjnej w latach 1740–1815*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2016, 524 s.
ISBN 978-83-7977-157-8

Kniha se zabývá historií obytných, sakrálních (protestantských, katolických, židovských) a veřejně prospěšných budov (mimo jiné radnic a divadel) postavených na pruském slezském území v letech 1740–1815. Kniha obsahuje velké množství ilustrací.

Karel KURZYSZ – Jaromír VOLNÝ, *Písek: 550 let historie obce = Piosek: 550 lat historii gmin*. Bystřice: Regio – Mgr. Irena Cichá ve spolupráci s obcí Písek, [2016], 432 s.
ISBN 978-80-904230-7-7

Obec Písek se nachází v okrese Frýdek-Místek zhruba 3 km jihovýchodně od Jablunkova. u příležitosti 550 let obce připravili v Písku rozsáhlou dvojjazyčnou publikaci. Kromě kapitol v českém jazyku obsahuje i jejich odpovídající verzi v polském jazyku, ale i texty v nářečí.

Památky Těšínského knížectví / Klára Mezhoráková (ed.). Praha : Artefactum, 2016, 260 s.
ISBN 978-80-86890-93-7

Publikaci tvoří soubor statí věnovaných uměleckým památkám oblasti bývalého Těšínského knížectví, které fungovalo jako svébytný celek od konce 13. století až do roku 1920, kdy bylo rozděleno mezi Československo a Polsko. Texty jednotlivých českých a polských autorů se zabývají vybranými památkami a uměleckými osobnostmi spojenými s daným územím bez ohledu na později vytyčené hranice a připomínají tak někdejší celistvost této oblasti, její umělecko-historické bohatství a specifika. Autoři se zaměřili na různé druhy uměleckých památek, architekturu, sochařství i malířství, v časovém rozpětí od středověku až po 20. století. Nechybí kapitoly věnované tématům pro Těšínsko zvláště charakteristickým – dřevěné sakrální architektuře či evangelickým kostelům 19. a počátku 20. století. Kniha obsahuje texty v českém a polském jazyce, s anglickými resumé.

Transregionalität in Kult und Kultur: Bayern, Böhmen und Schlesien zur Zeit der Gegenreformation / herausgegeben von Marco Bogade. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2016, 301 s. (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands ; Band 49)
ISBN 978-3-412-50132-7

Pro regiony Bavorska, Čech a Slezska v 17. a 18. století jsou typické intenzivní dynastické a kulturní vztahy, především vzhledem ke společným zájmům Habsburků a Wittelsbachů o zachování a ožívování katolické víry. Toto období převahy katolické církve se označuje jako protireformace a vyznačuje se zejména udržováním a zakládáním posvátných kultů a výstavbou církevních objektů.

Sestavila Alena Volná

AUTOŘI / AUTHORS

Ing. Vlastimil Galatik, CSc. (vlastimil.galatik@unob.cz)
Katedra vojenského umění, Univerzita obrany, Brno

Mgr. Karolína Hazuchová (k.hazuchova@seznam.cz)
Doktorandka na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity
v Opavě

Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D. (lubomir.hlavienka@fvp.slu.cz)
Ústav středoevropských studií, Slezská univerzita, Opava

Mgr. Stanislav Knob, Ph.D. (stanislav.knob@osu.cz)
Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava

Dr Hab. Janusz Spyra (janusz.spyra@wp.pl)
Instytut Historii Wydział Filologiczno-Historyczny, Akademia im. Jana Długosze w Częstochowej

Dr Jarosław Szymański (j.szymanski@hist.uni.wroc.pl)
Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław

Mgr. Tomáš Velička, Ph.D. (Tomas.Velicka@ujep.cz)
Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem

Ing. Pavel Zona, Ph.D. (pavel.zona@unob.cz)
Katedra vojenského umění, Univerzita obrany, Brno

Zevrubné pokyny pro úpravu příspěvků lze nalézt na internetových stránkách časopisu:
<http://www.szm.cz/media/docs/6-slsb-pokyny--pro-autory-4cc0d3b1dc825.pdf>

For detailed instructions for authors please see:
<http://www.szm.cz/media/docs/7-instructions-for-authors-4cc0d3c9681fd.pdf>

